

Awater. Jaargang 3

bron

Awater. Jaargang 3. Stichting Poëzieclub, Rotterdam 2004

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/awa001200401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m.

AWATER

[Awater 2004/1]

Voorwoord

Met ingang van dit nummer heeft Gerrit Komrij afscheid van de redactie van *Awater* genomen. Hij was het die in het eerste jaar van zijn ambtstermijn als Dichter des Vaderlands dit tijdschrift heeft bedacht. Komrij vond het vreemd dat er in Nederland geen tijdschrift over poëzie was voor een groot publiek, en nam daarom zelf het heft in handen. Hij vroeg Pieter Boskma, Menno Wigman, Ilja Leonard Pfeiffer en Onno Blom om in de redactie zitting te nemen, en wij vroegen hem daarop - een verzoek dat hij onmogelijk kon weigeren - om zelf ook redacteur te worden.

Nu Komrij na drie jaar trouwe dienst weer vertrekt als redacteur (en aan het einde van dit jaar als Dichter des Vaderlands) leek het ons aardig om een nummer van *Awater* te wijden aan zijn werk. En wat dacht u? Zou hij dankbaar zijn? Toen dit snode plan hem ter ore kwam, mailde hij vanuit Portugal: 'Heb ik je al eens verteld dat ik nog het meest op de mimosa gelijk, dat schuchtere bloempje dat liefst niet wil dat de mensen naar hem wijzen? Een Komrij-nummer, het zou verboden moeten worden.'

U begrijpt - en ook dat is in de geest van Komrij - dat wij ons van een verbod niets hebben aangetrokken. In deze *Awater* treft u, naast een interview met de betrokkene en essays over Komrij als poëzielezer, plagiator en bloemlezer, ook een ruime verzameling 'Dichter des Vaderlandsgedichten' van zeer verschillende dichters. Wie weet gaat onder hen wel de nieuwe Dichter des Vaderlands schuil. Veel van de Nederlandse poëëten bleken bereid om voor ons een gedicht van 'nationaal belang' te maken, al dat niet ironisch. Niet iedereen zag de ironie van het plan in. Piet Gerbrandy reageerde op het verzoek als door een angel gestoken. Hij weigerde een bijdrage, en mailde de redactie dat hij de Dichter des Vaderlands een 'belachelijk' instituut vond. Waarvan akte.

Tot slot zijn we verheugd dat Rob Schouten en Ron Rijghard zijn aangetreden als nieuwe redacteurs van *Awater*.

De redactie

[Gummbah]

‘Ik denk niet dat tante Bea blij was’

Foto: Wim van de Hulst

Op 27 januari 2000 werd Gerrit Komrij door de Nederlandse lezers verkozen tot de eerste Dichter des Vaderlands, zojuist is het startsein gegeven voor de campagne voor zijn opvolger, die op 1 januari 2005 moet beginnen. Een hele opluchting is het voor Komrij dat zijn ambtstermijn als Dichter des Vaderlands aan het eind van het jaar afloopt. ‘Er is een hoop gedonder over die paar versjes per jaar.’

Door Onno Blom

‘Ik wist natuurlijk vanaf de allereerste dag dat het vijf jaar zou duren, maar dat het vijf *zulke* lange jaren zouden worden, dat had ik niet verwacht,’ zegt Gerrit Komrij in Hotel Ambassade, steevast het statige onderkomen van de dichter als hij een paar dagen in Amsterdam is teruggekeerd uit zijn tweede vaderland, Portugal. ‘Toen ik die titel aanvaardde bestond die helemaal nog niet, dus ik wist ook niet wat me te wachten stond. Het was voor mij meteen duidelijk dat je daar niet te gewichtig over moest doen, maar dat ik wel het risico liep dat veel mensen daar gewicht aan gingen geven.’

En dat is dan ook prompt gebeurd. ‘Tsja, ik heb dat met enige verbijstering gadeslagen. Dat je werd gebombardeerd tot iets, waarvan je wist dat je dat *niet* was. Alle verslaggeving over de Dichter des Vaderlands bevatte van meet af aan een stevige dosis leedvermaak. Dat is begrijpelijk. Ik heb geen mogelijkheid gezien om dat te voorkomen, en dat wilde ik ook niet. Ik heb gewoon “ja” gezegd omdat het me wel aardig leek. Grappig. In mijn naïviteit veronderstelde ik dat *iedereen* het wel grappig zou vinden voor een poosje. Dat bleek niet het geval. Vandaar dat ik het zelf nou ook wel weer welletjes vind.’

In een interview in *NRC Handelsblad* bij zijn aantreden als Dichter des Vaderlands op 27 januari 2000 had Komrij gezegd: ‘Tsja, hoe dichter je bij de dood komt, hoe

meer dit soort dingen je gebeurt. Je moet er niet te lang bij stilstaan, anders wordt het een grafzerk op je kop.' Komrij moet die grafzerk vervaarlijk hebben horen knarsen en zien wankelen en overhellen de afgelopen jaren. 'Ach,' zucht hij, 'Er is steeds een hoop gedonder over die paar versjes per jaar, maar je zou ook kunnen zeggen: het gaat om het gedonder, niet waar? Overigens, als ik ze niet schrijf valt het ook niemand op. In het afgelopen jaar, vóór de geboorte van het Oranjekindje, heb ik bijna een halfjaar geen gedicht gepubliceerd. Hoorde ik niemand over.'

Vergenoegd: 'Binnenkort ben ik ex. Dat ligt me toch beter.'

Toch heeft Komrij met gezonde tegenzin wel zijn best gedaan om er iets van te maken. 'Die titel is ironisch en relativerend genoeg. Ik kon die titel mooi gebruiken om sponsors te vinden om allerlei dingen op het gebied van de poëzie van de grond te krijgen. En dat heb ik achter de schermen ook druk gedaan. Er is toch iets uitgekomen: een poëzietijdschrift, de Poëzieclub, de Sandwichreeks bij Uitgeverij 521 waarin debutanten en vergeten dichters figureren. Ik heb toch geprobeerd niet helemáál de kantjes ervan af te lopen.'

De status die de Dichter des Vaderlands werd toegedicht was mede te danken aan het gewicht dat de Britse *Poet Laureate* werd toegekend. 'Dat was het enige waarmee men mij steeds heeft vergeleken. Maar de Poet Laureate is een echte hofdichter. Ik had de pech dat het eerste wat er in 2000 gebeurde - en er gebeurt in Nederland natuurlijk nooit wat - met het Koningshuis te maken had. Dan bevalt het Koningshuis weer, dan gaat het weer dood. Dan duikelt er weer een misdadiger op in zijn gelederen. Bij toeval ging mijn eerste gedicht ook over de koningin, en vanaf dat moment dacht iedereen helemaal dat ik een hofdichter was. Maar in feite had ik met het Hare Majesteit en het hof geen bal te maken.'

Zijn allereerste gedicht, een vierluik over Beatrix, 'ons aller marionet in koningstooi', zal ten paleize minzaampjes zijn ontvangen. En het gedicht 'Het aanstaande huwelijk', gepubliceerd bij de aankondiging van de verloving tussen Willem-Alexander en Maxima, dat je begint te lezen vanuit het perspectief van de koningin, 'straks trouwt mijn zoon', maar dat in de vierde strofe blijkt te berusten bij een dwaze moeder die haar zoon heeft verloren onder het generaalsregime in Argentinië, zal de Dichter des Vaderlands zelfs zeer impopulair hebben gemaakt bij het hof. 'ik denk niet dat tante Bea daar blij mee was. Dat heb ik ook wel via via gehoord. Alles watje hoort van het Koningshuis gaat ook via via en dat gaat je óók de keel uit hangen.'

Toen Komrij na publicatie van 'Het aanstaande huwelijk' Willem-Alexander voor het eerst weer ontmoette bij de opening van het VOC-jaar, had de kroonprins met zijn handen in zijn zakken tegen hem gezegd: 'Zo, gaan we weereen gedichtje schrijven?' Komrij gnuift. 'Eén voordeel heeft het Dichter des Vaderlandsschap. Dat is dat ik intussen ben uitgegroeid tot een stevige republikein.'

In 'Oranjekindje', gepubliceerd op de dag na de geboorte van prinses Amalia, bestaat daarover geen spoor van twijfel meer. De laatste strofe van het gedicht luidt:

Zorg dat het kind een leven krijgt dat echt is, Gun het een stem, een hart, een eigen pad - En schop de monarchie onder haar gat.

Met sombere blik zegt Komrij: 'Het maakt vaak helemaal niet uit wat je schrijft. De opinie- en beeldvorming gaat heel traag. De meeste mensen zijn al trots dat ze met een idee over je rondlopen dat vijf jaar oud is. Een indruk die eenmaal is ontstaan, verander je heel erg moeilijk.' Het lijkt er zelfs op dat Beatrix de laatste tijd de regie zelf in handen te nemen. Bij de begrafenis van Claus liet Beatrix haar eigen hofdichter, Huub Oosterhuis, door Komrij vroeger getypeerd als 'de copywriter van de firma Christus & Co', een vers voorlezen. 'Een wondermooi gedicht! Ja, dan kan je eens zien hoe het ook kan. Zo op mijn knieën liggen, dat kan ik niet.'

De magie van maakwerk

Ironisch genoeg heeft Komrij de laatste jaren zelf ook verscheidene malen te horen gekregen dat hij door de knieën is gegaan. In *De Groene Amsterdammer* vroeg de dichter en criticus Piet Gerbrandy zich af: 'Werd onze dierbare duivel definitief door het establishment ingekapseld? Hoe kon een dichter met de poëtische opvattingen van Komrij dit narrenpak aantrekken?' Gerbrandy vond de gedichten van de Dichter des Vaderlands uitzonderlijk slappe versjes die een zichzelf respecterend poëet niet in de krant zet. 'Maakwerk, daar zijn we tegen.'

Schijnbaar emotioneel zegt Komrij: 'Dat is allemaal onzin. Er heerst veel hypocrisie over maakwerk. Als een van onze hoogwaardige dichters een telefoontje krijgt van een redacteur van een literair tijdschrift om te vragen of hij een aantal gedichten wil

leveren voor het nieuwe nummer en hij stemt toe, dan is dat ook maakwerk. Gedichten schrijven bij gebeurtenissen, reageren op de maatschappelijke omgeving, dat is allemaal zo oud als de poëzie zelf. Ik weet niet waar de grens van maakwerk ophoudt of begint. Het beroemde adagium van Goethe luidt: "Elk gedicht is een gelegenheidsgedicht." Daar lijkt me geen speld tussen te krijgen.'

Komrij verzet zich tegen het idee dat de dichter iemand is die louter schrijft als de regels spontaan in hem opwellen. 'Er bestaat dat rare idee dat de dichter een soort zingende profeet is die in een jurk over de aardbol danst en die alleen maar gedichten schrijft wanneer het hem in zijn goddelijke voorzienigheid uitkomt. Onzin natuurlijk.'

Als de Dichter des Vaderlands op de voorpagina van de krant een gedicht publiceert weten de lezers natuurlijk zeker dat het heet van de naald is geschreven. 'En dat is dan de grens van maakwerk? Ik heb altijd gedichten onder hoge druk geschreven omdat ze af moesten. In dertig seconden, als het moest. Ik heb dat nooit als iets onnatuurlijks ervaren. Het enige probleem met dit soort gedichten is dat ze ook werkelijk meteen gepubliceerd worden. Een tweede blik is je niet gegund.'

'Iedere dichter,' doceert Komrij, 'schrijft bij gelegenheden gedichten. Hij moet iets openen, er is iemand jarig, er gaat iemand dood. Achteraf denkt de dichter: god, dat is eigenlijk niet zo'n gek gedicht. En dan haalt hij de titel, "Aan mijn moeder op haar 83ste verjaardag" weg, schrijft erboven "Aan ene oude moeder", en dan is het ineens echt. Die tijd om nog eens een tijdje te overwegen of het al of niet bevalt, die heb ik niet als Dichter des Vaderlands. Ik heb altijd wel de afspraak met de krant dat als het *echt* niet lukt, dat het niet doorgaat. Maar het blijft je stemming van één avond, en die stemming kan ook wel eens een verkeerde zijn geweest.'

Komrij's 'maakwerk' zou de magie van de poëzie verpesten, vinden zijn critici. De dichter schudt het moede hoofd. 'Maar dit is juist het toppunt van magie! Om een gedicht te schrijven op het moment van actuele verwarring, een aardbeving, een brand, een sterfgeval in de koninklijke familie, als iedereen zich nog afvraagt: wat moeten we daar nu weer van denken? Op zo'n moment kristalliseert de dichter één mening uit. Magischer bestaat niet. Je moet voor de dag komen, en het zijn de woorden die jou dat dicteren. En de wetten van het gedicht, niet de wetten van de gebeurtenis. Ik ben zelf ook altijd weer verbaasd wat eruitkomt. Of het kwaliteit heeft, tsja, daar zal elk gedicht een paar dagen voor moeten blijven liggen. Of een paar weken. Ik weet ook niet of ik die gedichten ooit zal bundelen. Maar ik schaam me er niet voor.'

Een acute Pleegzuster Bloedwijn-aanval

Volgens Arjan Peters van *de Volkskrant* zou Komrij zich wel degelijk moeten schamen: 'De dichter en polemist Gerrit Komrij van wiens werk een weldadige distinctiedrift spatte, ontpopt zich de laatste tijd als een goedmoedige letterbaas die moeilijk nee kan zeggen.' Peters signaleerde de 'Veradriaanrolandholstisering' van Komrij en sprak er schande van dat de Dichter des Vaderlands zich veelvuldig liet 'fêteren'.

'Naar dit soort opmerkingen kijk ik met grote verbazing. Zou ik nu totaal iemand anders zijn geworden? Dergelijke opmerkingen bestaan uit *wishful thinking*. Men had graag gezien dat ik iemand was geworden die de schoenen likt van de machtigen en de invloedrijken, dat ik een verachtelijk *sujet* zou zijn geworden en in het gevele hoopte te komen bij de vorsten van de wereld. Terwijl ik toch eigenlijk al die tijd mijn jute zak heb aangehouden. Elke morgen sta ik op onderwijl de Internationale fluitend. De mensen *willen* ook graag dat je je verlaagt. Dat is iets waar je je niet tegen kan verweren. Je kan alleen maar doorgaan. Maar die opmerkingen hebben toch wel

een peil dat je diep treurig stemt. Vooral als het komt van mensen van wie je denkt: die zouden beter moeten weten.'

Volgens Peters komt het allemaal door Portugal, en omdat Komrij er 'warmpjes' bij zou zitten. 'Er heerst daar inderdaad een gemiddelde temperatuur van 25 graden, dat heeft die jongen goed gezien.' Peters schreef: 'Portugal heeft hem ervan doordrongen hoe Hollands hij is. Uit dankbaarheid voor onze dankbaarheid, uit heimwee wellicht, komt hij hier nu de poëzie promoten, overal, waar men hem maar wenst.'

'Dankbaar was ik helemaal niet, toen ik werd verkozen tot Dichter des Vaderlands. Sterker nog: ik ben niet eens verkozen tot Dichter des Vaderlands. Ik was in de verkiezingsstrijd geëindigd als goede tweede. Tatjana Daan, de toenmalige directeur van Poetry International, belde me in paniek op dat degene die verkozen was, Rutger Kopland, geweigerd had. Daar had ze absoluut niet op gerekend, want in de maanden voorafgaand aan de uitslag van de verkiezingen had Rutger Kopland bijna elke dag naar Poetry gebeld om te horen hoe hij ervoor stond in de stemming. Toen had hij gewonnen, met een neuslengte, toen wilde hij niet. Daarop smeekte Tatjana Daan mij of ik het dan alsjeblieft wél wilde doen. Ik wilde geen spelbederver zijn. Ik zei: dat doe ik wel een tijdje. Achteraf gesproken natuurlijk een acute pleegzuster Bloedwijn-aanval.'

Foto: Wim van de Hulst

Komrij voelde al snel nattigheid. 'Ik dacht: ja, die meneer Kopland die gaat vanaf dit moment met de eer strijken. Die gaat vast doen of hij een "echte" dichter is, die nooit gelegenheidsgedichten schrijft. Zo gaat dat in Nederland: degene die weigert is altijd de grootste. En degene die zijn nek uitsteekt moet de klappen opvangen.' Grimmig: 'in elk geval hoop ik nog voldoende tijd te krijgen in de poëzie om mijn eigen reputatie grondig te bederven.'

Komrij's reputatie is gedurende zijn schrijversschap nogal eens aan verandering onderhevig geweest. Steeds werd hem een ander etiket opgeplakt. Als debutant gold hij als een uit de dood herrezen Piet Paaltjens, als homoseksueel als de Nederlandse Oscar Wilde, en als Dichter des Vaderlands nu dus als de nieuwe Adriaan Roland Holst. 'Dat is een kwaadaardige onwil om te kijken wat je werkelijk aan het doen bent. Dat gebeurt in Nederland altijd pas na je dood. Ik denk ook dat op de dag dat er een nieuwe Dichter des Vaderlands aantreedt, dat men meteen zal zeggen: die eerste was zo gek nog niet.'

'Hoe dat toch komt? God mag weten waarom dat hier zo werkt. Het is een voorspelbaar mechanisme, maar het is toch altijd weer teleurstellend als Nederlanders aan dat mechanisme beantwoorden. Er wordt geroepen dat er tegenwoordig veel meer mag en veel meer kan dan in de dagen die achter ons liggen, maar in feite is alles nog even benauwd en voorgeschreven als altijd. Men heeft nog altijd moeite met ironiseren en versatilititeit. Mensen moeten doen wat ze geacht worden te doen. Er is blijkbaar een onzichtbare instantie in Nederland die precies dicteert wat men moet doen. Ik kan met die instantie niet uit de voeten. Als ik wel wist hoe dat mechanisme werkte, dan zat ik er inderdaad eens warmpjes bij.'

De verwarring is wel enigszins te begrijpen omdat Komrij er altijd een duivels plezier in heeft gehad om zichzelf tegen te spreken. In hem klinkt een koor van tegenstemmen. 'In elk geval huizen er twee dichters in mij. De dichter en de Dichter des Vaderlands - en die twee kunnen elkaar niet uitstaan. Uiterlijk kan ik die twee goed combineren, maar innerlijk voel ik ze als twee gescheiden dingen. Ik splits me op in twee zeer verschillende figuren die het elk voor zich zo goed mogelijk proberen te doen en hun zuiverheid proberen te bewaren. Ik voel me door de paar jaar dat ik - ik krijg het woord bijna niet meer over mijn lippen - Dichter des Vaderlands ben niet gecompromitteerd.'

Een natuurtalent

Komrij houdt er eigenlijk niet van om over poëzie te theoretiseren, al helemaal niet over zijn eigen poëzie. 'Ik ben een natuurtalent. Ik schrijf gedichten uit de losse pols. Dat betekent niks - en dus alles. Ik moet er alleen maar wat van zeggen omdat me dat gevraagd wordt. Het staat er zoals het er staat. Ik ben niet van plan de slaaf te worden van een of andere theorie die mensen mij aanpraten, of die ik mijzelf aanpraat. Alles wat ik erover zeg is met moeite bijeengeschrapt, en kan weer omvergeworpen worden door mijn volgende gedicht. Ik heb altijd het gevoel gehad dat ik die gedichten niet schrijf, maar dat als ik eenmaal aan het schrijven ben, het gedicht zijn eigen wetten dicteert. Dat is dan je geluid, je stem, je stijl. God mag weten hoe het heet. Daar zit je aan vast, net zoals je aan je kop vastzit.'

Hij peinst even en zegt dan: 'Ik moet toch *iets* doen. En wel op zo'n manier, dat het je andere werk niet in gevaar brengt. Er zijn ook dichters die zijn arts of psychiater of advocaat. Die werken, zo mag je hopen althans, twaalf uur per dag aan hun vak en gaan daarna een potje dichten. Maar daar wordt nooit over gepraat, dat die

mensen ook nog een andere functie vervullen. Ik ben een arme schrijver die van zijn werk moet leven, dus ik dacht: gut, zoiets is misschien ook wel een goede reclame voor mijn eigen poëzie. Zo'n ambt zou de mensen nieuwsgierig kunnen maken. Iedereen wil toch dat zijn gedichten opvallen.'

Pretendeert Komrij ook een nieuw soort gedichten te hebben bedacht, nu er naast vrije verzen, sonnetten, sinterklaasgedichten ook Dichter des Vaderlandsgedichten bestaan? 'Ik zie ze inderdaad als een apart genre, al is dat niet zo'n uitzonderlijke prestatie. Je kan ook op de kermis gaan staan met een kraam waar je voor vijftig gulden de mensen gedichten toeroept. Dat zijn dan kermisgedichten. Vroeger had je ook wel gedichten die werden geschreven op gegeven eindrijm. Eindrijmgedichten. Op poetryslams moeten de dichters onmiddellijk op elkaar reageren. Debatgedichten. Bij mij hoeft er maar iets te knallen, ontploffen of verstopen in het land - dan schrijf ik daar een gedichtje bij.' De Dichter des Vaderlands schrijft niet alleen een verslagje, maar kiest ook stevig stelling. 'Dat is nu eenmaal de manier waarop ik de zaak invul. Ik kies ervoor om ook steeds een standpunt in te nemen, al is het maar om de discussie op te wekken. Wat heb je aan een gedicht dat 's avonds op de voorpagina van de krant staat, en waar iedereen zijn schouders over ophaalt? Een gedicht dat lauw of half-warm is? Niets. Je wilt ook dat het niet onopgemerkt voorbijgaat.'

Zelfbeschouwt Komrij de 'politieke' lading van zijn gedichten niet als iets nieuws, maar als iets dat altijd in zijn poëzie aanwezig is geweest. 'Ik heb mijn hele leven politieke gedichten geschreven. Al mijn gedichten gaan in tegen totalitaire opvattingen, van welke aard dan ook. Ze bezingen het zigeunerschap en de vrijheid. Tussen de regels door is niet van kilte, maar van mededogen sprake - sorry dat ik zulke grote woorden gebruik. Mijn gedichten verraden hoe ik mij verhoud tot de wereld. Wat heb je eraan als de dichter geen maatschappelijk, maar alleen maar een zielkundig verschijnsel is?'

Ook als Dichter des Vaderlands koestert Komrij de wens het gedicht te schrijven dat de blik van de lezer op de wereld blijvend zal beïnvloeden. 'Ik ben altijd bezig het definitieve gedicht te schrijven. Vandaar dat het ook geen onverdeeld genoegen is. Het komt er niet bij mij uit als het sap uit de druif. Niet dat het er altijd uitgeperst hoeft te worden, maar er zijn momenten dat ik er tegenop zie. Als Dichter des Vaderlands heb ik me ervoor ingezet om de poëzie niet langer louter voor te stellen als een aangelegenheid van jonge meiden en hoog-pathetische doetjes. Op mijn manier heb ik - hoewel ik daar nooit aan denk - toch wel een heel klein bescheiden steentje aan deze liefdadigheid bijgedragen.' Schamper: 'Laat ik het zelf eens zeggen, een ander doet het niet.'

Illustratie: Bas van der Schot

Gedicht, in een drijvende klomp gevonden

**Des vaderlands? De dichter zou het willen.
Dit is een land des onderscheids. Verdomd,
Als ik die hondenkop zie ga ik gillen -
Of aan die vijf jaar nooit een einde komt.**

**Wat is dat hele instituut nou waard?
Hij zelf wordt zwaar, zijn verzen worden lichter.
Kom, rijbroek aan en hobbelen op je paard
Terug naar Portugal, verlopen dichter.**

Gerrit Komrij

Wat bezielt

Willem van Twist (58) en Filip Marsboom (40) zijn de trotse bezitters van twee jaloersmakende Komrijverzamelingen. De Nederlander Van Twist werkt als docent Techniek in het voortgezet onderwijs; de Vlaming Marsboom is journalist bij de *Gazet van Antwerpen*. Al sinds de jaren tachtig zijn beiden gefascineerd door het werk en de persoon van Komrij.

Door Thomas Möhlmann

Wanneer is het echte verzamelen begonnen?

WVT: 'Verzamelen is natuurlijk een beetje een gekte: je leest meer en meer, alles van dezelfde schrijver, en plots wil je gewoon alles hebben. Daar groei je geleidelijk in en opeens, ja, dan ben je verloren...'

FM: 'Bij mij is het echte verzamelen gekomen toen ik in Antwerpen Letteren ging studeren. Tegenover de ingang van de universiteit was een klein antiquariaat. Ik liep er op een dag toevallig binnen, en daar lag een bibliofiele uitgave van *Lichaam en geest: twee acrostichons*. Ik was meteen verkocht: dat is móói gedrukt, móói uitgegeven. Maar ik kon het niet betalen, omdat ik student was. De eigenaar zag dat en heeft het me toen gewoon meegegeven, met de woorden "Betaal me later maar!" Ik ben daar altijd langs blijven gaan en raakte goed bevriend met die eigenaar, Boris Rousseeuw. Na een tijdje vroeg hij "Verzamel je soms Komrij?" Daarop vroeg ik: "Valt er wat te verzamelen dan?" Toen heeft hij me in de wereld van de catalogi geïntroduceerd. Boris heeft echt oog voor mooie boeken, lettertypes, lay-out. Hij heeft intussen zelf een handpersdrukkerij: De Carbolineum Pers, waar bijvoorbeeld Gerrits dikke werk *De Lof der Stront* is gedrukt.'

'er zijn wel eens aankopen gedaan, waarvan ik denk: hadden we het daar van tevoren niet even over kunnen hebben?'

En ook 100 x Komrij, een verzameling van honderd bijzondere boeken uit de collectie van Filip Marsboom.

FM: 'Ja, en toen dat uitkwam, tijdens Druksel 2000, hebben Willem en ik elkaar voor het eerst ontmoet.'

Wel opvallend dat jullie elkaar pas in 2000 hebben leren kennen, terwijl jullie al ruim vijftien jaar dezelfde passie deelden.

WVT: 'We zijn waarschijnlijk wel eerder op dezelfde plekken geweest, maar niet bewust. Ik had zijn naam natuurlijk al eens eerder gehoord, maar het verzamelen heeft ook iets solitaires: jij wilt iets hebben, dus eigenlijk heb je liever niet dat iemand anders ervan weet.'

Proef ik hier een zekere verzamelaarsrivaliteit?

WVT: 'We kunnen elkaar best plagen, als ik iets heb dat Filip niet heeft, of andersom, maar dat blijft wel in het amicale.'

FM: 'Je weet toch al dat je verzameling nooit helemaal compleet zal zijn, juist bij zo iemand als Komrij.'

WVT: 'Al ben ik echt als een kind zo blij als ik weer iets vind dat mijn verzameling een klein stukje minder incompleet maakt.'

FM: 'Absoluut! Dat kunnen hele kleine dingen zijn, maar ook wel hele dure, bibliotheek dingen, waar handelaren achter zitten.'

Blijft dat budgettechnisch eigenlijk wel te doen?

FM, grijnzend: 'Nee, absoluut niet, ik ben feitelijk geheel failliet! Als ik zou optellen welk bedrag in euro's

Willem van Twist (links) en Filip Marsboom (rechts). Foto: Thomas Möhlmann

ik intussen aan die verzameling heb gegeven... Dat doe ik dan ook niet. Er zijn mensen die me aanraden mijn collectie te verzekeren, maar wat heb ik eraan: als mijn huis afbrandt, krijg ik er alleen geld voor terug, en wat moet ik daarmee?'

WVT: 'Het gaat niet om het geld, maar om het zoeken, vinden, gevonden hebben.'

FM: 'Het zijn ook gewoon zulke móóie dingen, en achter elk stuk zit weer een verhaal. Over hoe het tot stand kwam, over hoe ik eraan kwam... Of Gerrit zet er een speciale opdracht in, die iets te maken heeft met wat er tussen ons gebeurd is op een zo'n moment. Zo heeft Willem ooit eens een boekje laten maken...'

WVT: 'Oh ja! Tijdens de Boekenweek van 2002 kon je via de website van stichting CPNB zelf een bloemlezing samenstellen en daar maakten zij dan boekjes van die ze je toestuurd. Ik had toen precies dezelfde keuze gemaakt als Gerrit, en ook als naam 'Gerrit Komrij' opgegeven, maar als afleveradres mijn eigen adres. En inderdaad: het werd keurig uitgevoerd en bij mij thuis bezorgd. Ik had er vier exemplaren van laten maken, en Gerrit bleek er zelf ook twee te hebben besteld, maar die heeft hij geloof ik nooit ontvangen. Aan mijn exemplaren heeft hij vervolgens een handgeschreven colofon toegevoegd: "Slechts in zes exemplaren uitgebracht".'

FM: 'Zo'n boekje is dus geen honderden euro's waard, maar zoiets maakt een collectie kleurrijk. En dat je dat moment ook gedeeld hebt met Gerrit, maakt het extra bijzonder.'

Waarop, binnen uw collectie, bent u het meest trots?

FM: 'Die catalogus die Boris gedrukt heeft bij de tentoonstelling van 100 x Komrij. Omdat we Gerrit toen hadden gevraagd of hij er een voorwoord wilde inschrijven. Die tekst is speciaal voor die uitgave geschreven is, nooit elders verschenen.'

Bovendien staat dan mijn naam erop, omdat het allemaal uit mijn eigen collectie kwam.'

WVT: 'Het is ook een heel leuk voorwoord. Komrij vertelt erin, een beetje spottend, dat hij als enige de macht heeft om maar één gedicht uit te brengen, en dat zelf te houden. Dat heeft hij ooit gedaan, met het gedicht "Badkamer", dat is uitgekomen in slechts één exemplaar.'

FM: 'Ja, maar daar heb jij dan weer de drukproef van!'

WVT: 'Inderdaad, en ook daar is maar één exemplaar van. Het gedicht is uitgebracht door De Literaire Loodgieters, vrienden van Gerrit indertijd, die in Amsterdam wel eens hielpen met waterleiding en elektriciteit, en die een eigen drukpersje hadden. Daar is Filip wel een beetje jaloers op (FM: 'Absoluut!'): van een van die literaire loodgieters, Ruud Broens, heb ik veel moois overgenomen, omdat hij zelf middelen nodig had voor zijn Carmiggeltverzameling.'

Is er ook iets waarvan u weet dat het bestaat, maar dat het niet in uw collectie zit en dat dat wringt?

WVT: 'Niet dat ik er slapeloze nachten van heb, ik kan er op zich goed mee omgaan. Je ontdekt wel regelmatig dat er meer is dan je weet. Een maandje geleden zijn mijn vrouw en ik in Portugal geweest, en in Lissabon trad Gerrit op tijdens een culturele manifestatie. Daar ontmoette ik iemand die me een paar nieuwe dingen heeft toegestuurd, zoals een Komrijlezing uit Japan. Van zoiets stuur ik Filip natuurlijk ook meteen een kopietje.'

FM: 'Van die manifestatie in Lissabon had Willem ook een programmaboekje voor me meegenomen, met een gedicht van Gerrit erin. Zo'n programmaboekje is natuurlijk geen geld waard, maar het is wel heel erg leuk. Ten eerste omdat het van Willem komt, ten tweede omdat het toch iets is, dat je niet zomaar in Antwerpen of Amsterdam zult tegenkomen.'

WVT: 'Je weet ook: als ik het niet meeneem, dan raakt zoiets kwijt, verloren. Want niemand verzamelt dat verder, maar wij... Wij koesteren het als cultureel erfgoed!'

Het jaar 2004 wordt een tamelijk bijzonder jaar voor iedereen die iets met Komrij te maken heeft. Hebben jullie verwachtingen of plannen?

WVT: 'Het zal in ieder geval een heel feestelijk jaar worden.'

FM: 'Ja, ik denk vooral aan veel feestjes. Dat vind ik wel belangrijk. En wellicht een paar speciale uitgaven, die her en der zullen opduiken.'

WVT: 'We zouden ook samen wel iets willen doen.'

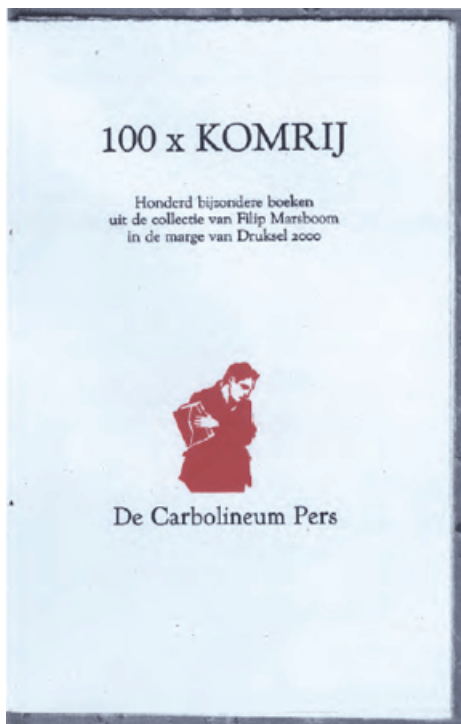
FM: 'Misschien kunnen we met een tentoonstelling aansluiten bij al bestaande initiatieven. Er gebeurt van alles, en je hoort daar al wel wat van. We zullen zien wat het wordt, maar een mooi jaar wordt het zeker.'

Ik neem aan dat het soms een behoorlijk tijdrovende bezigheid kan zijn. Botst dat nooit met jullie werkzaamheden?

WVT: 'Nou ja, soms wordt het na een lezing wel eens wat laat, en dan gaat het de volgende dag op het werk iets minder soepel, maar de schade blijft meestal wel beperkt tot een etmaal.'

FM: 'Bij mij is er vaak juist sprake van een wisselwerking tussen het redactiewerk en mijn Komrijbezigheden. Als de uitgever van plan is iets met Komrij te doen, dan laat men dat vaak vroeg aan mij weten, gedeeltelijk natuurlijk in de hoop dat ik er iets mee zal doen in de krant. Meestal doe ik dat ook wel.'

'Nee, absoluut niet, ik ben feitelijk geheel failliet!'

100 x Komrij, Honderd bijzondere boeken uit de collectie van Filip Marsboom. De Carbolineum Pers, 2000.
Oplage 75 exemplaren.

‘het verzamelen heeft ook iets solitaires: jij wilt iets hebben, dus eigenlijk heb je liever niet dat iemand anders ervan weet’

Is het vanuit Vlaanderen lastiger om Komrij goed te volgen dan vanuit Nederland?

FM: ‘Zelfs met het werk dat ik doe, merk ik dat ik wel eens dingen mis. Het blijven toch twee verschillende werelden, en de meeste dingen die uitkomen, zitten bij Nederlandse uitgeverijen. Gelukkig hebben steeds meer mensen me leren kennen als verzamelaar, waardoor ik wel vaker dan vroeger vanuit Nederland gewezen wordt op nieuwtjes en aanstaande uitgaven. En voor al het overige zit Willem hier natuurlijk!’

WVT: ‘Het is inderdaad toch een apart circuit. En soms werkt het ook de andere kant op. Ik denk niet dat onze relatie echt anders zou zijn geweest als Filip in Nederland had gewoond, maar het is wel een prettige bijkomstigheid dat we soms bepaald materiaal kunnen uitwisselen.’

Komt het wel eens voor dat u iets heeft dat u wel zo willen delen, maar dat dat niet kan omdat er maar eentje van is?

WVT: ‘Ja. Er was laatst nog zoiets aan de hand... Wat was dat het ook alweer...’

FM: ‘Jij had iets meegebracht van Gerrit uit Portugal, en daar had hij zelf echt nog maar één exemplaar van. Dat heb je in “eeuwige bruikleen” gekregen.’

WVT: ‘Oh ja, dat was het! In eeuwige bruikleen. En toen stelde Filip voor dat we daar misschien een jaarlijkse happening van konden maken, met een jaarlijkse overdracht...’

FM: ‘... die dan natuurlijk plaats moet vinden in een goed restaurant, met in achtname van alle plechtige vormen.’

Wij zijn te gast in Hoeven, waar Van Twist woont met zijn vrouw Gerda. Die vindt zijn Komrijbezigheden natuurlijk ook allemaal verschrikkelijk leuk...

WVT: ‘Nou, ongeveer wekelijks valt hier wel weer een boekje binnen, en dat is natuurlijk niet altijd leuk.’

FM: ‘Zo'n binnenvallend boekje is niet zo'n probleem, maar daar zit dan meestal wel ook een factuur bij!’ Gerda, lachend: ‘Het is gewoon een hele leuke hobby, en dat is hem ook van harte gegund, maar er zijn wel eens aankopen gedaan, waarvan ik denk: hadden we het daar van tevoren niet even over kunnen hebben? “Nee,” zegt hij dan, “want nu heb ik het!”’

FM: ‘Je hoort wel eens van verzamelaars die op een gegeven moment trouwen, kinderen krijgen, en dan uiteindelijk toch maar besluiten om met hun collectie te stoppen. Maar volgens mij kan het best worden gecombineerd.’ Gerda: ‘Oh ja, in ons geval zeker. En het brengt ook een heleboel leuke dingen met zich mee.’

WVT: ‘Het is ook geen obsessie, maar een passie, die een plaats heeft in mijn en ons leven.’

FM: ‘Ook bij mij komt het trouwens wel eens voor dat ik een boek vind dat ik eigenlijk zou willen kopen, maar waarvan ik weet: het is bepaald niet gratis en ik zit aan het einde van de maand, dus nú even niet.’

In zo'n geval vis je soms achter het net, of erger: Van Twist kaapt het voor je neus weg!

FM: ‘Als Willem bij mij langs komt, laat ik hem ook graag dingen zien waarvan ik vermoed dat hij erop heeft geaasd. En als ik hier ben geweest, moet ik meestal drie dagen bed houden van ellende. Het leuke is wel, dat we van elkaar ongeveer weten

Twee zielen in één borst

Tussen lezen en schrijven maakt Gerrit Komrij geen onderscheid. Hij leest wat hij schrijft en hij schrijft wat hij leest - dus wemelt zijn werk van de verwijzingen naar het werk van anderen. Ilja Leonard Pfeijffer las Komrij's huiveringwekkende tweeluik 'De koning slaapt' en trof daarin de schimmen van drie dode dichters.

Door Ilya Leonard Pfeijffer

Je zou zeggen dat de meerderheid van de mensen wel eens ervaring hebben gehad met het gevoel dat je het even niet meer weet. Je twijfelt, moet ik hier linksaf of naar rechts, je staat in dubio, enerzijds is links wat je zocht, anderzijds is rechts ook heel aantrekkelijk, waar weer tegenover staat dat links een onverstandige keuze lijkt met het oog op andere factoren, maar je moet toegeven dat je dat voor rechts niet kunt inschatten, je weet het niet, je hart zegt het ene, je hoofd zegt het andere, je voelt je een gespleten persoon.

Dit gevoel is zo oud als de wereld. Zelfs de oude Grieken kenden bij tijd en wijle hun twijfels. En ook zij ervoeren dergelijke twijfel als een gevoel van gespletenheid. 'Ik weet niet wat ik moet doen,' zegt Sappho in een fragment van een heel kapot gedicht, 'mijn gedachten zijn twee' en ze heeft het vast over de liefde, want daarover heeft ze het vaak en juist de liefde staat garant voor onaangename en inefficiënte verdubbeling van gedachten en overwegingen. Parmenides beschouwt een dergelijke gespletenheid als een wezenlijk kenmerk van domme mensen, die nog niet, zoals hij, hebben ingezien hoe het zit met het zijn en het niet-zijn. 'Mensen die van niets weten,' zegt hij, 'zijn mensen met twee hoofden en zij dwalen. Want besluiteloosheid in hun borst stuurt hun zwervende geest.' De dichter Theognis, aristocraat van de oude stempel en edelman uit één stuk, moet niets hebben van zulke gespleten personen. Hij waarschuwt ons: 'Wie in één tong een gespleten geest herbergt, is gevaarlijk gezelschap, dat je beter als vijand dan als vriend kunt hebben.'

In de romantiek vond men wel meer mooi wat oncomfortabel en inefficiënt is, zoals de vrije natuur, en ook dit gevoel van twijfel kon rekenen op een sympathiek onthaal. De incidentele ervaring van gespletenheid werd gepromoveerd tot een permanente conditie van het bestaan. De beroemdste vertolking van deze fundamentele verdubbeling van de ziel is ongetwijfeld de scène 'Vor dem Tor' in het begin van het eerste deel

Illustratie: Eugene Delacroix uit: *Faust Een tragedie*, Johan Wolfgang Goethe, Athenaeum-Polak & Van Gennep

van de tragedie *Faust* van Johann Wolfgang von Goethe. Faust is in gesprek met Wagner. De grote geleerde Faust is ten prooi gevallen aan twijfels over het nut van zijn grote geleerdheid en vertelt Wagner over zijn overweldigende gevoelens bij het ervaren van de zegeningen van de ongerepte natuur. 'Dat is niks voor mij,' antwoordt Wagner, 'man sieht sich leicht an Wald und Feldern satt. Geef mij maar de vrienden van de geest, de boeken, daar vind ik het ware leven.' Daarop antwoordt Faust:

Du bist dir nur des einen Triebs bewußt;
 O lerne nie den andern kennen!
 Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust,
 Die eine will sich von der andern trennen;
 Die eine hält, in derber Liebeslust,
 Sich an die Welt mit klammernden Organen;
 Die andre hebt gewaltsam sich vom Dust
 Zu den Gefilden hoher Ahnen.
 O, gibt es Geister in der Luft,
 Die zwischen Erd' und Himmel herrschend weben,
 So steiget nieder aus dem goldnen Duft
 Und führt mich weg zu neuem, buntem Leben!
 Ja, wäre nur ein Zaubermantel mein
 Und trüg' er mich in fremde Länder!
 Mir sollt' er um die köstlichsten Gewänder,
 Nicht feil um einen Königsmantel sein.

De twee zielen in de borst van Faust slingeren hem heen en weer tussen geest en wereld, reflectie en ervaring, gedachte en gevoel, studeerkamer en bordeel, verheven abstractie en rauwe realiteit. De gespletenheid verscheurt hem, want de ene ziel wil zich van de andere afscheiden. De beide zielen zijn als magneten die met gelijke polen tegen elkaar gedrukt liggen. Dit brengt hem tot de wens bevrijd te worden. Het prangende van zijn verzuchting is dat hij in zijn wens om verlost te worden van zijn gespletenheid *de facto* een keuze maakt voor de ziel die neigt naar de wereld, want wat hij wenst is een nieuw, bont leven vol avonturen in verre landen. Zou hij

een tovermantel hebben die hem daarheen zou kunnen brengen, hij zou hem beschouwen als een koningsmantel. In het vervolg van de tragedie zal zijn wens worden verhoord. Mephistopheles zelve gunt hem in onbeperkte overvloed de vrijheid waarnaar hij hier zo vurig verlangt. Het wrange is dat hij daarmee zijn ziel verkoopt en voor zijn momentane vrijheid de prijs betaalt van eeuwige onvrijheid.

Hoe enger, hoe beter

Vervolgens moeten we het hebben over monsters. Over monsters valt één ding met zekerheid te beweren: hoe enger, hoe beter. In de film hebben we ze leren kennen, slijmachtige wezens met insectenpoten en een afzichtelijke bek vol vlijmscherpe tanden waaruit de halfverteerde resten druipen van hun vorige prooi. Als je zo'n monster tegen zou komen, zou je het zeker op een lopen zetten. En dat doen de mensen in de film dan ook bij voortduring, vluchten voor het enge monster, totdat de held het heeft verslagen en iedereen in de bioscoop opgelucht adem kan halen dat het gelukkig toch nog goed is afgelopen. Maar het kan nog enger en, zoals ik al zei, hoe enger, hoe beter. Het engste afzichtelijke monster is het afzichtelijke monster waarvoor je niet kunt vluchten omdat het binnen in je zit. Dat zijn pas echte goede monsterfilms, waar iemand een nest vol gevaarlijke bijtspinnen onder de huid van zijn arm heeft, of een gevaarlijke buitenaardse parasiet in zijn bloedbaan, of een gevaarlijk slijmachtig wezen met insectenpoten en een afzichtelijke bek vol vlijmscherpe tanden in zijn buik.

Ook voor poëzie geldt: hoe enger, hoe beter. In 1993 publiceerde Gerrit Komrij, in bibliotheek editie, het gedicht 'De koning slaapt'. Het is het laatste gedicht in de eerste uitgave van *Alle gedichten tot gisteren*.

Er huist een loden vreemdeling in mij.
Geen handlanger (twee zielen in één borst),
Geen man die, als ik glim, uit plagerij
Mijn spiegelvlak bewasemt of bemorst,

Of die, als ik ellendig ben en schrei,
De zorg die mij bezwaart lichtvoetig torst,
Geen man die slapen wil wanneer ik vrij
Of, als ik vol zit, honger heeft en dorst,

Geen speelgenoot (gebieder en lakei),
Maar een ondeelbare en strenge vorst,
Die uit is op de oppermaatschappij.
Hij loert naar me, diep in een hersenkorst.

Komrij antwoordt Goethe. Hij citeert het beroemde vers uit *Faust* als een aanwijzing dat wij geacht worden aan die tragedie te denken bij de lectuur van zijn gedicht. Intertekstualiteit heet dat, maar dat doet er niet toe. Waar er bij Goethe sprake was van twee zielen in één borst, is er in Komrij's horrorversie sprake van een indringer, een vreemde, die zich als een gevaarlijk slijmachtig wezen met insectenpoten en een afzichtelijke bek vol vlijmscherpe tanden genesteld heeft in het lijf van de dichter. Dit is geen incidentele gespletenheid die je het gevoel geeft twee hoofden te hebben, dit is geen fundamentele gespletenheid van ziel die je heen en weer slingert tussen twee tegenstrijdige verlangens, dit is een inbreker die je onmogelijk je huis uit krijgt en voor wie je niet kunt vluchten. Hier is geen tweeledigheid van gedachten die je in beide gedaanten erkent als eigen, maar een opgedrongen oppositie die je volslagen vreemd is.

Komrij zegt het zelf ook: het is bij hem anders dan bij Faust. En door te zeggen hoe zijn indringer niet is, interpreteert hij het wezen van de twee zielen in diens

borst. De tweede ziel is de ziel die zich schaamt bij trots, die vrolijk is bij verdriet, die moe is bij geilheid en die dorst heeft als je teveel hebt gedronken. De tweede ziel is een hinderlijke ziel, een pestkop, die altijd het tegenovergestelde wil van wat jij wil. Althans, dat zou je zeggen. Maar de ironie is dat Komrij een dergelijke stemmingsverzieker ziet als handlanger en als speelgenoot. Ook al is het telkens weer de vraag wie van beiden zal winnen en ook al is de hinderlijke tegenstem afwisselend gebieder en lakei, hij is een vriend die graag gezien is. Faust verzucht zijn verlangen naar vrijheid als hij verscheurd wordt, door zijn twee zielen, maar Komrij's commentaar is: stel je niet aan, zoiets is alleen maar prachtig, had ik dat maar. Want wat hij heeft, is een slapende koning, die zit, wacht en loert en met niets anders tevreden is dan met de totale macht. Goethes koningskleed van vrijheid is bij Komrij de mantel van de vorst die wil knechten.

Een grote forse neger

Komrij is niet de eerste die een vreemde in zich laat binnendringen. Zijn indringersgedicht doet denken aan 'Er is een grote norske neger' van Lucebert, in 1959 gepubliceerd in de bundel *Val voor vliegengod*.

er is een grote norske neger in mij neergedaald
die van binnen dingen doet die niemand ziet
ook ik niet want donker is het daar en zwart

maar ik weet zeker hij bestudeert er
aard en straktuur van heel mijn blanke almacht

hij morrelt eerst aan halfvermolmde kasten
dan voel ik splinters schieten door mijn schouder
nu leest hij oude formulieren dit is het lastigst
te veel slaven trok ik af van de belasting

Ook hierop is 'De koning slaapt' een antwoord. Komrij kent dit gedicht, al was het maar omdat hij alle gedichten kent en omdat hij in het café de eerste regel pleegt te citeren als 'er is een grote *forse* neger in mij neergedaald.' Luceberts interne horrorneger is hinderlijk actief. Hij doet en morrelt. Ook al is het te donker om te zien wat hij precies uitspookt, zijn hinderlijke activiteiten uiten zich in pijnlijke scheuten in de schouder. Komrij's slapende koning staat in verontrustend contrast met deze onrustige neger. En ook in Luceberts gedicht gaat het, net als bij Goethe, om almacht en vrijheid. Faust wenst vrijheid van zijn gespletenheid en verkoopt zijn ziel daarvoor aan een duistere almacht en Luceberts neger is een slaaf die uit is op de almacht van zijn voormalige gebieder. Vrijheid en almacht, daar moet het in Komrij's gedicht ook om draaien.

En dan is er nog een derde tekst die door Komrij's slapende koning wordt opgeroepen, misschien wel het beroemdste Nederlandse binnen-in-mij-zit-iemand-anders-gedicht, het sonnet van Willem Kloos:

Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,
En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
Over mij-zelf en 't al, naar rijksgeboën
Van eigen strijd en zege, uit eigen krachten, -

En als een heir van donker-wilde machten
Joelt aan mij op en valt terug, gevloën
Voor 't heffen van mijn hand en heldre kroon:
Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten.

En tóch, zo eind'loos smacht ik soms om rond
Uw onverdierbre leën den arm te slaan,
En, luid uitsnikkende, met al mijn gloed

En trots en kalme glorie te vergaan
Op úwe lippen in een wilde vloed
Van kussen, waar 'k niet langer woorden vond.

In zekere zin is Komrij's gedicht de volledige omkering van Kloos' sonnet. In beide gedichten zit er iemand binnen op een troon, maar waar dat bij Kloos de trotse dichter zelf is in de gedaante van een godheid en gebieder van alle duistere machten, is dat bij Komrij een vreemdeling, die zijn almacht nog moet verwerven. En bij Kloos is er, evenals bij Goethe, sprake van een verlangen naar vrijheid en verlossing, al is dat bij Kloos het paradoxale verlangen van de zelfverklaarde almacht naar teloorgang op de lippen van een ander.

Geen wiegelied, geen lans

Deze teksten van Goethe, Kloos en Lucebert, die door Komrij's gedicht worden opgeroepen en waarmee Komrij's gedicht een dialoog aangaat, nemen we mee als bagage wanneer we onze reis voortzetten. Want Komrij's gedicht is nog niet af. Er volgt een tweede deel:

Hij kan me in zijn halfslaap niet vergeten.
Geen wiegelied, geen lans duwt hem opzij.
Zijn ooglid trilt. Zijn tijd is ruim bemeten.
Hij wil mij hebben, zonder mij erbij.

Hij polst mijn maat, de lengte en de breedte,
En ziet mijn lichaam als een lekkernij.
Hij proeft wat, zonder zich te overeten,
En wacht. Er is geen haast bij dit karwei.

Ik ken hem niet. Ik wil niets van hem weten.
Zijn macht erken ik pas wanneer hij mij
Van top tot teen zal hebben opgevreten.
Niet eerder. Tot dat feestmaal ben ik vrij.

Wederom goochelt Komrij met paradoxen. Waar de slapende koning op uit is, is 'mij zonder mij erbij.' Dat is compromisloze oppermachtigheid. Hij huist diep in de dichter, maar de dichter kent hem niet, of wil hem niet kennen. Maar hij is machtig. Kennelijk staat zijn overwinning vast. Hij zal de dichter volledig opeten, en zo zijn almacht uitoefenen in iemand die er niet meer is. Paradoxaal genoeg is de laatste maaltijd, waarbij het laatste restje dichter wordt opgepeuzeld, een 'feestmaal.' Maar tot die feestelijke dag van ultieme overgave aan de almacht, zal hij vrij zijn. Zijn vrijheid bestaat eruit dat hij onmiskenbare almacht miskent. Almacht en vrijheid, daar gaat het om.

Het is de dood, dat weet ik ook wel. De slapende koning is niemand anders dan het sluipende verval en de trage, onvermijdelijke neergang naar het graf. Al tijdens het leven worden de maten opgenomen voor de doodskist. Het gevaarlijke slijmachtige wezen met insectenpoten en een afzichtelijke bek vol vlijmscherpe tanden dat zich in zijn buik heeft genesteld, is de dood die hij in zich draagt en waarvoor niet valt te vluchten. In die zin vertolkt Komrij's tweeluik een tamelijk traditionele gedachte.

Maar wat Komrij wint door de poëzie van Goethe, Kloos en Lucebert te evoceren, is dat hij zijn tweeluik onder spanning zet door het te laden met onvermoede overeenkomsten en contrasten. Door de onzekerheid en twijfel van de gespleten ziel op te roepen, benadrukt hij de zekerheid dat hier geen sprake is van een keuze tussen twee alternatieven of twee wijzen van leven: de slapende koning zal winnen. Geest of wereld, studeerkamer of bordeel, het maakt niets uit. Linksaf, of naar rechts, uiteindelijk gaan wij toch ten onder. Wij hebben onze ziel verkocht aan de dood en betalen voor onze kortstondige vrijheid de prijs van eeuwige onderhorigheid. De dood is als een voormalige slaaf die groot en nors de heerschappij komt opeisen die hem al die tijd is ontzegd. Ook al zijn wij een god in het diepst van onze gedachten, wij zijn machteloos. Ook al hebben wij allen het verlangen naar vrijheid, verre reizen door een nieuwe bonte wereld, het koningskleed van de zwerver, woordenloze teloorgang op de lippen van een ander, zijn almacht zal ons knechten. Het is je reinste horror.

Komrij, halverwege de jaren tachtig. Foto: Eddy Posthuma de Boer

Gerrit Komrij (links) en Charles Hofman (rechts), begin jaren zeventig. Foto: Lon van Keulen

De muze van De liefde om van te schrikken Door Otto Kapteijn

Gerrit Komrij Pluimsteken

Je ligt bij Charles en moet een spreekwoord zeggen.
'Wat ademt doet vier daden met mondjesmaat:
Sjoelbakken, naaien, helden- en eieren leggen.'
Dat is goed, zegt hij, en hij knikt kordaat.

Ga door, zegt hij, ik wil nog meer horen.
'Een rood kapje is beter dan een klein duimpje.'
'In Holland is de diepvries diep gevoren.'
Hij lijkt tevreden. 'Krijg ik nu een pluimpje?'

'Je krijgt een pluimpje, maar zeg eerst meer.'
Je hebt uit van slapen, en vertelt wát je weet.
Charles stapt het bed uit, haalt een veer
En stopt die bedachtzaam in je reet.

Gerrit Komrij en zijn muze, Charles Leopold Hofman, vormen misschien wel het meest fameuze paar uit de Nederlandse letteren. Ze zijn de Wilde & Bosie van het vaderland. Al bijna veertig jaar onderhouden zij een onstuimige relatie vol stemverheffing, spotternij, stukgegooide borden, verbrijzelde wijnflessen en bierglazen - al gaan ze geen nacht zonder elkaar naar huis. Echte liefde, kortom.

Gerrit en Charles leerden elkaar kennen in Amsterdam in 1964. Hij: 19, een schuchtere dorpsjongen uit Winterswijk, *would be*-cynicus, zweverig, naïef, dichterlijk, blond haar en krullen, romeins profiel. Hij: 17, zoon van een schilder aan de Amstel, katholiek, communicatief, visueel ingesteld, springerig, sluijk zwart haar en de mooiste jongen van Amsterdam.

Een jonge god, heet zoiets sedert Tachtig.

De vonk tussen deze twee tegenpolen sloeg over toen zij elkaar voor het eerst ontmoetten in 't Koffiekeldertje in de Utrechtsestraat, een verzamelplaats voor de plaatselijke jeugd met scooters - en jachtterrein van beide heertjes. Vanaf het moment dat Gerrit zijn oog op Charles liet vallen en Charles naar Gerrits verhalen begon te luisteren was de zaak beklonken. Zo snel mogelijk spoedden zij zich naar Gerrits nabijgelegen kamer aan de Stadhouderskade.

**We strijden met geweld. Zonder een woord.
Ik glijd als in een ridderspel neer.
Ik voel hoe ik genadelijk word doorboord.**

Waar Charles de liefde vanzelfsprekend accepteerde, raakte Gerrit ernstig in de war. Hij schrok, sloeg op de vlucht en vertrok naar Kreta met een vrouw. Een vrouw! Hoe haalde hij het in zijn hersens. Die vrouw vluchtte op haar beurt na drie weken in de armen van een proleterige Griek met borsthaar, en liet Gerrit alleen in een olijfgaard. Na een jaar armoede, honger en heimwee keerde hij terug naar Amsterdam. Hij sprak weer af met Charles - die inmiddels voor- en achterop *alle* scooters had gezeten - en verloor hem vanaf die dag geen moment meer uit het oog.

**Ik stap het bordes af in een statige bruidstooi,
Dit is mijn man, dat hebben we weer gehad**

Goed opletten bleef geboden, want Gerrit was lang niet de enige die zijn oog op Charles had laten vallen. Gerard Reve was niet te houden toen hij Charles, dat fluwelen prijsdier, eenmaal had gezien tijdens een dienst in Onze Lieve Heer Op Zolder, de schuilkerk op de Amsterdamse wallen. In *Lieve Jongens* beschreef Reve hoe hij, toen de jongens hem in Greonterp eens opzochten, langs slinkse wegen probeerde om met Charles alleen te zijn. Zijn missie mislukte jammerlijk omdat Gerrit, die 'dove kaartjesknipper', zijn vriend overal achternaliep. 'Het moet,' schreef Reve, 'een kwelling en wel een zeer grote smart voor je zijn, zulk een sprookjesachtige schone jongen als man te hebben.'

Maar een kwelling was het allerm minst. Gerrit en Charles genoten van elkaar, en genoten van hetzelfde vluchtige leven. Zij sleepten elkaar door de decennia heen langs hutten en paleizen in binnen- en buitenland. Al die paleizen - vooral de Portugese, die zijn nogal groot - moesten worden volgestouwd met meubels, schilderijen en, vooral, boeken.

**Het is steeds eender wat ik zoek:
En mooie jongen, een mooi boek.**

Hun rooftochten langs antiquariaten, uitdragerijen en schimmige handelaren hebben zij tot ware kunst verheven, want 'twee joden weten wat een bril kost'. Hoe gaat dat in zijn werk? Gerrit heeft het timmermansoog, ziet onmiddellijk het meest begeerlijke in de zaak. Hij draalt. Charles vraagt dan misprijzend of het niet voor de helft kan, en kijkt de handelaar doordringend aan. Gerrit rekt af. Samen verlaten zij de zaak, giechelend als schoolmeiden, onder de arm een zeventiende-eeuws boek of een vaas van Emile Gallé:

**'Viooltjes rezen op, uit
Een turkooizen voet van
Doffer glas.
Naar boven klom, als om een
Porfieren zuil, 't plantaardig
Schoon.**

Wellicht klinkt dit nu alsof hun relatie burgerlijk en gezapig is geworden. Tsja, na veertig jaar brengt Charles Gerrit nog elke dag een kopje koffie op bed. Nog altijd draagt Gerrit elke nieuwe bundel op aan Charles. Zij knippen elkaars teennagels. Maar toch. Soms vliegen woorden als scheermessen door de lucht, en zegt Charles 's avonds woedend van wijn tegen Gerrit: 'Ik vertrek' - om vervolgens vredig naast hem in slaap te vallen.

Nee, het blijft een venijnige liefde, vonkend en knetterend tussen tegenpolen. Zonder elkaar geen vonk, geen leven. Het is, zoals het klinkt in Komrij's 'Echoput':

We koesterden de liefde om van te schrikken

Vers tegen vers

Maurits Mok

Eer

Eer ziet men ooit een kolenkit
 een rijtoer maken op een hit,
 eer ziet men duiven heilsoldaten
 al koerende ter til toelaten,
 eer ziet men ooit een nuchter kalf
 staan hunkeren naar likdoornzalf,
 eer ziet men rioleringspijpen
 tot zingende violen rijpen,
 eer ziet men - doch bij zoveel eer
 blijft er geen kracht tot zingen meer.

*Uit: De Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw in
 1000 en enige gedichten, samengesteld door Gerrit Komrij, Bert Bakker,
 Amsterdam, 1996*

Gerrit Komrij

De zwijgzaamheid

Eer maakt men lakens wit met inkt,
 Eer speelt men schaak met bezemstelen,
 Eer vindt men nog een roos die stinkt,
 Eer ruilt men stenen voor juwelen,

Eer breekt men ijzer met zijn handen,
 Eer zal men stijgen in valleien,
 Eer legt men een garnaal aan banden,
 Eer leert men geiten kousen breien,

Eer plant men bomen op de weg,
 Eer zal men kakken in zijn hoed,
 Dan dat ik u mijn ziel blootleg
 En zeg wat ik thans lijden moet.

Uit: Tutti-frutti, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1972

Door Menno Wigman

Er waren nachten dat ik uren aan de literatuurpolitie lag te denken. Niet dat ik bang was dat mijn gedichten geen genade konden vinden, dat was haar zaak, nee, ik vreesde voor een inval wegens diefstal. Ooit, op een zwarte dag, zou iemand in mijn gedichten allerlei flarden Hendrik Tollens, Osip Mandelstam en William Shakespeare ontdekken, waarna ik maanden, jaren van de samenleving afgezonderd zou worden - zonder pen, dat spreekt. En nog denk ik wel eens wanneer de telefoon gaat: nu ben ik erbij.

Maar schrijven is stelen van dieven. Als Ilja Leonard Pfeijffer een gedicht begint met: 'Dit wordt een oud gedicht' dan weet ik dat die woorden hem niet zomaar, vanuit een of ander wonderschoon walhalla, werden ingeblazen. Hij varieert op een

openingsregel van mij. Die ik, nu we toch bezig zijn, ook maar ten dele kreeg ingefluisterd.

Zei ik dat ik Hendrik Tollens en Osip Mandelstam had bestolen? Dan lieg ik. Maar als ik Mandelstam zou bestelen, als ik eens heel onbetamelijk te werk zou gaan, dan had ik me voor de gelegenheid graag aan deze regels vergrepen:

Een nieuwe bard maakt weer hetzelfde lied
en zingt het, als was het van hemzelf.

Natuurlijk had ik het woord 'bard' vervangen, om nog maar te zwijgen van dat hoogdravende 'lied', maar scherper had ik het niet kunnen zeggen: *alle dichters schrijven hetzelfde gedicht* (effectpauze) *als was het van henzelf*. Zo is het.

Eenzelfde soort gedachte moet Gerrit Komrij hebben gehad toen hij in 1972 in het nawoord bij zijn vierde dichtbundel *Tutti-frutti* de beroemd geworden zinnen schreef: 'Ik heb nooit één regel geschreven van eigen makelij. Geen woord wist ik ooit te verzinnen.'

Afgezien van het feit of het nu de taak van een dichter is om *woorden* te verzinnen, was dit natuurlijk een schitterende provocatie om met vlammende bewijzen te komen. Maar nooit barstte de literatuurpolitie in gejoel los, was er ook maar iemand die Komrij van ordinaire letterdieverij wist te betichten. En hoeveel gedichten ik ook las, de dichter die beweerde nooit door de Muze gekust te zijn schreef zijn gedichten wel degelijk zelf.

Klopt het dat u het gedicht 'De zwijgzaamheid' wel, en het gedicht 'Eer' van Maurits Mok niet kent? Toch is er een grote kans dat u het las in *De Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw in 1000 en enige gedichten*, samengesteld door u weet wie ik bedoel. Volgens de bibliografische gegevens achter in die bloemlezing zou het afkomstig zijn uit de bundel *De doorleesbril*, een onooglijk boekwerk verschenen in 1983, zes jaar voor Moks dood. En 'De zwijgzaamheid'? Dat verscheen in 1972. Merkwaardig. Het kan toch niet dat Mok, met zo'n lam gedicht, Komrij onherstelbaar probeerde te verbeteren?

Sla de eerste uitgave van *De Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw* erop na en je ziet dat Moks 'Eer' al in 1956 verschenen was, en wel in de gelegenheidsbundel *De lichte muze*. Dat hadden we, gezien de woordkeus, ook wel kunnen bevroeden:

eer ziet men duiven heilsoldaten
al koerende ter til toelaten.

Het zou toch pijnlijk geweest zijn als Mok anno 1983 nog zo de lier beroerd had.

Beide gedichten maken een oeroude indruk. Zowel Mok als Komrij gebruikt de structuur van het opsommingsvers, iets waar ze in de late Middeleeuwen ook al mee in de weer waren: aan één stuk door worden je de meest onmogelijke voorstellingen voorgetoverd. Het is de poëzie van de mundus inversus, de omgekeerde wereld, waarin meer dan ooit, juist na al die nonsens, de slotregels van levensbelang zijn. Juist daarom maakt Mok, met zijn matte woordspelletje op het eind, zo weinig indruk. En blijft 'De zwijgzaamheid' in je geheugen grommen:

Eer plant men bomen op de weg,
Eer zal men kakken in zijn hoed,
Dan dat ik u mijn ziel blootleg
En zeg wat ik thans lijden moet.

Als je beide gedichten zo naakt naast elkaar ziet staan, lijkt het haast of Komrij een bestofte lijst pakte en er genadeloos doorheen trapte. Alsof hij Mok wilde zeggen: 'Dat pak van jou staat mij veel beter.' Vandaar dat Moks 'Eer' ook in de vierde editie van Komrij's bloemlezing gehandhaafd blijft.

Dichter des Vaderlands-gedichten

Ingmar Heytze

Adieu

Er is een fabeldier dat 'Komrij' heet.
Hij kan heel prachtig het heelal doorklieven.
De dichters draaien, stelen, likken, liegen.
Af en toe klinkt uit een urn een kreet.

Zijn hond is gedresseerd. Zijn hoed staat klaar.
Hij gaat niet graag de straat op, maar
de mode hier is morgen mode daar.
'Een vers is ballast. Zorg dat het vergaat.'

De bodem trilt. We leven in een oven.
Het jaar ligt nog in witte, verse windsels;
een eierdopje met daarin een ei.

De tijd is op. Wat onder was werd boven.
Verdwenen zijn het stof, de hersenspinsels.
Hij schudt het van zich af en is weer vrij.

Alfred Schaffer

Waar je het zoeken moest

Het water steeg, het blijft maar stijgen, het sijpelt door de dijken.
Geen verdoving dempt de onrust nog, geen onvertogen woord
vergroot dit grondgebied, je zakt al in de aangestampde aarde weg,

adem in en uit. En in en uit. Een eiland is een goedbewaard geheim,
een verkleurde foto aan de muur, een verbanningsoord, een open
wond, een waardeloos stuk speelgoed, wie nam de benen en verdween,

wie stak de zeeën over? In een portiek, in een of andere buitenwijk -
je kent dat wel, lege winkelvensters, ijzerwerk, graffiti, het water staat

tot aan de nek - klinkt een slaaplied in een vreemde taal, plompverloren.

Drs. P

Er is een anagram, *Ik rijm erg rot*
Dat Gerrit Komrij op zijn naam bedacht
We mogen stellen, dat hij zulks niet meende

Voorwaar, hij is een van verbeeldingskracht
Van stijl en kunnen allerminst gespeende
Beschouwer van het cultureel bestel

De eretitel die men hem verleende
Past naar mijn overtuiging wonderwel
Want hij is Nederlands tot op het bot

Afstandelijk, niet zuinig met kritiek
En ongeneigd tot lege retoriek

Anna Enquist

Uitnodiging om te schaatsen

Toen hier bergen waren, besneeuwde
hellingen en zwarte kloven, bewogen
wij tussen hoogte en diepte, hijgend,

huiverend. Zuur moeras vrat de rotsen,
water drong zich in groeven en dalen.
Het heet modder. Groeit er gras op

spreken wij van weide, plassen noemen
we de rest. Onder de spiegel verzonken
ministers (vermoedelijk waterstaat), thee-

serviezen, de brieven. Leegte daarboven.
Je moet geloven dat grijs het ijs zich
uitstrekt, grijp mijn gehandschoende hand.

Dan ademloos razen op snijdende ijzers;
we krassen de namen in sneeuw. Ik lik
het gruis uitje ogen. Kom maar. Kom.

Jan Kal

Nationaal gedicht

Staatsrechtelijk gezien heeft Máxima
haar taak volbracht: een meisje voor de troon;
voor 't eerst gelijkgerechtigd aan een zoon,
dus voorbestemd vorstin: Amalia.

Een kind is een geluk voor ma en pa,
maar haar positie valt toch uit de toon?
Spant hier niet surrogaatmystiek de kroon,
met medewerking van de media?

Zo'n telgje is grondwettelijk gelabeld
staatshoofd te worden, lid van de regering:
een democratisch foute ambtsbediening.

De Grondwet vraagt een grondige herziening,
dus niks geen koningschapsmodernisering.
Ach, Nederland is even uitgemabeld.

Ruben van Gogh

Illustraties: Dik Klut

Bij een gebeurtenis

Wat nooit gebeuren kon, gebeurde.
Uit nalatigheid, of gewoon

omdat er nu eenmaal woorden
voor waren, klaar voor gebruik;

uitgezet in ons alfabet
als gecamoufleerde zegswijzen.

De beschrijvingen later spraken
voor zichzelf -- krantenkoppen

vol opgekropte kapitalen, suggestieve
samenhang uit landsbelang.

De lezers waren sprakeloos, alleen
de dichters gingen door die dag,

breidden hun oeuvres uit met
nieuwe verzen van etc., e.a., o.i.d..

K. Michel

Ter correctie Premier spreekt pers toe

Wanneer iemand kwaficaties gebruikt
als 'u beschadigt het koolijk huis'
dan raakt me dat. Wanneer je consteert
dat de informatie onjuist en onvledig

is resteert er eilijk geen andre
coclusie. Het vertrouwen is geschaad.
Dat de kandaat in de nabeid van de koogin
komt is de inhoudelijke kant. Dat geven

was bkend maar van een voorgnomen huulijk
was toen nog geen sprake en in het kader
van toestemming waren er nog geen bletslen.

Na braadslagingen in de misterraad vdaag
vinden we dat ondzoek moet worden vricht.
Het gaat om de koogin en het koolijk huis.

Lees over insliktaal ook het artikel *Balke'nde taal* van Marita Mathijssen in
de NRC van 8-11-03.

Simon Vinkenoog

Melchizedek

'Ik zie ze tot leven komen
lastige vagebonden van dag en nacht
jarenlang gedroomde gelaatstrekken
ademsnakkende herinnering.

Laveloos machteloos zonderdak
engelen in vodden met schorre stemmen
onbekend en onbeheerd
naamloze nutteloze profeten
afgedaalde hellen en hemelen
reisvaardig bereid
decor zonder aanwezigheid.

Prachtige produkten van de verbeelding
fiks en uit de kluiten gewassen
eeuwig verward in scheermesscherpe
identiteit:

force majeure complotten en manipulaties
free fight flow ter vervolmaking -
energie van zwaartekracht bevrijd
rechttoe rechtaan in ruimte en tijd.'

Leo Vroman

Slaap zacht, lief nationaal belang

*Behalve voor de Dichter des Vaderlands,
ook voor Vivien E., bijna drie maanden oud*

Vroeger, gezien vanuit Amerika,
bestond onder zijn boerenlommen
de Hollander vooral uit klompen,
klei en koeien, en o ja
onder zijn Protestantse gulp
pilde het geslachtsdeel van een tulp.
Nu kent iedereen hier mijn land
beter dan ik ooit tevoren.

Wat is mij daar nu nog van Nationaal Belang?
Of jullie kinderen, pas geboren,
of spelende in zonsondergang
onschuldig aan geschiedenis,

aan wat weer te verbieden is
en straks niet meer,
aan wat nu aan het vervlieden is
daarvan de wederkeer,

wie onwaarschijnlijk blauw verlicht
boven die aarde zullen zweven
en wie worstelen om hun lapje klei

wie straks de finale vrede sticht
waarin hun liefde onze haat zal overleven,
dat, dat is van Nationaal Belang voor mij.

Op verzoek van de redactie schreven deze negen dichters een Dichter des Vaderlands-gedicht.

Wat vloeit mij aan?

Door Rob Schouten

Maar eens een gedicht waar ik nooit iemand over hoor: 'Spiegelei' van Gerrit Komrij uit de bundel 'Variété'. Of liever gezegd twee pendant-gedichten: nummer één over vanzelfsprekendheden, haast tautologieën: 'Een zwarte moriaan. Een ronde boog', 'Een op sandalen lopende agoog'. Maar eindigend in het tegendeel van alledaags: 'Vannacht heb ik gedroomd van knekeldansen.' Nummer twee vol omgerijmdheden, contradicties: 'Een vermiljoene maan. Een negenoog.' 'Een tegenligger die zich niet bewoog' maar de slotregel is hier juist allergewoonst: 'Vannacht heb ik gedroomd van Willem Jansen.' Beide gedichten hebben hetzelfde (binnen)rijmschema en ook dezelfde regelval. Het zijn spiegelbeelden van elkaar, en ze lijken daarmee ook op de Nederlandse classics die Komrij in 'Onherstelbaar verbeterd' pasticheerde. Je kunt 'Spiegelei' als een welgevormde kindergrap afdoen, twee optelversjes met onverwachte slotregels, maar tegelijkertijd opent het afgrondelijke vergezichten. Want wat spiegelt er nu, in het eerste gedicht het voor de hand liggende met het droomachtige slot? In het tweede gedicht het onmogelijke met het alledaagse einde? En de beide gedichten onderling met elkaar? Maar dan zitten er toch barsten in de spiegels, want is een 'negenoog' wel zo raar, en is 'een duizendje dat onlangs is gestolen' dan geen uitzondering? En dat de wereld doodgewoon is maar dat je 's nachts vreemd droomt is bij nader inzien helemaal niet gek, en dat je in een absurde wereld vervolgens doodnormaal droomt lijkt dan ook weer logisch. En waarom spiegelt de voorlaatste regel 'Maar wat ik van dit alles niet bevat' eigenlijk niet ook, wat toch consequent zou zijn? In dit woud van tegenspraken kom je nergens definitief achter, en daarmee weerspiegelt het toch in zekere zin het werk en de persoon van Gerrit Komrij. Is hij progressief of conservatief? Meent hij sommige dingen wel degelijk of speelt hij altijd een spel? Nooit zul je het weten, hij is de januskop in de Nederlandse literatuur, met het ene gezicht zegt-ie dít, met het andere dát. Het enige waar hij niet dubbelzinnig over is, is over die eigenschap zelf, zijn dubbelzinnigheid. Hij geeft je een glashelder uitzicht op het labirint. En toch trap je erin. Consumenten van Komrij's werk draaien er al decennia machteloos omheen. Eerst werd dit werk studentikoos gevonden, inmiddels lijkt het spiegelei gedraaid en is Komrij eredoctor, dichter des vaderlands, P.C. Hooftprijswinnaar, wat niet al. Ik weet wel bijna zeker dat Komrij in al die gevallen in z'n vuistje heeft staan lachen, want hij is natuurlijk geen van beide. Hij is degene die stem geeft aan de pluriformiteit van het menselijk karakter, aan de willekeur van de werkelijkheid en aan de werking van het verstand dat zich niet laat koeioneren. Zijn werk zit vol labyrinten en spiegelzalen, maar het zijn doolhoven zonder uitgang en spiegels vol met fouten. Ik heb het allang opgegeven in zijn universum naar de in- of uitgang te zoeken, of hem te betrappen op een min of meer consequente smaak en op beginselvastheid. Ze zijn er niet. Komrij is de stationschef die nu eens deze, dan weer die kant van het spiegelei laat zien en daarmee seint: 'Het is of de mens er maar niet aan kan wennen er over één en hetzelfde meerdere, vaak tegengestelde opinies op na te houden - vandaag deze, morgen die.'

Voer voor psychologen natuurlijk, dit alles. Maar die branden hun vingers liever aan systeemneuroten dan aan volstrekt vrije geesten.

Jeugdzonde

Een aap op een schrijfmachine

Gerrit Komrij op achttienjarige leeftijd. Foto: Wim Scholtz

Over Komrij's debuut is in de loop der tijd al veel onwaars gezegd en geschreven, niet in de laatste plaats door de dichter zelf. Wáár is in elk geval dat de eerste papieren publicatie voor een groter publiek dan alleen de jonge dichter zelf en zijn familie het gedicht 'Vakantiegroet in de trant van Vondel' is geweest dat G.J. Komrij, leerling van klas 4c van het Winterswijk's Lyceum, in het schoolkrantje *Kontakt* publiceerde in juni 1960.

Door Onno Blom

Gerrit Komrij had nooit graag schoolgegaan. 'De school had zijn rug, die recht was, gekromd,' schreef hij in *Verwoest Arcadië*. Als zesjarige moest hij door zijn moeder letterlijk de drempel van School O, de lagere school aan de Vredenseweg in Winterswijk, worden overgesleurd. En elke dag dat hij naar het Winterswijk's Lyceum aan de Zonnebrink fietste - in september 1956 ging hij naar de eerste klas - vervloekte hij zijn bestaan hartgrondig.

Toch was er iets dat het Komrij's leven als schooljongen draaglijk maakte. 'Ik schreef,' zegt Komrij. Ik wist dat dat mijn lotsbestemming was. Dat is een zwaar woord, maar ik zou niet weten hoe ik dat anders moest uitdrukken. Ik dacht: ik zal net zo lang doorschrijven tot ze me opmerken. En als ik nu nog niet gedebuteerd was, was ik daar nog mee bezig geweest. Ik wilde schrijver worden. Desnoods een tragisch mislukte schrijver, maar vanaf de eerste regel die ik op papier zette wist ik dat ik dat ik daar nooit mee op zou houden.'

Zolang als hij kon schrijven maakte Komrij talloze notities in schriftjes en aantekenboekjes. Hij hield dagboeken bij in de oude agenda's van zijn broer Piet, en tikte rijmpjes op de Remington die hij op zijn achtste van zijn vader voor Sinterklaas had gekregen. 'Ik heb ook nog wel kleutergedichten, en berichten uit de baarmoeder - maar die krijgt niemand te zien.' Het allereerste gedicht dat Komrij zich nog kan herinneren bestond uit twee regels en schreef hij toen de Russen in 1956 een kunstmaan in een baan om de aarde hadden gebracht: 'De kunstmaan

nu alreeds door Rusland afgeschoten / heeft de Russen zeer verblijd, d'Amerikanen zeer verdrotten.'

Zijn eerste gedichten kwamen niet voort uit brandende literaire ambitie, of de wil om ergens bij te willen horen. 'Het was veel simpeler. Het had iets te maken met de handeling zelf. Iets op papier zetten. Geen expressie, maar de fascinatie voor woorden. En de schrik dat je bij een bepaalde combinatie van woorden iets tot stand kon brengen. De vormeloze woorden in mij zochten naar een vorm. Ik dacht niet: ik ga dichtertje spelen. Dat zou ook zinloos zijn geweest. Je kan alleen maar dichter worden, als je voelt dat je dichter bent.'

Toen hij een jaar of twaalf was stelde hij al zelf een *Keuze uit de gedichten, rijmpjes en versjes van Gerrit J. Komrij* samen, en gaf de bundel afdelingstitels 'Luim en ernst', 'Dicht en rijm', 'Groot en klein.' De keurig gevouwen vellen van de bundel bevatten zowel uitgetikte psalmberijmingen, sonnetten als vrije verzen. Het zijn allemaal aandoenlijke, houterige versjes ('Een jonge bok te 's Gravezand / Had heel zijn hart aan drank verpand'), maar nimmer zonder humor. Zo blijkt ook uit het gedicht 'Geest' uit de afdeling 'Luim':

**In een vaers
Is niet veel waers.
In ieder boek
Is de waarheid zoek.
Alles van papier, het helpt geen zier!
De ware geest
Is altijd 't meest.**

Allengs werden de rijmpjes beter, en zijn ambitie groter. In 1960, in het juninummer van *Kontakt*, het tijdschrift van de leerlingenvereniging van het Winterswijk's Lyceum, waarvan Komrij zelfs nog enige tijd hoofdredacteur zou zijn, debuteerde hij als dichter met 'Vakantiegroet in de trant van Vondel'.

**Toen wij met onse tasch
Toen wij met onse tasch, in klasch
En schoolghebou hier kwamen,
Tierelier, tierelier,
Wat waren we'in ons'sasch**

Het gedicht is een parodie op Vondels lange gedicht 'Uitvaart van Orfeus' dat Komrij later in zijn geheel in de bloemlezing *De Nederlandse poëzie van de zeventiende en achttiende eeuw in 1000 en enige gedichten* zou opnemen, en waarvan de eerste strofe luidt:

**Toen Orfeus met zyn keel,
Toen Orfeus met zyn keel, en veël,
In 't mastbosch, zong, en speelde,
Tierelier, tierelier,
Dat schoone lustprieel**

Komrij had 'Uitvaart van Orfeus' destijds aangetroffen in de Vondel-uitgave van de Wereldbibliotheek in de Openbare Leeszaal van Winterswijk. 'Vondel vond ik al meteen heel mooi om te lezen. Een stuk beter dan Jacob Cats, of andere zeventiende eeuwers. *Vorstelijke warande der dieren, Altaergeheimnissen*, het sprak mij allemaal geweldig aan. Ik snapte er niks van, maar vond het heel muzikaal. Vondel heeft een enorme trefzekerheid van klank, waardoor hij altijd nog fascineert.'

Dat die vroege fascinatie is gebleven, bewijzen ook de twee parodiën die Komrij later publiceerde op Vondels beroemde 'Kinderlyck'. De eerste twee regels, 'Constantijntje, 't zalig kijndje, / Cherubijntje, van omhoog' verbeterde hij onherstelbaar tot: 'Constant wijntjes, samenzijntjes, / Rook gordijntjes nooit omhoog' (in het gedicht 'Pensioenfonds Algemeen Burgerlijk'). En vervolgens tot: 'Constant wijntjes? (Albert Heijntjes) / Tere breintjes, tranend oog' (in 'De vakbondsbestuurder en zijn wereldkijk').

'Dat zijn vingeroefeningen,' zegt Komrij. 'Ik ben er nog altijd trots op dat ik elke Nederlandse dichter kan nadoen. Ik zou zo een bundel van Die en Die kunnen publiceren, of van Die en Die. Niemand die het merken zal. Dus dichters die een

beetje vastzitten, die moeten zich maar tot mij wenden. Ik los hun problemen op in een handomdraai.'

Ten tijde van zijn debuut in de schoolkrant begreep Komrij nog niet veel van de poëzie. 'Ik was natuurlijk nog behoorlijk dom op die leeftijd. Ik was op een ontdekkingsreis, zocht tussen alles wat zich willekeurig aandienende, en imiteerde er op los. Ik was als een jong hondje, dat probeert alle andere hondjes die om hem heen rennen na te doen. Springt er één gek omhoog, dan gaat hij ook gek omhoog springen. Ik imiteerde, omdat ik zelf graag wilde springen.'

Opmerkelijk genoeg imiteerde Komrij in die jaren niet alleen de klassieke dichters en de negentiende- en twintigste eeuwse met wie hij later vaak is geassocieerd, maar ook de 'experimentele' gedichten van de Vijftigers, met wie hij in de jaren zeventig in een felle polemiek en zelfs in een rechtszaak verzeild zou raken. 'Dat waren nu eenmaal de moderne dichters van dat moment,' zegt Komrij. 'Ik probeerde gewoon alles uit.'

Als puberpoët werd hij verscheurd door een paradox: 'Ik had de heilige overtuiging dat als je het niet begreep, dat het poëzie was. Alles wat echt in je zat, diep, dat moest worden gesteld in een taal die onbegrijpelijk was. Daar zit wat in. Het is toch een nederlaag voor de communicatie tussen mensen wanneer je op een gegeven moment je zo gaat uitdrukken dat iedereen je begrijpt. Echte poëzie is onbegrijpelijk.'

Tegelijk had de jonge Komrij ook toen al het idee: dat is te gemakkelijk. 'Bazelen kan iedereen. Het is hetzelfde met de *écriture automatique* of met het knip- en plakwerk van de surrealisten. Dat levert enkele fantastische resultaten op, maar op een gegeven moment heb je 't wel gezien. Het is eindeloos herhaalbaar. Die experimentele poëzie van mij was als het tikken van een aap op een schrijfmachine. Al was wat eruit kwam nog altijd beter dan de gedichten van Bert Schierbeek zelf.'

Vakantie groet,
in de trant van Yonckel.

Is hij er aan och moest er 'n ort kraalennest ader die daarin le: vierhoo- ge Of was het ijn parallel- mers tevoe- r werd. Het re- ? Ach, wat deed de straat op- na afloop van leend weer It vijftig jaar ktie-sekretares- r hij moest gaan ge: afschieten erk nodig had. Is (doe ik niet?) even na en keek was. Beneden eed hij langs de bladerde even. da. Hij stond er al kan je dat IE: Engels ge- wat is dat nou vijftig jaar ge- meed. De door- P. Kontakt	Toen wij met onse tasch, Toen wij met onse tasch, in klasch En schoolgebou hier kwamen, Tierellier, tierellier, Wat waren w'in ons' tasch. Dat was voor-leden Jaer, Dat was voor-leden Jaer, 't is waar, Eerst konden wy noch singhen: Tierellier, tierellier, Toen werd 't leven swaer. Want reeds nae korte tydt, Want reeds nae korte tydt, e spyll Begen de groot' ellende, Tierellier, tierellier, Een drie of vier voor vlyt. Dan repetitie-weeck, Dan repetitie-weeck, heel bleeck So saghen onse neusjens, Tierellier, tierellier, 't Bracht ons geheel van streeck.	Nae drei-mael so'n kwartael, Nae drei-mael so'n kwartael, net tael En x plus y plus z'tjes, Tierellier, tierellier, Toen waren w'abnormael. Men gaf ons een' papier, Men gaf ons een' papier, heel fter, Geheel-en-al vol cyfers, Ach helaes! ach helaes! Een drie, een vijf, een vier. Kont vrienden, haest U wat, Kont vrienden, haest U wat, Ue stadt En dorpje na t'ontvliugten Tierellier, tierellier, Naer 't besch of 't silte nat. Naer ghy oock henen snelt, Naer ghy oock henen snelt, ontstelt Van soveel schoone saecken, Tierellier, tierellier, Ick wensch U tyt en geldt. Gj. Komrij 4-6.
---	--	---

No. 8 Juni 17

Het eerste gedicht van Gerrit Komrij in *Kontakt*, de schoolkrant van het Winterswijkse lyceum. Juni 1960.

Naast zijn schoenen

Het zou nog een paar jaar duren voordat Komrij zijn eigen vorm vond. 'Ik was een vroege epigoon. Dat is heel prettig, want hoe eerder je dat hebt gedaan, hoe eerder je er ook af bent. Ik dacht niet: ik ben een groot schrijver, om vervolgens eens te

kijken hoe anderen het deden. Op mijn vijftiende heb ik gekeken hoe anderen het deden. Toen deed ik het net zo. Totdat ik ineens merkte: dat zijn schoenen die lekker zitten. Of ik ging juist een beetje naast mijn schoenen lopen, of op houten klompen.'

Pas in 1963, zijn eindexamenjaar, drie jaar na de 'Vakantiegroet in de trant van Vondel' aan zijn klasgenoten, vond Komrij een vorm in de poëzie, die hem paste als een op maat gemaakt kostuum. Een schoolvriendje maakte op de persen van het plaatselijke sufferdje van Winterswijk een zetproef, en gebruikte daarvoor een vierluik van Komrij onder de titel *Dekonstruktie in vier delen*. Een van die gedichten heet 'Jong', en opent nog altijd zijn verzamelbundel *Alle gedichten tot gisteren*.

Vanaf de publicatie van dat drukwerkje - waarvan maar een handvol exemplaren is overgeleverd - bestonden zijn gedichten een tijd lang uit twaalf rijmende regels van ongeveer dezelfde lengte. Soms vier maal drie regels, soms drie maal een kwatrijn. 'Ineens was die vorm er. Een visueel blok. Symmetrisch. Een gedicht dat er uitzag als een goed huis, met muren en een dak. Dat er weliswaar uit mocht zien als een sonnet, maar het absoluut niet mocht zijn. Ik herinner me ook wel dat ik eindeloos zat te mieren om alle regels even lang te laten zijn.'

Het was Komrij's verzet tegen de rafeligheid van het vrije vers. 'Die vaste vorm dwingt je om op je pootjes terecht te komen. De twaalfde en onverbiddelijk laatste regel is elke keer weer een bevrijding. Daarin riep je: "Hupsakee!" En haalde alles weer onderuit. Of je verhevigde het voorgaande, of liet het exploderen. In die laatste regel moest alles tegelijk terechtkomen, want dat was niet alleen regel twaalf, maar regel twaalf tot en met tweehonderd.'

En dat zijn ideale vorm evenveel regels bevatte als letters van zijn naam, was dat toeval? 'Natuurlijk niet! Hoewel ik dat van te voren niet had bedacht, *moest* dat wel kloppen. Daar geloof ik heilig in, al twijfel ik aan alles.'

Foto: Pieter Vandermeer

Hoewel Komrij zich oorspronkelijk tegen het uitleggen van poëzie uitsprak, heeft de dichter zich de laatste jaren als een geducht uitlegger gemanifesteerd. Of niet? Legt hij eigenlijk wel iets uit? René Puthaar ging op zoek. 'Hoe las Gerrit Komrij gedichten? Hij mat ze op de schaal van Richter en zag ze als gelijkwaardige worpelingen van het Absurde.'

Een geheim zonder geheim **Door René Puthaar**

Ooit bestonden gedichten in een vanzelfsprekende harmonie met mij en de rest van het universum: toen ik ze nog niet begreep. Dat ik ze zoveel las dankten ze aan mijn blinde vertrouwen dat het universum en ik geen geheimen voor ze hadden. Een echt gedicht, meende ik, liet zich minder in de kaarten kijken dan ik mijzelf kon doorzien. Alleen onbegrijpelijke dichters begrepen me; lezen was een ijdele vorm van gelezen worden. En omdat ik mij, daartoe aangespoord door Maurice Gilliams, liefst liet lezen door de *Chimères* van Gérard de Nerval en de onvoltooiden van Friedrich Hölderlin, was er verscheurende poëzie voor nodig om een adolescent met zijn wereld te doen harmoniëren. Het klinkt pedant. De jongen had nauwelijks een idee waarover het ging bij die dichters; hij had geen idee wie hij was. Spoedig was het met alle harmonie gedaan.

Nog altijd neem ik moeilijk afstand van Gilliams' nogal zwijgzame definitie van poëzie: *een magische, evoluerende, radioactieve substantie*. Waarom zo zwijgzaam? Misschien omdat in een goed gedicht een geweldig zwijgen zijn opwachting maakt. Het is te verstaan zoals muziek je noot voor noot ook naar de stilte doet luisteren. Of zoals je wordt betoverd door het licht van schilderijen: het in de verf doorschijnende wonder van het neutrale, onuitwisbare wit. Zelfs een zwart schilderij

stelt het in al zijn hevigheid voor ogen. Een gedicht is gemaakt van woorden en hun tegendelen. Van taal en sprakeloosheid. Ik lees met smaak gortdroge studies over versvormen of literaire gemeenplaatsen; interpretaties van gedichten vervelen me. Stukjes, besprekingen en essaytjes die zich babbelend aanschurken tegen de poëzie laat ik liever ongelezen.

In *Averechts* noemde Gerrit Komrij de poëzie 'het laatste toevluchtsoord voor de taal in een "woordvijandige" wereld'. In de binnenste cirkel van de taal houdt zij zich op als 'de bijna luchtledige kolom in het hart van een zwarte maalstroom'. Twee jaar eerder had hij haar in *Heremijntijd* 'wendbaar, vluchtig en babbelziek' genoemd, een 'hoer' die roes bood en illusie, 'aandoeningen op maat en bestelling'. Dit laatste klonk wat banaal, het eerste wat hoogdravend. Maar natuurlijk is de poëzie een hoer, haar krankjoreme levensavonturen bewijzen het. Ongetwijfeld is de poëzie een bijna luchtledige kolom, want waarom anders meenden critici en exegeten nog steeds dat zij hun onfrisse adem wel kon gebruiken? Voortdurend kleedde Komrij de poëzie in wendbare en vluchtige definities die geen van beiden - poëzie noch dichter - werkelijk nader wilden bepalen. Als ze de verbeelding maar stimuleerden.

De poëzie als hoer, aanstellerij, zwendel, rite of vuurwerk: het waren generaliseringën waaruit een misschien tergende maar gepaste afstand sprak. De getergdheid wekte Komrij's verlangen om 'de poëzie met haar eigen middelen te vermoorden, of haar te verminken en belachelijk uit te dossen, als de hoer die zij is.' Zolang er over haar werd geredetwist zat de muze in het kolenhok. Met het interpreteren van poëzie stak hij aanstekelijk de draak, liefst door Droogstoppel te spelen. Zijn liefdesverklaringen aan zo verschillende dichters als Fernando Pessoa en Jopie Breemer waren omhelzingen in proza; pogingen om zich *geheel* over de dichters en hun werk te ontfermen uit vrees dat anderen - *zij die in Raster schrijven* bijvoorbeeld - zich tegen zijn lievelingen zouden aanschurken. De poëzie was wel wendbaar en vluchtig, ze was ook een makkelijke prooi voor essayisten en exegeten. En zij deelde ongegeneerd het bed met anderen, vreemde kerels die Claus heetten of Kouwenaar.

De poëzie houdt zich op in de binnenste cirkel van de taal, schreef Komrij in *Averechts*. 'Zonder de mogelijkheid om in een gedicht de oorspronkelijke lading van de woorden te handhaven of juist te modificeren door ze in een gesloten spanningsveld te plaatsen, zou het denken ophouden te bestaan.' Maar omdat zij in het hart van de maalstroom zit, trekt zij een hoop rotzooi aan: 'De meeste smerigheid wentelt dichtbij het centrum van die draaikolk rond.' Het vuil zit de poëzie dus op de huid, maar welk vuil? Ik zou zeggen: pseudo-poëzie en de taal waarin de poëzie *gebruikt* en dus van zichzelf vervreemd wordt. Proza, waarin versregels iets anders moeten gaan dienen dan zichzelf en het gedicht waar ze een lichaamsdeel van zijn.

In zijn lezing over het erflaterschap van Martinus Nijhoff (opgenomen in *Vreemd pakhuis*) laat Komrij geen kans onbenut om de overwinning te vieren 'van de dichter op de tekstuitleggers; van de schrift op de schriftgeleerden'. Over de beroepslezers heeft Komrij geen goed woord over, zoals wanneer hij het lot van de gedichten 'Awater' en 'Het uur u' beklaagt. 'Wat zijn deze twee gedichten al niet op de slachtbank van de duiders gelegd! Het schijnt voor veel niet-dichters onverdraaglijk dat er in de poëzie een geheim zou bestaan zonder geheim, een innerlijke gecompliceerdheid die niets dan vorm is. (...) Men sleepte er zijn eigen boekenkast of catechisatieles bij. De man in *Het uur u* zou de rattenvanger van Hamelen zijn, de dood, de heilige geest en Jezus. Men was ervan overtuigd dat de dichter juist dát wilde zeggen wat hij achterwege liet, niet beseffend dat het een koud kunstje voor hem zou zijn geweest te schrijven -

**Het was zomerdag.
De doodstille straat lag
te blakeren in de zon.
Jezus kwam de hoek om.'**

Een geheim zonder geheim: dat is het raadsel van de bijna luchtledige kolom vergroten. Vaak liet Komrij weten dat hij het als schrijver niet zonder vijand kon uitzingen. Zo verklaart hij, zodra hij over poëzie en dichters schrijft, onmiddellijk de oorlog aan beroepslezers, exegeten, tekstbezorgers en literatuurhistorici. 'Het zijn de dichters die het woord in eeuwigdurende erfpacht hebben - tot grote nijd van de deskundigen.'

Alle dichters zijn als poëzielezers begonnen. Een enkeling, zoals Paul van Ostaijen, keert in de loop van zijn dichterschap naar de oorspronkelijke poëzie terug: het klankspel van aftelrijmpjes en kinderliedjes, want dichters bij Arcadië zal de taal niet komen. Komrij is een liefhebber van aftelrijmpjes en een meester in het schrijven van nonsenspoëzie en proza. Toch is van het

geluk waarmee een aftelrijmpje of een liedje in één op honderdduizend kinderen de kiem legt van een werkelijk dichterschap, in zijn *Verwoest Arcadië* geen sprake. Het boek is Komrij's ingenieuze antwoord op de vraag hoe men wordt die men is. Zijn *portrait of the artist as a young man*.

Aan Joyces roman doet *Verwoest Arcadië* bij alle verschillen vaak denken. In de wijze waarop Stephen Dedalus en Jacob Witsen in de vrije indirecte rede mijmeren over de taal en haar scheppende vermogens, volgen de schrijvers vergelijkbare procédés. Maar zoals *A Portrait* in de openingsscene de lezer even de harmonieuze wereld van het kind toont waarin waarheid en verdichting één zijn, het gezongen liedje één elektrisch fluïdum met het kind en het heelal, daar is Jacob in de beginzinnen van *Verwoest Arcadië* door een raam met ijsbloemen van de wereld gescheiden. 'Jacob blies met zijn adem een wak in de ijslaag op zijn kamervenster.' De verwijzing naar Nijhoffs 'Het kind en ik' is duidelijk. Wat hij ziet is misschien wel 'een tuin onbetreden' zoals bij Nijhoff, maar geen kind dat een ogenblik de vervulling toont van het schrijverschap. Of is Jacob dat kind zelf? Hij ziet door het wak '(...) hoe de bevroren bomen honend terugtuurden. De dakgoot zweeg, de pegels dreigden.' Het contrast met Joyce is groot. Geluk versus ongeluk, zal ik maar zeggen.

Dat poëzie *geluk* is, zoals Komrij later zou opperen, daarvan weet Joyce de lezer in *A Portrait* overrompelend te overtuigen. Tegen het slot van het vierde hoofdstuk is er opeens dat elliptische zinnetje, *a day of dappled seaborne clouds*. Een magische zin, voor Stephen, op die dag in die omgeving: 'The phrase and the day and the scene harmonized in a chord.' De formule komt vóór de ervaring, de wereld bloeit open uit de knop van een versregel, en even later is de epifanie daar. Zó treft Jacob het niet, in *Verwoest Arcadië*. Er is geen poëtische vonk als bij Joyce. Het vergaat Jacob met de poëzie als met de vriendschap. In een boek leest hij van twee jongens: 'Zij werden dadelijk vrienden als door eene soort van electrischen schok.' Maar in zijn alledaagse leven laat de elektriciteit het afweten. Hij kan tot geen vriendschap besluiten: 'Hij had dagen lopen tobben achter welke partij hij zich moest scharen, welke draad hij (...) zou verbinden met zijn lot.' Jacob is dan weer met de ene, dan weer met de andere partij bevriend.

Een gehemelte vol sterren

De scène herhaalt zich in het hoofdstuk 'De doos van Pandora' waarin Komrij Jacobs omgang met de poëzie beschrijft. De partijen zijn nu twee bloemlezingen met poëzie: Rodenko's *Nieuwe griffels, schone leien* ('avantgarde') en Michel van der Plas' *Ongerijmde rijmen* ('het lichte vers'). De eerste wekt ongewild Jacobs schaterlach ('Ik hang met een gehemelte vol sterren / openmonds in een enorme bal'), in de tweede leest hij 'heimelijk en ernstig' een gedicht als 'Hier, / Blomme, / Pak an, / Verdomme.' De anonieme verzen uit de tweede bundel zijn hem het liefst, terwijl hij van Rodenko enkele beelden ('De echo raapt gehaast / haar stappen op -') in zijn hoofd prent. Jacob ontdekt de poëzie als een verkleedkist; met het nu eens ernstig dan weer hilarisch citeren uit de ene na de andere bloemlezing oogst hij veel succes. Komrij schrijft: 'Je kon maar beter met iets stoms voor de dag komen, ze begrepen je toch niet. (...) Hij ging alleen in het verborgene ernstig op iets in, de tranen stonden hem van vermoeidheid in de ogen. Hij trok zich alles pijnlijk aan, iedere regel of hapering. Niemand mocht er iets van merken. Hij speelde voor grappenmaker.'

Waar Jacob in het verborgene ernstig op in gaat, de lezer mag er naar gissen zoals naar de 'geheime pijn' die in *Fabeldieren* van 'het Komrij-wezen' 's nachts de strot toeknijpt. Zo sluit de episode af: 'Hij wilde met zijn domme rijmpjes bewijzen

dat er in de poëzie geen standsverschil bestond, geen onderscheid tussen het hogere en het lagere. Een tegenstelling tussen avantgarde en lichtvoetigheid, tussen nieuw en ongerijmd kende hij niet: poëzie was een kwestie van seismografie. Poëzie werd op de schaal van Richter gemeten, niet op die van de moraal of de ernst. Nonsens en avantgarde hadden één moeder: het Absurde. Zijn twee bloemlezingen hoorden in één boek te staan.'

Komrij laat niet na om in *Verwoest Arcadië* zijn gedichten van een achtergrond te voorzien, van een levensgevoel, drijfveren en een heuse *poetica*, maar anders dan Joyce beschrijft hij nergens het *moment suprême* - de regel of het gedicht dat hem als lezer zo hevig raakt dat zijn wereld ervan kantelt. Hij wikt en hij weegt, maar vindt geen markante verschillen en dus geen eigenheid. Van het onvergelijkbare is in poëzie zomin als in de vriendschap sprake. Hoe las Gerrit Komrij gedichten? Hij mat ze op de schaal van Richter en zag ze als gelijkwaardige worpelingen van het Absurde.

Dit jaar viert Komrij zijn zestigste verjaardag. Steeds minder lijkt hij een dichter van de 'geheime pijn': zijn gedichten werden explicieter, explicatiever misschien ook, en in een boek als het recente *Demonen* is hij zichzelf in een aldoor nauwere omsingeling onrustbarend dicht op de huid gekomen. Toen hij zich liefdevol ontfermde over 'zijn' Pessoa en Breemer, het lezen van Dèr Mouw als een tocht op een dronken boot beschreef, de poëzie een hoer of een luchtledige kolom noemde en in *Verwoest Arcadië* de Poëtische Zucht als aanstellerij-tussen-de-schuifdeuren opvoerde, sprak Komrij van geheime liefdes en blinde bezetenheden. Zijn doos van Pandora, waarin de poëzie het kroonjuweel is, ging nooit verder open dan op een kier. Inmiddels deed Komrij zoveel boekjes open dat de vraag rijst welk geheim de schrijver nog kan meenemen in zijn graf, welk 'geweldig zwijgen' in zijn werk nog wil klinken. Een geheim zonder geheim?

Illustratie: Casper Gijzen

De valkuilen in

Komrij ging de poëzie uitleggen. In *Demonen* spreekt hij er zijn *mea culpa* over uit. Wat hij in *In liefde bloeyende* en *Trou moet blijcken* heeft gedaan, zou men op grond van zijn eerste Verwey-lezing 'Hoe lees je poëzie?' kunnen concluderen, is 'zoeken naar het wezen van de poëzie'. Bij de woorden 'wezen' en 'zoeken' trekt een Komrij-lezer de wenkbrauwen hoog op. Dit is wat hij in die lezing betoogde: 'De enig aanvaardbare definitie van goede poëzie is: alle goeie gedichten bij elkaar, de som van alle geslaagde gedichten. Het zoeken naar het wezen van de poëzie kan alleen bestaan uit het zoveel mogelijk en van alle kanten attaqueren van afzonderlijke gedichten.'

Inderdaad is van dat laatste in beide delen in hoge mate sprake. In zo hoge mate, dat nagenoeg alle voor de poëzie denkbare leesmethoden en -gewoonten mogen optreden, zij aan zij of dwars door elkaar. Ze omcirkelen Vijftigers, domineedichters, jonge en oude romantici, prachtdichters en prutsers, die hier allen knus bijeen staan. Een aantal besproken gedichten laat de schaal van Richter allerminst onberoerd. Komrij's eigen schokmeter slaat bij Lucebert uit, maar ook bij Hélène Swarth. Bij Kouwenaar én Rawie. Intussen huppelt hij als lezer vrolijk de valkuilen in waarvoor hij zijn gehoor uitgebreid waarschuwde in 'Hoe lees je poëzie?' Zo vraagt Komrij de lezer meteen bij 'Hebban olla vogala...' om zich te verplaatsen in de *persoon* van de dichter, een verzoek dat hij vaker zal doen. Hij blijkt dichters wel degelijk als leveranciers van *troost* te beschouwen, bijvoorbeeld wanneer hij Cornelis Crul 'troostender dan Prozac' noemt. Cruis gedicht mag bovendien aantonen dat het bij het lezen van poëzie om de *herkenning* zou gaan. Komrij verbiedt zichzelf niets meer nu hij zielen voor de poëzie wil winnen - en 'geleerden' van haar weren. Die verguisde poëzie-geleerden zouden na *In liefde bloeyende* en *Trou moet blijcken* gemakshalve kunnen opperen dat Komrij *au fond* van retorische, licht oubollige gedichten houdt met een onnadrukkelijk sentimentele of levensbeschouwelijke toets, gedichten die idealiter door een lichtvoetig parlando de kunst van hun kunst verbergen. Poëzie dus zoals ze tegenwoordig weer vlijtig wordt geschreven.

Inmiddels kleedt Komrij niet langer in het openbaar andermans gedichten aan en uit. In *Demonen* beklaagt hij zijn 'verpleegstersrol': 'Ik had volstrekt geen behoefte anderen iets uit te leggen. Binnenkort zouden ze mijn didactisch talent nog gaan prijzen.' Tegelijkertijd vraagt hij begrip voor zijn wens 'voor mezelf te achterhalen waarom ik al of niet aan een gedicht bleef haken. (...) Op een dag was ik begonnen gedichten uit te leggen. (...) Uiteindelijk zou ik het Niets moeten uitleggen. Of uitleggen dat er in de poëzie niets uit te leggen viel, waarmee ik bij mijn uitgangspunt terug was.'

Hoe leest Gerrit Komrij gedichten? Snel, want hij leest allemachtig veel. Goed, want ook zijn oog voor poëzie is hoogst assertief. Liefdevol, want de poëzie is hem moeder en kind. Met een grote kennis van zaken, van Sappho tot Soepboer, want in poëtische conventies is hij helemaal thuis. Met zijn hart en zijn ziel, want met zijn vlees en zijn bloed. Prijzen zal ik hem niet, maar nooit heeft de Nederlandse poëzie een waardevoller lezer dan hij gehad; ik ken althans geen lezer aan wie onze poëzie zo'n groot deel van haar verleden, haar heden en haar toekomst te danken heeft. En toch, en toch -

Hij is een *geheime* lezer, gedreven door een *geheime* pijn, een *geheime* hartstocht. 'Niemand mocht er iets van merken.' Althans, *mijn* Komrij: die van de luchtledige kolom. Die terug is bij zijn uitgangspunt: dat er in de poëzie niets valt uit te leggen. Die donders goed weet dat gedichten kinderen van het Absurde zijn, van het slijk en de sprakeloosheid.

Een schermutseling tussen de vocalen, zo beziet Koen Vergeer het werk van Gerrit Komrij, die in zijn poëzie een wonderlijke rol lijkt te spelen met zijn naam.

Rijm & Ko

Door Koen Vergeer

‘Het rijm is het wezen van de poëzie.’ Komrij dixit. ‘Alleen wie al schrijvend heeft ondervonden tot welke wondere contrasten, loop-the-loops, ontsnappingen, katapulten en haasje-overs het rijm kan leiden, weet hoe godgeklaagd het is minachtend over het rijm te doen.’ Het rijm is het wezen van de poëzie van Gerrit Komrij. Daarom was hij de meest geschikte dichter voor het ambt van Dichter des Vaderlands: die is er immers om nationale gebeurtenissen op rijm te zetten.

Toch, in zijn eigen poëzie speelt het rijm een veel grotere rol dan die van collectieve paperclip. Het rijm zorgt inderdaad voor ontsnappingen en verrassingen, voor houvast en explosies. Sterker nog, het is het rijm dat doorgaans een gedicht begint, bijvoorbeeld in ‘Angst’:

Heel argeloos begin je een gedicht.
Een aantal letters, aangenaam van vorm.
Het gaat vanzelf. Er slibben regels dicht.
Ze zwijgen nog. Ze wachten op de storm.

Uit dode krullen, schreven, lijnen, halen
Ontstaan - geen mens die weet waaraan het ligt -
Schermutselingen tussen de vocalen.
De consonanten brommen mee, ontsticht.

Pas dan ontpopt zich iets als een bericht.
Een S.O.S. uit een ver paradijs.
De voorhang scheurt. Je schrikt van het gezicht.

Doe dicht je ogen. Raak niet van de wijs.
Tart niet de woordeloze bliksemschicht.
Bepaal je tot je e's en o's en ij's.

Uit de beroering van de klanken, en niemand weet hoe, ontstaat de inhoud. Hetzelfde gebeurt in ‘een marconist smeekt de zegen af’. In dat gedicht begint de dichter met een paar makkelijke rijmen, maar ook die leiden in een paar regels tot ontredde: ‘En, zonder dat je het kunt verklaren, / Ben je op 't schip De Wanhoop aan het varen / En je weet niet meer hoe of wat.’

Het rijm ontketent schrik en wanhoop, maar waaruit bestaat die woordeloze ontzetting dan precies? Komrij zelf heeft wel eens geklaagd dat er te weinig verder wordt gekeken dan zijn rijm: ‘Ik roep al jaren om het hardst dat je over het rijm wel heen kan lezen. Het is werkelijk heel vervelend als bij voortduring alleen de uiterlijke kenmerken benadrukt worden, en al de dingen die je daar zo mooi in hebt ondergebracht volkomen over het hoofd worden gezien.’ Maar wie achter het uiterlijk zoekt, tast mis. Talloos zijn de gedichten waarin het rijm de lezer met lege handen achterlaat.

Neem bijvoorbeeld de klassieker ‘Een gedicht’, dat bestaat uit twaalf perfect rijmende, naar zichzelf verwijzende, nietszeggende regels. Of neem het gedicht ‘Noli me tangere’, waarin het vers als ‘ballast’ wordt opgeheven door een ‘landmijn

in de laatste regel'. Een principe dat Komrij wel vaker toepast, maar in dit gedicht zorgt het rijm bijna letterlijk voor een explosie. In de vijfde regel van het gedicht wordt de lont al aangestoken: 'Steek nu de lont vast aan.' Daarna wordt de spanning opgevoerd: het vers kan nog van de explosie gered worden, als de dichter ophoudt met schrijven. 'Raak het niet langer aan' staat er in regel 10. Maar de dichter moet voort. Want, stelt hij in de twaalfde en laatste regel: 'Een vers moet rond zijn om niet te bestaan.' Prachtig hoe het rijm (aan / aan / bestaan) als ondergronds, dwingende kracht het vers tot ontlading brengt. Maar hoe leuk en mooi die vorm ook, de lezer zit weer zonder vent. Het zijn bijna Mallarmeaanse verdwijncrucsjes. Zo ook het gedicht 'Licht':

Er hing een lamp van dertienhonderd watt,
Zodat geen schaduw in de kamer viel.
Elk meubelstuk bezat een scherp profiel
En als een zee van licht verrees de mat.

Elk meubelstuk leek lukraak neergezet
Als door een reuzenhand, en langs de wand
Hijgde een veel te groot en zwaar buffet.
De hele kamer, leek het, stond in brand.

In lichterlaaie stond een korenmaat
Te gloeien op een schilderij, dat kleefde
Aan een der muren, zonder duur of tijd.

Het was of in de kamer niemand leefde.
Je zag er niets, ondanks het vele licht.
Zo is het, hoop je, ook in dit gedicht.

Inderdaad, niemand te zien. Dooie boel. Of toch? Je hoeft geen Derrida te zijn om te weten dat je in poëzie nooit over de rijmen heen moet lezen, laat Komrij maar beweren wat hij wil. Maar wat als we de schermutselingen tussen de vocalen en de ontsticht meebrommende consonanten nu eens letterlijk nemen, en ons bepalen tot de e's en o's en ij's... Dan valt in dit gedicht ons oog onmiddellijk op het woord 'korenmaat'. Daar zitten ze alledrie in: e, o en ij. En zonder in te gaan op alle homonymische complicaties, valt uit 'korenmaat' vrij eenvoudig de naam komrij te ontcijferen. Hij is er toch! In het meest lege gedicht heeft hij zich in de verdubbeling - het schilderij in het beeld van de kamer - verstopt. Staat hij daar zonder duur of tijd in lichterlaaie. Het is Komrij's eigenste voltage dat hij in zijn gedichten ontketent en tegelijk tracht te beteugelen. Zo ook in 'Angst'. Nu we de e en o en ij uit zijn eigen naam al hebben, missen we van de vocalen alleen nog de i. En dat is inderdaad precies de dominante rijmklank in het gedicht, zeker in het sextet: bericht/ schrikt/ gezicht/ dicht/ bliksemschicht. Gaat het te ver te veronderstellen dat het bericht, het gezicht en de bliksemschicht afkomstig zijn van de 'ik' die schermutselend met de vocalen de naam Gerrit Komrij draagt?

[Recensies]

Gerrit Komrij/Farhad Ostovani *Leliën/Lys*. Museum Het Rembrandthuis, Amsterdam, 2003

Door Paul van Capelleveen

De gelukkige dood

Komrij beweerde bij herhaling dat hij tien jaar lang geen gedichten heeft gepubliceerd totdat in 1998 *Rook zonder vuur* verscheen. Een 'fabeldier' als Komrij heeft nu eenmaal de plicht tot fabuleren. Maar al die jaren verschenen mondjesmaat en bij elkaar nog tamelijk veel gedichten. Wel waar is dat Komrij - na *Rook zonder vuur* - dicht zonder ophouden. Zijn boeken worden ijverig verzameld en dat kan ook want bijna elke plezierdrukker

Lithografie: Farhad Ostovani

heeft inmiddels Komrij-gedichten op het bibliofiele conto staan. Wie de zeldzame uitgaafjes naast elkaar legt, ziet fraaie en affreuze drukjes, toch heeft handwerk steeds de charme van het persoonlijke en is de typografie vaak curieus.

Maart 2003 verscheen *Leliën*, dat met een Franse vertaling (*Lys*) ambitieus gepubliceerd werd door een nieuwkomer op de bibliofiele markt: Museum Het Rembrandthuis. Het boek bevat acht litho's (lelies vanzelfsprekend) door Farhad Ostovani, van wie het Rembrandthuis tegelijkertijd een overzichtstentoonstelling organiseerde. Ostovani werd geboren in Noord-Iran (1950) en werkt doorgaans in thematische series. Franse kunstcritici vergelijken die met 'meditaties'.

De lelie is het symbool van de schuldeloosheid van de jeugd, maar de tekenpraktijk van Ostovani is minder romantisch dan je bij zo'n motief kunt veronderstellen: hij bestudeerde in zijn atelier uitbloeiende lelies en maakte er markante 'portretten' van, zonder abstractie, zonder symboliek.

Met Ostovani's lelie-litho's is het een typisch Frans boek geworden: vierkant, groot lettercorps - op een paar meter afstand te lezen - en in losse katernen, dus de verzamelaar moet onmiddellijk zijn eigen boekbinder opbellen. De typografie van kunstenaar/drukker Alex Barbaix is hier zonder enig avontuur (de tekst deels bovendien te grijs en ongelijk afgedrukt).

Er is iets raadselachtigs aan deze nieuwe gedichten en niet alleen doordat het perspectief soms dat van een stervende, dan weer dat van een bloem is. De stijl is direct, onopgesmukt en geserreerd, alsof Komrij zich afkeert van de nu zo modieuze barok, maar er blijft veel onbeslist en de taferelen volgen elkaar op als in een gefragmenteerde droom. Zoiets demonstreerde Komrij onlangs ook in een 'oncyclische cyclus' ('De harde kern') voor het tijdschrift *Het liegend konijn*, waaruit

het literaire doelbewust werd weggeschreven ('ik heb geen weet van poëzie') en waarbij rijmwoorden als 'kaal' en 'schraal' opklonken.

Leliën sluit thematisch aan op de vanitas-beelden uit *Rook zonder vuur*, maar is ontdaan van effect: geen grotesken, hilariteit of paukenslagen, maar de ernst van natuurgedichten en piëteit, de humorloosheid van de droom ook. De acht gedichten bestaan elk uit acht regels en de meeste regels tellen acht lettergrepen: een vierkante vorm. Meestal schrijft Komrij langere regels en een strofe meer en geeft hij ruimte aan ontluistering en complicerende ironie. Dat lijkt hier met opzet vermeden. De tekst sluit ook naadloos aan op de motieven van Ostovani, die een paradijslijke tuin in Iran en daarmee zijn jeugd oproept. Komrij voegt er een element aan toe: het schrikwekkende van dit terugverlangen naar de eigen jeugd. In 'Altaar' wordt een land bezocht, een tuin gezien, waarin een tempel betreden wordt:

**In welke zaal moest ik beginnen?
Het was als stukslaan, schaal na schaal.**

Hier lijkt de zoektocht naar een soort graal te beginnen als een vernietigingsoperatie. In het volgende gedicht bevrijdt een lelie zich als een ondode uit de aarde. Het is een beeld van de gelukkige, zelfgenoegzame dood:

**Ik voel hoe mij de zwarte aarde
Omhoogstoot, weg van blad en mos,
Hoe ik van al wat mij bezwaarde
Bevrijd raak en in niets oplos.**

**De dood ben ik, de blindeman,
En niemand kan vertellen van
Het paradijs waarin ik leef
En in een vlucht van lelies zweef.**

Zijn gebruikelijke zwartgalligheid etaleert Komrij in een definitie van de mensheid, een gedicht waarvan alleen de titel ('Wereldwonder') ironisch is en dat eindigt met:

De mensheid, lelie van het veld.

Moet je het woord 'menschheid' hier uitspreken met een valse of pontificale stem? De natuur doet voor de dichter onder bij zijn fantasie: in 'Schrik' denkt hij aan een prent, een geur, tenslotte aan een ding 'dat op een bloem leek' en vervolgens krijgt Oscar Wilde gelijk als de natuur de kunst navolgt en hij

**Het spiegelbeeld zag van de bloem
Die ik in mijn gedachten had.**

Komrij's spiegeleffecten werden in eerdere bundels geleidelijk depressiever: er was geen ontsnapping meer, de dubbelganger nam als een bodysnatcher het leven over en kloonde zichzelf tot een veelvoud lastpakken. In 'De harde kern' lijkt de dubbelganger te worden ontlopen: 'ik ben vandaag alleen mezelf'. In de angstrederaties van *Leliën* is de dubbelganger nog de eeuwige metgezel van de dichter, maar ze wisselen elkaar af: wat de één meemaakt moet de ander machteloos aanzien en andersom.

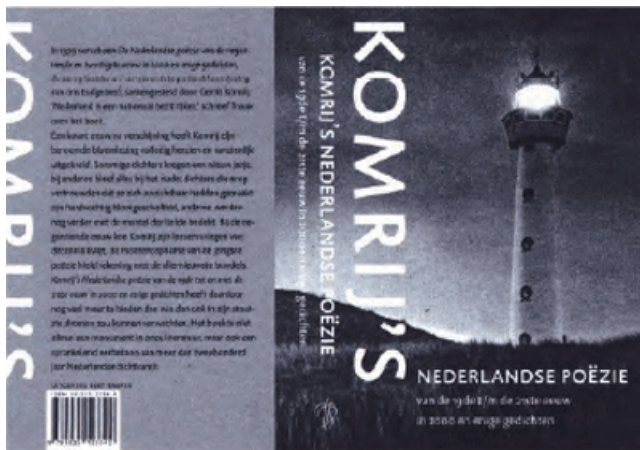
Een ander wordt wat ik nu ben

constateert het gedicht 'Slang' (het ouroboros-symbool van de eeuwige wederkeer) en de suggestie van (geloof in) reïncarnatie wordt gewekt. Het slotgedicht presenteert zelfs een 'rechter', die overigens een 'lelie achter het oor' draagt en wiens identiteit raadselachtig blijft: is dit een God, de Dood, de eigen Jeugd, een nieuwe Dubbelganger of zijn hervonden Ik? De doodservaring is beschreven en overwonnen:

**Niets gaat bergaf, niets gaat bergop.
Al lijkt de wereld doodverklaard
Of op de allerhoogste top,
Ze bijt toch in haar eigen staart.**

Dat er geen dood of leven bestaat, alleen continuïteit, is voor Komrij een opzichtig beeld, maar vooral de kale en compacte stijl en beeldspraak (met belerende, misbare terzijdes over 'menschheid' en 'wereld') vallen op en maken van *Leliën* een nachtmerrie die gedroomd wil worden.

***Komrij's Nederlandse Poëzie van de 19de t/m de 21ste eeuw in 2000 en enige gedichten.* Bert Bakker, Amsterdam, 2004. ISBN (gebonden versie/paperback) 90 351 2335 2/ 90 351 2334 4 prijs ca. €49,95/29,95
Door Rob Schouten
De dikke Komrij: nu mét Elly!**

Al bij vorige edities van Komrij's aanvankelijk nogal roemruchte maar inmiddels toch vooral ingeburgerde bloemlezing 'De Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw in 1000 en enige verzen', bleek dat het niet in de laatste plaats om een boek gaat dat aanstormende dichters in het zonnetje zet. Alle vorige edities openden het bal met een gedicht van A.C.W. Staring, maar ze eindigden steeds met een kijk op het allerjongste spul. In die eerste van 1979 was dat een gedicht van Peter Simpelaar (inmiddels geheel weggedeemsterd), in 1987 mocht Joost Zwagerman het licht uitdoen, in 1996 was Jo Govaerts de prilste belofte en in die van vandaag is het Quirine van Haelen, geboortjaar 1981. Het gedicht waarmee die het haalde is overigens karakteristiek:

Côte d'azur

Brigitte, Verona, Eva, Kim, Marieke
Aurora, Mäde, Tina, Claire, Yvon
Yolanda, Nina, Daisy, Sue, Manon
Martine, Lilly, Nancy, Annemieke

Justine, Maria, Ankie, Lindsay, Lieke
Adèle, Judith, Vera, Ann, Marjon
Yvette, Denise

Het volgend jaar een busreis naar Lloret
Wellicht haal ik daar wél een heel sonnet

Een echt Komrij-vers, zullen voor- en tegenstanders opmerken, immanent zoals dat heet en het neemt het genre zelf op de hak.

Niet zonder reden staat dan ook het voor de gelegenheid ingekorte voorwoord van de allereerste editie nog altijd pal, met daarin de woorden: 'het accent ligt, om een indruk te geven, hier meer op het vakmanschap, de smaak en het volwassen gezicht dan op het stamelen, de vulgaire sentimenten en het simpeldom. Meer op de satire, de maskerade, de afstandelijkheid, dan op de dodelijke ernst, de eenduidigheid en het volle leven.' Dat devies beheerst van meet af aan deze bloemlezing, ook gedurende deze vierde herziening.

Toch is er ten opzichte van de vorige revisie in 1996 wel het een en ander veranderd. Laten we het telraam er maar weer eens bij pakken.

In de eerste plaats is deze turf maar liefst 800 pagina's dikker geworden, oftewel met meer dan vijftig procent aangekomen. Waarin zit 'm die kolossale obesitas? In de aanwas van jongeren, dat is zeker. De Nederlandse poëzie is de laatste zeven jaar met tientallen dichters aangegroeid. Het gaat nu eenmaal heel goed met de Nederlandse poëzie, recente bloemlezingen van aanstormende jongeren zoals 'Sprong naar de sterren' en 'Vanuit de lucht' suggereerden dat al. Ze staan te dringen.

In de vorige editie was het tijd voor de grote doorbraak van de Maximalen en hun generatiegenoten. Die zijn inmiddels in deze bloemlezing tot rust gekomen; nu is het tijd voor hun opvolgers, de Mark Bogen en de Hagar Peetersen.

Als we op Komrij's keuze af mogen gaan zijn de grootste talenten onder de jonge generatie Ingmar Heytze, Menno Wigman en Ilja Leonard Pfeijffer, met respectievelijk twee maal zeven en acht opnames. Maar ook iets oudere dichters waarin nog schot zit, worden beloond. Zo groeide Tonnus Oosterhoff, door sommigen beschouwd als de meest bijzondere dichter van deze tijd, geheel overeenkomstig deze faam van drie naar acht. Daarmee laten al deze groeiers met gemak oudjes als H.C. ten Berge (3) en Bernlef (5) achter zich.

Ook in kringen als Bunker Hill, Rottend staal en wat er allemaal nog meer in filialen van de Nederlandse poëzie beweegt, kan de vlag uit. Zo is een dichter als Daniël Dee, met nog slechts één bundel in de achterzak, hier al wel met twee gedichten tegenwoordig, en dat is er dan maar één minder dan bijvoorbeeld T. van Deel. En even kijken, staat het allernieuwste zalmneusje er al in? Erik-Jan Hermens? Nee, die (nog) niet. Kun je nagaan.

De geweldige aanwas van jong talent, die vorige herzieningen ruimschoots overtreft, heeft overigens niet alleen met kwaliteit te maken. Dichters van nu verkopen zichzelf ook veel beter, ze weten hoe ze aandacht moeten trekken en gaan niet in een hoekje zitten wachten tot ze worden opgemerkt. Dat maakt het ook bijna tot een culturele plicht om hen op te nemen: ze horen erbij, goed of niet. Ik vermoed dat in een volgende editie de boel wel weer wat gesnoeid zal worden, als er alweer nieuwe scharen staan te wachten.

Doch niet alleen het heden is in deze bloemlezing hevig in beweging. Sinds de laatste peildatum in 1996 sommige oudere oeuvres nog altijd niet tot bedaren gekomen. Neem bijvoorbeeld de negentiende-eeuwse Vlaamse dichter Emanuel Hiel. Naslagwerken (zoals bijvoorbeeld de gezaghebbende Knuvelde die van niks weet) negeren de man of noemen hem geringschattend, maar bij Komrij zit hij inmiddels met negen gedichten (drie meer dan in vorige edities) dicht tegen de absolute top van tien gedichten aan. Maar ook een dichter als Bert Voeten vertoont nog een posthume groeistuiptje: van drie naar vier. De grootste stijging komt trouwens voor rekening van Jan Prins, van nul naar vijf. Met stip dus maar dat kan niet verklaard worden uit bijvoorbeeld een recente uitgave van zijn werk want die was er in 1947 al. Een heuse ontdekking dus, vol kalme regels: 'Wat kan het 's avonds helder zijn / Als alles is bedaard, / Als in de wijde hemelschijn / De wereld ligt bewaard.' Nog groter verrassing, maar meer omdat je je realiseert dat-ie er vorige keer nog niet in stond, is de aanwezigheid van Louis Lehmann, eindelijk, en direct met zes gedichten.

Sneuvelen in zo'n groot gezelschap is natuurlijk rampzalig. Maar er werd dit keer slechts matig gesnoeid. Afscheid hoeven we, als ik het goed zie, sinds de vorige editie slechts van twee dichters te nemen, Dana Hooke en H.G. Liebentrou. Een diëtist zou zeggen: er komt meer bij dan er af gaat en ja, daar kom je van aan.

Natuurlijk kennen we nog altijd wel het ietwat verdrietige gezelschap der 'hapaxen', de eenmalige vermeldingen. Voor jongeren is dat niet zo ernstig, je moet nu eenmaal ergens beginnen. Maar bij oudere dichters betekent het vaak zoveel als een statement: je mag erin omdat het nu eenmaal moet, maar het gaat niet van harte. De index begint er traditiegetrouw mee: Bertus Aafjes. Andere opvallende éénscores: D.A.M. Binnendijk, Jozelf Deleu, Anthonie Donker, Astrid Lampe, Ankie Peypers, Marjolaine de Vos.

Aan een boom zo volgeladen is er nog wel meer dat de comparatist verbaast. Dichters die het elders heel goed doen, zoals bijvoorbeeld Robert Anker, of Anneke Brassinga, komen hier maar mondjesmaat aan de beurt, met allebei drie gedichten, waarmee ze het slechter doen dan menig debutant. Bij Anneke Brassinga, die zoals bekend zich publiekelijk tegen Komrij keerde en daar ook weer publiekelijk op werd

afgerekend, heb ik eens achterdochtig gekeken of de bloemlezer wellicht kwaadwillig las, gedichten bijvoorbeeld die zich tegen zichzelf keren. De verzen 'Blijde boodschap', 'Huisraad' en 'Wadloper en meeuw' hebben wel zulke regels als 'Helaas ik ben een onzalige trooster', 'Rouw niet om levenden, uzelf incluis' en 'vervloek me, vliespotige, krijsende engel, / belaag me', maar ik geloof toch niet dat ze alleen daarom zijn gekozen, ze representeren de toon van Brassinga welzeker en de bloemlezer kan hoogstens gedacht hebben: ik laat het gewoon zĳen.

En dan de dichter Frans van Dixhoorn. Met zijn abstracte reeksgedichten, waarvan je op afstand al bevroedt dat Komrij het niks vind, is hij zelfs helemaal afwezig. Maar ook in vorige edities heeft Komrij aangaande dichters die hij aanvankelijk wegliet, de hand tenslotte over zijn hart gestreken en de vraag is wanneer van Dixhoorn daar op mag rekenen.

Je mag uit een en ander opmaken dat het toch in grote mate een persoonlijke selectie van Komrij blijft, waarbij hij de jongeren weliswaar alle ruimte geeft maar streng toeziet op zijn eigen generatiegenoten.

Maar dit alles is slechts gedraai om de hete brei heen. Want deze bloemlezing brengt als allergrootste nieuwtje, eindelijk, lang gewacht en stil gezwezen, nooit gedacht en tóch gekregen: Elly de Waard! Na drie edities lang verzwegen te zijn staat ze er nu in met twee gedichten! Nadat in vorige edities de ballotage al was verbreed zodat ook bevijande dichters als Sybren Polet, H.C. ten Berge, in de oereditie nog gepasseerd, geteld gewogen en net zwaar genoeg bevonden waren, was het nu tijd voor De Waard. Ook zij profiteert van Komrij's gulle blik op de jongste poëzie want de van haar gebloemleesde gedichten stammen beide uit recente bundels. De conclusie is duidelijk. De bloemlezer wordt eerder milder dan strenger. Ouderen die er nu nog altijd niet instaan (Louis de Bourbon, H.P. van den Aardweg) moeten het maar helemaal vergeten. Zij maken alleen kans in een anthologie die nog eens duizend pagina's dikker is.

Poezieclub

De Poëzieclubpagina's worden samengesteld door het bureau van de Stichting Poëzieclub

Pop meets Poetry

Veel jongeren zijn erg geïnteresseerd in popmuziek, terwijl poëzie vaak maar saai gevonden wordt. Dat is vreemd, want popsongs en poëzie hebben zeker veel gemeen. Daarom bieden de Poëzieclub en de Zuid-Hollandse Popunie vanaf februari Zuidhollandse scholen uit het voortgezet- en beroepsonderwijs de workshop *Pop meets Poetry* aan, in het kader van School en Cultuur. Tijdens deze workshop wordt de link gelegd tussen popmuziek en poëzie. De workshop sluit aan bij de vakken culturele kunstzinnige vorming, muziek en Nederlands. In 2003 zijn de workshops voor het eerst aangeboden. Toen deden 18 scholen mee. Voor 2004 hebben zich reeds vijfentwintig scholen aangemeld.

De lesstof sluit aan bij de belevingswereld van de leerlingen. Er wordt op praktische wijze ingegaan op mogelijke verbanden tussen popmuziek en poëzie. Niet alleen in muzikaal opzicht, maar ook in bijvoorbeeld overeenkomsten in themakeuze van een gedicht of een popsong. Denkt u aan gedichten en songs met thema's die jongeren aanspreken en diverse muziekfragmenten van nummers die op dit moment hip zijn. De leerlingen schrijven zelf gedichten en presenteren deze aan hun klasgenoten.

De workshops worden gegeven door Tjerk Schoonheim en Renato Duarte Lopez van de band Youngblood.

Het lesmateriaal bestaat uit een reader voor alle leerlingen. Deze reader is samengesteld door de Popunie, in samenwerking met de Poëzieclub en de workshopdocenten. De reader bestaat uit een aantal gedichten en songteksten, met opdrachten voor de leerlingen en informatie over de Popunie en de Poëzieclub.

Aan de serie workshops wordt ook een gedichtenwedstrijd gekoppeld. Jongeren tussen de 12 en 19 jaar kunnen hun gedicht insturen. De schrijver van het winnende gedicht krijgt €100,- en een jaarabonnement op de Poëzieclub.

Nieuw Dichterspanel

Gedurende 2004 bestaat het Dichterspanel van de Poëzieclub uit Judith Herzberg en Ed Leeflang. Zij volgen Neeltje Maria Min en Joost Zwagerman op.

Het Dichterspanel bepaalt drie keer per jaar uit het nieuwste aanbod wat de Poëzieclubkeuze zal zijn, de bundel die onder de abonnees van de Poëzieclub wordt verspreid. Daarnaast doet het panel telkens twee Aanbevelingen.

Judith Herzberg (1934) debuteerde in 1964 met de bundel *Zeepost*. Behalve dichter is Herzberg scenario- en toneelschrijfster. In 1997 ontving Herzberg de P.C. Hooft-prijs voor haar poëzie.

Ed Leeflang (1929) was enkele jaren journalist, studeerde daarna Nederlands en ging lesgeven, eerst aan een lyceum en vervolgens aan een pedagogische academie.

Pas op zijn vijftigste debuteerde hij met de dichtbundel *De hazen en andere gedichten*.

Dichter des Vaderlands

Dit jaar is het laatste ambtsjaar van Gerrit Komrij als Dichter des Vaderlands. De verkiezing voor de nieuwe Dichter des Vaderlands wordt eind 2004 gehouden en georganiseerd door NRC Handelsblad in samenwerking met Poetry International, de Poëzieclub, de Koninklijke Bibliotheek en de NPS.

Vanaf nu besteedt NRC Handelsblad in een wekelijkse serie aandacht aan de komende verkiezing door middel van een serie portretten van Nederlandstalige dichters.

Op de dichterswebsite www.kb.nl/dichters van de Koninklijke Bibliotheek wordt nog uitgebreider dan in de krant mogelijk is, ingegaan op de dichters uit deze serie. De KB publiceert op de website van elke in NRC behandelde dichter een bio- en bibliografie, gedichten en covers van de dichtbundels.

Op deze website wordt tevens aandacht besteed aan dichters die, als Nederland toen het instituut Dichter des Vaderlands had gekend, in het verleden in aanmerking zouden zijn gekomen voor die functie. In maart 2003 heeft de KB als eerste profiel dat van Gerrit Komrij gepubliceerd. Vanaf Gedichtendag 2004 zijn op de site zes nieuwe profielen te zien: die van Suster Bertken, Huygens, Six van Chandelier, Bilderdijk, Leopold en Lucebert.

Gedicht van de lezer

Joris Tielens (1971) is freelance wetenschapsjournalist en schrijft onder meer voor het Weekblad voor Wageningen Universiteit en Research Centrum. Het gedicht 'Het woest en ledig ideaal van Hanlo' schreef hij naar aanleiding van Hanlo's gedicht 'Naamloos'. Voor Tielens is het 'woest en ledig ideaal' een boeiend thema, dat hij in zijn gedicht vertaald heeft naar zijn eigen taal.

Het woest en ledig ideaal van Hanlo

Er is een steiger, vier verdiepingen,
metalen buizen en ingenieuze
structuren, planken en een waslijn

en weidse lucht, aan de grond het groen
en blauw en rood en paars en zonlicht
in de lucht, wat is dat toch die lucht

en ik sta alleen eenzamer was ik nooit
en dat is mooi, dat komt uitstekend uit
want het gaat gebeuren, straks, bijna,

nu is er een moment dat het ijzer
mij nog raakt terwijl het er al niet
meer had hoeven zijn, het is er niet,

nooit geweest. Ik zweef in glijvlucht
hoog boven het aan de grondse groen
en doorklief de lucht die wellicht daardoor

ineens niet meer blauw rood paars
maar een woest suizen is langs
wat ik ineens niet meer ben

en het scheert rakelings langs bomen
die mij aanmoedigen vanaf de zijlijn
evenals de duiven die mij volgen

en met microfoons in de bek voorbarig
commentaar aan mij willen ontlokken
over wat er zoal door me heen gaat

maar eenmaal boven de open vlakke
is alleen wat is. En kijk eens aan.

Gedicht - Gezongen

Een gedicht van Gerrit Komrij, op muziek gezet en gezongen door jazz-zangeres Denise Jannah. Dit is te beluisteren op de nieuwe cd *Gedicht - Gezongen* van Jannah. Zij heeft voor deze cd zo'n twintig gedichten van dichters uit Nederland, Suriname, Zuid-Afrika, Nederlandse Antillen en Indonesië muzikaal vertolkt. Gerrit Komrij schreef een voorwoord in het cd-boekje. Hij hielp Jannah ook met het selecteren van de dichters.

Als abonnee van de Poëzieclub kunt u de cd met korting (€17 in plaats van €19, inclusief verzendkosten) bestellen.

De inspiratiebron tot deze cd vormde voor Denise Jannah het literatuurfestival Winternachten. In 2002 was Jannah tijdens dit festival voor het eerst te horen met gedichten die zij op verzoek van het festival op muziek had gezet. Het publiek en de zangeres zelf waren zo enthousiast, dat Jannah besloot het project uit te breiden en er een cd van te maken.

'Ik probeer zo respectvol mogelijk met de gedichten om te gaan', vertelt Jannah. 'Het zijn immers de zieleroerselen van een ander waar ik zomaar aan ga zitten. Ik houd mezelf voor dat het gedicht het gedicht moet blijven, en waak ervoor dat het niet, onherkenbaar geworden, ten onder gaat in een overdaad aan muziek of te veel noten. Ik ga in eerste aanzet meditatief te werk en vraag om de inspiratie. Daarbij dank ik ook de dichters voor de juweeltjes die zij ons schenken. Ik maak mezelf klein en stel me nederig op. Daarvoor krijg ik heel veel terug!'

De gedichten zijn door Jannah in verschillende muzikale stijlen ingebed: van blues tot Caribische wals en van jazz tot hiphop en latin. De musici die Jannah op de cd begeleiden zijn de gitaristen Julian Coco (Curacao) en Leonardo Amuedo (Uruguay), bassist David de Marez Oyens (Nederland), pianist Glenn Gaddum (Suriname) en percussionist Bart Fermie (Nederland).

Als abonnee van de Poëzieclub kunt u de cd *Gedicht - Gezongen* van Denise Jannah bestellen door een email te sturen met uw naam, adres en telefoonnummer, onder vermelding van 'bestelling cd Jannah'. U kunt uw verzoek ook per post of per fax doen. U ontvangt van de Poëzieclub een factuur van €17,00. Na overmaking van het bedrag krijgt u de cd thuisgestuurd.

Foto: Serge Ligtenberg

Zonder publiek is de kunst niet interessant Bas Kwakman bereidt zijn eerste Poetry International Festival voor

Foto: Floor Godefroy

Bas Kwakman, de nieuwe directeur van Poetry International, beschouwt zichzelf als de combinatie van de compromisloze kunstenaar en de dienstbare organisator. Vanuit die visie werkt hij aan de komende festivals.

Door Hanneke Leliveld

Zijn eerste kwartaal als nieuwe directeur van Poetry International zit erop. Bas Kwakman volgde op 1 oktober 2003 Tatjana Daan op. De stap naar Poetry maakte hij niet om daar alles radicaal anders te gaan doen, maar eerst en vooral uit waardering voor het festival dat hij aantrof. Maar: 'Ik vind wel dat te weinig mensen weten dat er elk jaar zoiets moois is.' Dáár wil hij wat aan doen. Die drieduizend bezoekers, dat moeten er vierduizend worden.

'Tijdens het festival is Rotterdam een week lang de plek op aarde met het mooiste op het gebied van poëzie. De hemel op aarde. Als bezoeker van het festival kun je daar deel van uit maken. Maar dan moet je wel van het bestaan weten. Ik geloof niet dat er maar drieduizend mensen in Nederland zijn die veel poëzie lezen en geïnteresseerd zijn te weten wat er op dat gebied in de wereld gebeurt. Dat zijn er minstens twintigduizend. Daarvan moeten we een groter deel naar het festival krijgen, door betere communicatie en marketing.'

Honger

Kwakman heeft vanaf vroege leeftijd een passie voor kunst en taal. 'Alle kunstdisciplines wolken in mijn ouderlijk huis rond. Literatuur was er altijd één van, maar ook beeldende kunst en muziek; mijn vader was een groot muzikliefhebber. Hij zette mij op zondagmorgen op de bank, zette Mozart of Beethoven op en ging voor me dirigeren. Daarmee heeft hij bij mij een honger naar muziek gekweekt. En zo'n honger heb ik ook naar poëzie.'

Op de kunstacademie studeerde Kwakman af op de combinatie beeld en taal, een combinatie die hij later samenbracht als mede-oprichter en redacteur van het tijdschrift voor beeldende kunst en literatuur *Tortuca*. Kwakman was leraar tekenen, schilderen en kunstgeschiedenis, projectmedewerker van Zaal De Unie en projectleider/ hoofd communicatie bij de SKVR.

‘De Unie was mijn eerste baan in Rotterdam. Ik deed vooral de organisatie en de communicatie maar moest ook gewoon zorgen dat er genoeg stoelen stonden. Op een avond was ik bezig die stoelen goed te zetten, toen op het podium een vertaler een gedicht ging voordragen. Mijn aandacht verschoof totaal van die stoelen naar het gedicht, dat al mijn aandacht opzoo. Het was *Ode van de Zee* van Fernando Pessoa. Poëzie ging de boventoon voeren.’

Basale benodigdheden

‘Tot die tijd had ik altijd gewerkt aan de infrastructuur, de basale benodigdheden van de kunst, zodat de kunstenaar zijn verschrikkelijke zelf kon zijn. Op dat moment verschoof er iets in mij. Sindsdien streef ik de combinatie na. Ik ben geen dienstbare organisator die louter de kunst in staat wil stellen zijn ding te doen, ik ben ook niet de compromisloze kunstenaar die kostte wat kost zijn kunst onder het publiek wil brengen. Ik ben de combinatie. Er moet goede poëzie zijn, en er moeten mensen zijn om er van te genieten. Zonder publiek vind ik de kunst niet interessant.’

Als directeur van Poetry zegde Kwakman zijn nevenfuncties op. ‘Naast mijn dagelijks werk heb ik altijd op het gebied van beeld en taal nieuwe projecten opgezet. *Tortuca* is daar een voorbeeld van. De neiging om in de avonduren nieuwe ondernemingen op te zetten heb ik als directeur van Poetry niet meer. Ik kan nu alles wat ik aan kennis en ervaring heb op het gebied van kunstmanagement combineren met mijn passie voor poëzie. Ik ben met alles wat ik eraan deed opgehouden. Ik heb eindelijk geen gesplitste levenswandel meer.’

Speurtocht

Intussen zijn de voorbereidingen in volle gang voor het komende festival in juni. Daarvoor komen nog Gedichtendag in januari en het Kinderfestival in februari.

Het aanstaande Poetry International Festival, van 12 tot 17 juni in de Schouwburg in Rotterdam, heeft in de huidige opzet twee thema's: een geografisch en een inhoudelijk. In geografisch opzicht wordt Azië sterk vertegenwoordigd onder de optredende dichters, en dan niet de Aziatische landen die we wat dichtkunst betreft al kennen, maar juist die andere, zoals bijvoorbeeld Cambodja, Vietnam en Brunei. Om dat te bereiken werkt Poetry onder meer samen met de internationale organisatie Asef, het Asia Europe Fund, waarin vijftien westerse en vijftien Aziatische landen op cultureel en politiek gebied samenwerken. Maar Asef is niet het enige spoor waarlangs Kwakman het verre oosten wil verkennen. ‘Het is een goede ingang, maar bij de speurtocht naar goede poëzie waken we ervoor om in contact te komen met een land langs slechts een enkele, vaak politieke, route. Dat kan het gevaar van louter correcte staatspoëzie tot gevolg hebben. Ik zoek naar zo veel mogelijk ingangen; via het International Institute for Asian Studies, via vertalers, via dichtersnetwerken, via de universiteiten hier. We benutten alle mogelijkheden om goede poëzie te vinden.’

The best you never heard of

‘Iedereen die in poëzie geïnteresseerd is, is altijd op zoek naar nieuwe dingen. Het Poetry International Festival is de plek bij uitstek waar dit kan. Een mooi equivalent van dit uitgangspunt binnen de popmuziek is het Metropolis Festival, dat als motto heeft: *the best you never heard of*. Poetry heeft diezelfde naam op gebied van poëzie; vooruitlopen op poëtische ontdekkingen. En dat moet altijd zo blijven.’

Kwakman schat het publiek dat naar het festival komt in als mensen die zich op die manier willen laten verrassen: altijd wat nieuws. ‘Het is een publiek dat verder wil dan wat het nu weet en kan. Dat is de kracht van het festival.’

Onbewoond eiland

Inhoudelijk staat in juni het thema ‘Het Heilige Boek’ centraal. ‘De directe aanleiding is de nieuwe vertaling van de bijbel waar men momenteel aan werkt. Deze nieuwe vertaling is een initiatief van het Bijbelgenootschap en gebeurt op basis van de poëzie van de hebreeuwse oerversie. Recent is ook de koran op die manier vertaald in het Nederlands. Maar ons thema is breder. We stellen de vraag ook figuurlijk: hoe heilig is het boek? Dreigen digitale middelen de dichtbundel te vervangen of kan poëzie een eigen plek krijgen op internet? En, nog breder, we vragen ook de dichters: welk boek is voor jou heilig? We gaan zelfs de meest clichématige vraag die overigens vaak de meest interessante antwoorden oplevert, niet uit de weg: welk boek neem je mee als je maar één boek mee mag nemen naar een onbewoond eiland.’

Welke dichters in juni naar Rotterdam komen staat nog niet vast. Wel dat het er minder worden. ‘Geen veertig meer, maar dertig dichters, om elk van hen binnen de programmering meer ruimte te geven. In ieder geval zal Antjie Krog de traditionele Defence of Poetry houden.’

Kinderfestival

Maar eerst is er in februari het Poetry International Kinderfestival. Ditmaal niet tijdens het festival, maar losgekoppeld, om het niet onder te laten sneeuwen: ‘Het is een parel die we losmaken van haar oester.’ Het kinderfestival bestaat uit vier schoolvoorstellingen en vier vrije voorstellingen. Meewerkende dichters zijn onder anderen Toon Tellegen, Mustafa Stitou, Anne Vegter en de Woorddansers. Het wordt gepresenteerd door Monique Hagen, bekend van het kinderprogramma Klokhuis. Een nauwe samenwerking met het ro theater maakt van dit festival ‘een spannend huwelijk tussen poëzie en theater’, aldus Kwakman. ‘De basis is een enorm avontuur voor de kinderen, de ingrediënten zijn poëzie, theater en vormgeving, die in het Kinderfestival op heel natuurlijke wijze samengaan. Mijn vorige baan was hoofd communicatie van het grootste kunsteducatiecentrum van Nederland, de Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam. Uiteraard was daarbij ook al mijn motivatie om kinderen en jongeren te betrekken bij kunst. Met poëzie is dat helemaal niet moeilijk. Vooral voor kinderen is het is een veel logischer onderdeel van hun leven dan voor volwassenen. Kinderen kunnen veel directer reageren op taal. We selecteren natuurlijk poëzie die theatraal vertaald kan worden. Maar dat kan best volwassen poëzie zijn. Voor de dichters is het Kinderfestival extra spannend. Het is warmer of kouder dan bij een volwassen publiek. Bij kinderen zit daar niets tussen.’

Poetry International Kinderfestival, ro theater Rotterdam, 8 t/m 15
februari 2004 Poetry International Festival, Schouwburg Rotterdam,
12 t/m 18 juni 2004

Nieuw verschenen

- *Koffers zeelucht* heet de nieuwe bundel van **Hagar Peeters**. In haar gedichten ontleeft zij de menselijke verhoudingen en dan liefst daar waar de menselijke waarneming onnauwkeurig wordt: in liefde en passie. (Bezige Bij, €15,00)
- In 56 gedichten doet **Sylvia Hubers**, een van de winnaars van de Dunya Poëzieprijs 2002, verslag van haar verkenningstocht door een vreemde, soms verontrustende wereld. Deze zoektocht naar de ideale liefde resulteerde in de bundel *Men zegt liefde*. (Fagel, €14,95)
- **Bart Chabot** begon zijn literaire carrière destijds met de dichtbundel *Popcorn*, en nog steeds is poëzie de vorm waarnaar hij met grote regelmaat teruggrijpt, zoals in zijn nieuwste dichtbundel *Zand erover*. (Nijgh & Van Ditmar, €12,50)
- Ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag stelde **Huub Oosterhuis** de bundel *Eenmaal zeventig* samen, een bloemlezing uit zijn eigen poëzie. (De Prom, €15,95)
- In *Man in Manhattan* verbindt een ontvankelijke geest zich met een groot poëtisch vermogen. **Peter Theunynck** maakt met zijn gedichten ervaarbaar wat achter de façades van cliché's schuilgaat. (Wereldbibliotheek, €15,90)
- **Anneke Brassinga** combineert in *Timiditeiten* springerigheid van taalgebruik met een ijzeren vormbeheersing. (Bezige Bij, €19,90)
- Het gewoel en het gevecht in de menselijke geest krijgen een beeldende dimensie in de debuutbundel *Ik belde mijn muze* van **Ezra de Haan**. (In de Knipscheer €12,50)
- **Tjitse Hofman** kreeg als lid van de Dichters uit Epibreren onlangs de Johnny van Doornprijs voor Gesproken Letteren. Zijn gedichten heeft hij op schrift gesteld in de bundel *Roodvocht*. (Passage, €13,00)
- En de tegenwind giert/ in mijn mond/ en bolt mijn wangen/ vol verlangen/ naar vaste grond. **Leo Vroman**, *Tweede verschiet*. (Querido, €19,95)
- *Oog op slag*, het poëziedebuut van de Amsterdamse kunstenares **Hertz**, is méér dan poëzie. De gedichten zijn composities waarbij niet alleen van de 'muziek' maar ook van de 'partituur' genoten kan worden. (In de Knipscheer, €15,00)
- *Waar de wegen waren* is de nieuwste dichtbundel van **Hans van de Waarsenburg**. (Wereldbibliotheek, €15,90)
- **Judith Herzbergs** nieuwste bundel is geen bundel maar een blikje kaarten. De strofen, die je al dan niet eerst kunt schudden, heten tesamen *Weet je wat ik ook nooit weet*. (Harmonie, €9,90)
- De liedteksten van **Herman van Veen** zijn nu als deel in de Pluche-reeks verzameld onder de noemer *Opzij, opzij, opzij*. Inclusief cd. (Nijgh & Van Ditmar, €29,50)
- Twee andere Pluche-reeks-delen zijn in midprice-editie verschenen, zonder cd: *Zing, vecht, huil, bid* van **Ramses Shaffy**, en *Tante Constance en Tante Mathilde* van **Drs. P** (Nijgh & Van Ditmar. €12,50 per deel)
- Op 2 augustus j.l. overleed **Willem Wilmink**. Vlak daarvoor rondde hij *Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde* af, een bloemlezing gedichten over leven en dood, die hij voorzag van eigen opmerkingen en gedachten. (Bert Bakker, €15,00)
- **Guus Luijters** heeft het beste van de Franse moderne poëzie verzameld in twee prachtige delen, waarvan het tweede deel nu verschenen is: *Dichters van de avantgarde*. Het eerste deel verscheen in 2001 en heet *De moderne Franse poëzie*. (L.J. Veen, €21,50 per deel)

- Voor het eerst is de beroemde bundel *Honderd liefdessonnetten* van **Pablo Neruda** in zijn geheel in het Nederlands vertaald. In deze bundel betuigt de dichter zijn liefde aan Matilde Urrutia, de belangrijkste vrouw in zijn leven, die tevens een beslissende invloed had op de latere ontwikkeling van Neruda's poëzie. Vertaling Catharina Blaauwendraad. (Prometheus, €17,50)
- **Cees Nooteboom** vertaalde de bundel *Rooksignalen* van de Duitser **Michael Krüger**. (De Bezige Bij, €17,50)
- **Mina Loy** (Londen 1882 - Aspen 1966) flitste als een komeet over het literaire en artistieke landschap van de vroege twintigste eeuw. De publicatie van haar *Love Poems* sloeg destijds in als een bom. *Wat meer is, is de maan* is een keuze uit de gedichten van Mina Loy, vertaald en van een nawoord voorzien door Katelijne de Vuyst. (Wagner & Van Santen, €29,95)
- Evenals zijn romans en vorige poëziebundels staat *Tropendrift* van **Albert Hagedoorn** in het teken van reizen, interculturele relaties en bovenal de liefde. De compositie van de tweetalige bundel (John Irons vertaalde de gedichten in het Engels) berust op de structuur van de Borobodur. (In de Knipscheer, €15,00)

Poëzie-agenda

8 t/m 15 februari 2004

7e Poetry International Kinderfestival Rotterdam

Jan Wolkers, Eva Gerlach en Ted van Lieshout zijn te gast op het 7e Poetry International Kinderfestival, dat plaatsvindt van 8 tot en met 15 februari 2004 in het ro theater te Rotterdam. Maar ook Toon Tellegen, Mustafa Stitou, Anne Vegter en Erik Menkveld treden op tijdens dit poëziefest voor kinderen van 8 tot en met 12 jaar.

De presentatie is in handen van Monique Hagen, bekend van Klokhuis, de theatervormgeving is van Diana van de Vossenbergh.

Informatie: 010 2822777, kinderfestival@poetry.nl, www.poetry.nl. Reserveren: 010 4047070

10 t/m 20 maart 2004

Boekenweek Nederland

Adriaan van Dis schrijft het Boekenweekessay 2004. Onder het motto Gare du Nord - Ontmoetingen met Frankrijk wordt aandacht geschonken aan de Franse literatuur en de relatie van Nederlandse auteurs met het land. De Boekenweek vindt plaats van 10 tot en met 20 maart 2004. Van Dis woont en werkt op dit moment in Parijs. De auteur van het Boekenweekgeschenk is Thomas Rosenboom.

Informatie: www.boekenweek.nl, www.boekblad.nl

27 maart 2004

24ste Nacht van de Poëzie Utrecht

Op zaterdag 27 maart vindt van 20.00 uur tot 03.00 uur de 24ste Nacht van de Poëzie plaats in Vredenburg Utrecht met 24 Nederlandstalige dichters uit België en

Nederland. Zij lezen voor uit eigen werk en worden afgelost door muzikale en andere entr'actes. Vast onderdeel van de Nacht is de boekenmarkt, die in de foyers is ingericht. De aankleding van de zaal en foyers wordt ontworpen en uitgevoerd door studenten van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, Faculteit Beeldende Kunst en Vormgeving. Informatie: t 030 2314544, info@vredenburg.nl

17 april 2004

De afsluiting van de Doe Maar Dicht Maar wedstrijd Groningen

Op zaterdag 17 april 2004 kom je ogen en oren te kort. Dan vindt in Groningen het Doe Maar Dicht Maar Poëziefestival plaats. 's Middags en 's avonds zijn er workshops voor jongeren waarin dwarsverbanden worden gelegd tussen poëzie en beeldende kunst, muziek en presentatie; optredens met poëzie, muziek en theater, de winnaars van de wedstrijd, beroemde dichters en nog veel meer.

Informatie: www.doemaardichtmaar.nl, poezie@doemaardichtmaar.nl

17 en 18 april 2004

De (Zesde) Dag van de Poëzie in Landgraaf

Ook in het voorjaar van 2004 komt er weer een spectaculaire (Zesde) Dag van de Poëzie aan. Op zondag 18 april lezen in het volwassenprogramma zestien Nederlandstalige dichters voor uit hun werk en kunt u genieten van kwalitatief hoogstaande muzikale entr'actes. Voor deze Dag hebben zich in ieder geval al aangemeld o.a. Tonnus Oosterhoff (winnaar VSB-Poëzieprijs 2003), Remco Campert, H.H. ter Balkt, Mustafa Stitou, Lut de Block, Willem van Toorn, Emma Crebolder, Jane Leusink, Ted van Lieshout en Quirien van Haelen.

In de ochtenduren is er weer een levendig jeugdpoëziefestival waar ruim honderd scholieren uit het basis- en voortgezet onderwijs luisteren naar en discussiëren met jeugddichters als o.a. Karel Eykman, Bas Rompa, Sjoerd Kuiper, Willem Veldhuizen en Johanna Kruit.

Informatie: t 045 5695292, info@poeziefestival.nl, www.poeziefestival.nl

[Awater 2004/2]

[Gummbah]

Interview

Val mij niet lastig met je theorie'tjes

Alfred Schaffer over zijn nieuwe bundel, Zuid-Afrika en de tol van zijn succes

Foto's: Mark Kohn

Met zijn twee eerste bundels vergaarde de jonge Alfred Schaffer veel lof. Hij werd bekroond en genomineerd. Toen ging het mis. 'Ik dacht: wat doe ik hier? Wie ben ik?'

door Ron Rijghard

'Hugo Claus hekelde onlangs in een krant jonge schrijvers omdat ze fragmentarisch schreven over een wereld die van zichzelf fragmentarisch is. Omgekeerd heb ik een probleem met poëzie die coherent en netjes afgerond is. Dat maakt poëzie naïef. Als je iets makkelijk wil, kijk dan lekker naar de Tros.'

De dertigjarige Alfred Schaffer behoort tot de dichters die 'fragmentarisch' schrijven. De op zichzelf transparante zinnen lijken losgeslagen uit een verband dat zich alleen doet vermoeden. Alleen herhaaldelijk lezen helpt om de suggestieve kracht te herkennen en te voelen hoe de regels op elkaar inwerken. Het is als opnieuw leren lezen. Vanzelf valt er dan van alles te zien en te begrijpen en word je meegevoerd in de wereld van de dichter. Tegenover gedichten die zich blijvend afsluiten, staat veel moois en indringends. Bij Schaffer steekt de poëzie door de gaten in de taal.

Schaffer vindt zijn situatie vergelijkbaar met die van dichters als Tonnus Oosterhoff, Arjen Duinker en Astrid Lampe. 'Fascinerend werk, dat ik heb verkend als een landschap. Dat vereist een bepaalde leeshouding. Maar veel mensen zijn lui. Voor hen schrijf ik niet. Mijn poëzie is niet ingewikkeld. Ik probeer toch echt begrijpelijk te zijn, het is geen droge, academische poëzie.'

In zijn nieuwe, derde bundel, *Geen hand voor ogen*, lijkt Schaffer zijn werkwijze nog consequenter te hebben doorgevoerd. De poëzie is nog ijler, abstracter en mysterieuzer, met regels die je achtervolgen. Het is dan ook een donkere bundel, met een imponerende, sombere gloed over zich. Dat begint al met de zwarte kaft. Verder zijn er talrijke verwijzingen naar de situatie in de wereld en naar het dagelijks leven in Zuid-Afrika.

Daar woont en werkt Schaffer vanaf 1996, in Kaapstad. Hij werd geboren, als kind van een Nederlandse vader en

Arubaanse moeder, in Leidschendam, een voorstad van Den Haag. 'Ik spreek Afrikaans met een Haags accent', zegt hij, op de laconieke toon die hem kenmerkt. Met een grijns: 'Verschrikkelijk. Ik kom er niet vanaf.' Aan het einde van zijn studie Nederlands in Leiden, in 1996, loopt hij, op aanraden van een docent, stage aan de universiteit van Kaapstad. Zijn scriptiebegeleider vraagt hem vervolgens op het onderwerp te promoveren. Hij neemt de uitnodiging aan, ook omdat hij intussen 'smoorverliefd' is geworden, en emigreert. In december 2002 promoveert hij op primordialiteit in Afrikaanse poëzie. Schaffer: 'Mijn proefschrift gaat over het begin van de literatuur, de oorsprong van verhalen, waardoor je uitkomt bij mythen, de psychologie van Jung, archetypen en alles wat collectief in het onderbewustzijn zit. Ik heb het toegespitst op het thema van de jonge man.' Hij is nu met een fellowship verbonden aan de universiteit. 'Ik kan onderzoek doen wanneer en hoe ik wil, ik geef les in Nederlandse poëzie en proza en ik schrijf voor twee kranten stukjes over Nederlandse poëzie'.

Vanwege het verschijnen van zijn bundel is hij enkele weken in Nederland. In 2005 staat een volledige terugkeer gepland. 'Ik zie er niet erg naar uit. Het zal ook niet voor altijd zijn. Ik zit daar fantastisch, maar er zijn twee goede redenen. Mijn vriendin wil graag. Ze wil Nederland leren kennen en reizen door Europa. Wat ook telt is dat ik in Nederland dichter bij mijn vader ben, de enige familie die ik hier nog heb. Hij is al 81 en broos aan het worden. Momenteel ligt hij in het ziekenhuis met een gebroken heup. Hij is zo blij als ik hem bezoek. Hij heeft zijn dochter niet meer, zijn vrouw leeft niet meer. Dat is allemaal moeilijk.'

In Zuid-Afrika begon Schaffer 'serieus' met dichten. 'Ik ben vooral meer poëzie gaan lezen. Dat helpt. Tijdens mijn studie deed ik dat nauwelijks.'

Wat zette je in Zuid-Afrika aan tot het lezen van poëzie?

'Heimwee misschien. Poëzie dringt dieper tot je door.' Schaffer dook in de dikke Komrij. 'Dat was geweldig, echt een elektrische schok. Een schoonheidservaring. Ik las voor het eerst Nachoem Wijnberg en ik dacht: kan dit? Dat was het begin. Ik dacht: nu ben ik iets op het spoor.'

Schaffer ging in literaire tijdschriften op zoek naar meer werk van Wijnberg en schreef hem een brief. 'Sindsdien hebben we contact.'

'Poëtische gedichten zijn saai en overbodig'

Wat trok je aan in Wijnberg?

'Het niet benoemen van mysteries en dat heel helder. Niet met klank spelen, niet met zinsconstructies rommelen. Hij schrijft vloeiende, goed lopende zinnen. Mededelingen eigenlijk. Er was een soort scherp om iets heen zeilen, wat ik prachtig vond. Eindelijk iemand die erkende dat de dichter machteloos is tegenover de wereld, maar dat toch niet kan benoemen, waardoor je gedachten juist veel sterker aan het werk gaan. In plaats van dat je leest en denkt: dat is mooi gezegd, of ja, nu ben ik ook ontroerd. Het gaat verder dan dat.'

'Zoiets had ik nog nooit gelezen. Sindsdien heb ik veel poëzie gelezen en een zelfde schokervaring had ik bij John Ashbery, een Amerikaanse dichter. Ik ontdekte hem bij het werken aan mijn proefschrift, in een mooi boek van Harold Bloom, *The Anxiety of Influence*. Ashbery greep me meteen. Dat ging echt van: Ja! Ja! Natuurlijk!' De dichter jubelt het uit. 'Dat effect had het op mij, net als bij Nachoem. Schitterend.'

Schaffer noemt Ashbery vergelijkbaar met Wijnberg, maar 'Ashbery sticht meer verwarring, juist omdat hij zo toegankelijk is. Elke zin die je bij hem leest begrijp je. Maar in zijn geheel is het gedicht absoluut niet te vatten. Zijn beelden en zinnen

botsen op elkaar. Het ligt niet aan woorden of klanken. Dat is tweedimensionaal niveau. In de diepte begint hij te botsen. Heel gek, juist omdat het zo normaal lijkt. Hij gebruikt veel quotes en Amerikaanse zegswijzen. Het klinkt vaak praterig. Maar uiteindelijk is het alsof je luistert naar iemand die raaskalt. Zó fascinerend.'

'Onlangs heb ik voor het eerst in lange tijd weer een goede dichter ontdekt: Anne Carson, een Canadese. Ik weet niet waar dat me gaat brengen, maar soms heb je die impulsen nodig. Generatiegenoten als Ramsey Nasr, Mustafa Stitou en Mark Boog inspireren me ook, maar meer om aan het werk te gaan. Wijnberg en Ashbery beschouw ik als leermeesters.'

De kennismaking met Wijnberg en Ashbery maakte Schaffer 'klaar voor een eigen stem'. 'Aanvankelijk lees je Lodeizen, Campert of Claus en direct daarna schrijf je precies zo'n soort gedicht. Je hebt nog te weinig gelezen om te begrijpen wat er allemaal mogelijk is, wat gedaan is, wat cliché. Niet lang nadat ik die twee dichters had ontdekt, is mijn debuut uitgekomen.'

Schaffers eersteling, *Zijn opkomst in de voorstad* (2000), werd genomineerd voor de C. Buddingh'-prijs voor het beste debuut en bekroond met de Jo Peters Poëzieprijs. Hij loste de belofte in met zijn tweede bundel. *Dwaalgasten* (2002), werd genomineerd voor de VSB-poëzieprijs. En nu, weer twee jaar later, is er al weer een nieuwe kloeke bundel, met meer dan zeventig nieuwe gedichten.

Veel van je beschrijving van de poëzie van Wijnberg en Ashbery is ook van toepassing op je eigen werk.

'Ja. Hoewel ik denk dat het kader waarbinnen ik werk verschuift. In de nieuwe bundel zijn er afdelingen waarin ik probeer andere manieren van uitdrukken te vinden. Maar het klopt wel. Bepaalde elementen komen overeen. Mijn werk heeft ook dat fragmentarische, dat zoekende, dat engagement. Het gaat mij heel sterk om verhoudingen tussen mensen. Aan de andere kant breng ik voor het esthetisch effect ook bepaalde beelden aan.'

'Gisteren, bij een optreden, zei een

meisje dat ze mijn gedichten mooi vond. Gewone spreektaal, maar heel mysterieus. Dat het herkenbaar was, maar dat er toch iets achter zat wat ze niet direct kon bevatten en wat haar nieuwsgierig maakte.'

Schrijf jij ook bewust langs de dingen?

'Het is iets dat ik herken in mijn karakter, in mijn manier van leven, van kunst waarderen. Dat komt vervolgens in mijn manier van schrijven naar buiten. Het zit diep in mij en ik heb mezelf in het werk van die twee dichters herkend.'

'Het is geen aangenomen houding. Al zou je willen schrijven als andere dichters, dat kan niet. Je brengt altijd je eigen stem mee.'

Hoe verloopt dat, van manier van leven naar poëzie schrijven?

'Ik noteer veel op papiertjes en in boeken. In de trein naar deze afspraak heb ik weer een bankpapiertje volgekladderd en dat bewaar ik allemaal. Op een gegeven moment heb je de behoefte - schrijven is een soort van ademen - iets te maken. Er is iets in de wereld dat er nog niet is en ik wil dat nu maken. Szymborska heeft dat mooi gezegd in haar dankwoord bij het ontvangen van de Nobelprijs: "Wat is inspiratie? Inspiratie is: ik weet het niet." Ja! Dat is het. Dat heb ik ook. Zo ga ik te werk.'

Wat zijn dat voor soort invallen?

'Al mijn gedachten, al mijn denkbeelden, al mijn standpunten. Alles wat ik over de tijd bij elkaar heb gesprokkeld. Daar probeer ik een geheel van te maken. Ik probeer een fragment in te passen bij andere fragmenten, zodat er betekenis ontstaat, een visie, zin. Dat onderzoek ik. Dat is schrijven: Waar sta ik.'

Toch is het resultaat nooit een coherente anekdote of gedachte.

'Nee. Dat ontstaat soms wel, maar ik zoek het niet. Voor mij is het de uitdaging te suggereren dat die fragmenten een geheel vormen.'

Vermijd je expliciet duidelijkheid?

‘Het gedicht moet beeldend zijn. Ik moet het kunnen zien. Zo scherp dat het van buitenaf misschien vreemd lijkt. In de nieuwe bundel is een gedicht, “Niemand die instaat voor de gevolgen”, waarbij ik vooraf duidelijk een treincoupé voor me zag, en de hoogspanningsdraden en de raampjes. “En toen werden de raampjes dichtgedraaid”. Dat is voor mij een sterk beeld. Daar begint het bij. Het begint bij zinnen die iets in mij wakker maken. Bij die zinnen zoek ik andere fragmenten en zo maak ik een soort bouwwerk.’

Zet je betekenissen expres tegen elkaar op?

‘Ik werk heel intuïtief, ik doe niks expres. Het gaat heel associatief. Daarom is het moeilijk om erover te praten. Ik zoek en probeer tot ik het gevoel heb: dit betekent wat voor mij. De taal moet het werk doep.’

In hoeverre is het feit dat je in Zuid-Afrika woont van invloed op je poëzie?

‘Een schrijver is altijd een buitenstaander, bij mij is dat om geografische redenen uitvergroet. Ik denk dat het ontwijkende ook door zulke praktische oorzaken veel in mijn poëzie voorkomt. Ik wil de zaken wel bij hun naam noemen, maar wat benoem ik? Zuid-Afrika is nooit helemaal mijn eigen land geworden. Mijn wereld, mijn referentiekader, ligt niet vast. In *Dwaalgasten* staat een gedicht dat lezers surrealistisch vinden, omdat er mensen over een snelweg lopen. In Zuid-Afrika is dat heel gewoon rond de townships.’

‘Ik vlieg veel de laatste tijd, steeds word ik in een andere wereld gedropt. Daar ben ik erg gevoelig voor. In het buitenland maakt je onderbewuste overuren. Dat is ook een bron van het schrijven: ontheemding en oog voor het ontheemde. Het is niet alleen een persoonlijke kwestie. Die ontheemding speelt zich ook af in de taal, omdat de taal voor mij niet meer vastligt. Wie spreekt er nog Nederlands tegen mij? Zelfs mijn vriendin is niet Neder-

lands. Ik heb geen toetssteen.'

Denken is toch een vorm van praten tegen jezelf?

'Ja, maar dat gaat al heel vaak in het Afrikaans. Ook primaire reacties, zoals even lekker schelden bij een stoplicht, gaan in het Afrikaans.'

Gebruik je daarom zo veel de je-vorm in Geen hand voor ogen? En spreek je dan tegen jezelf of tegen een ander?

'Als je schrijft, want ik heb geen eenzaam leven, verkeer je in een sterk isolement, vooral in een taalgebied dat niet het jouwe is. De behoefte uit dat isolement te willen breken en de lezer aan te spreken is dan heel sterk. Ik zoek een gesprekspartner. Of beter: ik creëer een gesprekspartner.'

'In de nieuwe bundel gebruik ik ook vaak "ons". Dat is ook een vorm van contact willen maken, wat natuurlijk niet mogelijk is door het papier heen. Het idee dat een ander luistert heb ik nodig om te kunnen beginnen. Het is een bijna manische houding: "Luister! Ik moet hard schreeuwen want ik zit aan de andere kant van de evenaar, maar hier ben ik!"'

Maak je personages van je publiek?

'Nee, ik voer de lezer mee op een *rollercoaster*, ik wil hem meesleuren in een avontuur. Dat gaat makkelijker als ik een directe aanspreekvorm hanteer. Als lezer ga je dan direct overeind zitten.'

'In recensies en artikelen wordt er weinig aandacht aan besteed, maar ik denk dat de geografische afstand tussen de taal en de dichter heel veel met dit werk te maken heeft. Ik ben geen dichter die met taal speelt. Ik vind het al mooi als ik iets wat ik nog niet wist helder op papier heb kunnen zetten. Dan kun je niet zo schrijven als Lucebert. De kracht van mijn poëzie wil ik uit iets anders halen dan uit klank en muzikale associaties. Dat er toch heel veel frictie en mysterie in mijn gedichten zit, komt door die verwarring van werelden.'

Dus als je terug in Nederland bent, gaat je poëzie sterk veranderen?

'Jaah, dan word ik een soort Jean Pierre Rawie hè, lekker rijmen.'

Waarom koos je Geen hand voor ogen als titel?

'De claustrofobie is toegenomen in vergelijking met de vorige bundel. De titel sloot daar goed bij aan. Het gaat over willen zoeken, maar stuiten op complete duisternis. Het omslag is een briefkaart die al sinds 1993 boven mijn bureau hangt. De briefkaart is lichter van kleur, blauwer en lichter, maar het zwart past goed, want het is geen vrolijke bundel.'

'Dat begint al in het openingsgedicht dat eindigt met de zin: "Al die achterdocht om niets, gekneet uit/ het soort stof waar, in een uiterst verleden, dromen van werden gemaakt."'

Het openingsgedicht begin met: 'En dan gaat het doek op'. Een eerste gedicht dat zo inzet, is bijna niet anders dan poëticaal te lezen. Schaffer haalt er zijn schouders bij op. 'Zou kunnen, de meest goede poëzie is ook poëticaal te lezen, maar zo bedoel ik het niet. Ik had een reeks gedichten, waarvan er een begon met: "En dan gaat het doek op". Zo'n gedicht zet je dan natuurlijk vooraan. Veel meer moet je daar niet achter zoeken. Ik schrijf nooit met opzet poëtische gedichten. Poëtische gedichten zijn saai en overbodig. Hoe je over poëzie denkt blijkt wel uit wat je schrijft. Het leidt alleen maar tot geneuzel. Als ik weer eens zo'n zogenaamd

poëticaal gedicht lees denk ik altijd: Doe het nou maar! Val mij niet lastig met je theorie'tjes.'

'Ik dacht dat ik een hartaanval kreeg'

In veel gedichten gaat het over trage uren, uren die gedood moeten worden. Heb je ook een ander tijdsbesef gekregen?

'Vaak heb ik het idee dat ik er zelf niet echt bij ben. Dat het leven langs me heen gaat, omdat ik erg in mijn hoofd leef. Wat een rol speelt is dat er in Nederland van alles gebeurt met mensen die ik ken, wat ik niet zie. Die gebeurtenissen liggen als lagen op elkaar. Die gelijktijdigheid fascineert me en maakt me duizelig.'

Breng je die duizeligheid met schrijven tot rust of probeer je zo'n obsessie juist te grijpen?

'Ik kan me op geen andere manier uitdrukken dan in poëzie op dit moment. Het is geen therapie, het is een vorm van de wereld. Zodat jij, de lezer, die wereld beter kan bevatten. Maar schrijven is niet heilzaam, eerder funest.'

'Ik heb een vreselijk jaar achter de rug. Vorig jaar was ik opeens genomineerd voor die VSB-poëzieprijs en dan word je hier naartoe geworpen: optredens, interviews, foto's. Op zich is dat niet erg. Maar ik heb zo'n ander leven op die berg bij Kaapstad. Er werd een wissel op mij getrokken die ik niet aankon.'

'Pas toen besepte ik dat ik door het schrijven probeer uit te vinden wie ik ben. Ik heb alleen mijn vader en dat is al een ouder figuur. Dan is het moeilijk je daaraan op te trekken. Wat is dan mijn spiegel? Als ik daarover nadenk besef ik dat ik toch erg op mezelf ben. En dat het lastig is om je eigen ik te vestigen zonder toetssteen. Dus ik stond daar, op de VSB-slotavond, voor al die mensen en dacht: Wat doe ik hier? Wie ben ik? Dat klinkt vreselijk, maar zo was het wel. Ik ging enorm hyperventileren. Gelukkig ging het optreden goed, maar ik kon daarna niet meer zitten, ik ben stilletjes naar achteren gelopen.'

'Het was deels vermoeidheid. Ik ging veel en laat uit, dus mijn lichaam was op aan het einde van mijn verblijf. In het vliegtuig van Amsterdam naar Londen ging het helemaal mis. Paniek: Ik zit hier hoog, in een kleine cabine, wat gebeurt er met me. Op Heathrow heb ik kalmerende middelen gekocht, dat hielp. Maar een paar dagen later reed ik in de auto op de berg bij Kaapstad, mooi uitzicht, prachtig allemaal, maar weer een ontzettende paniekaanval. Ik dacht dat ik een hartaanval kreeg. Dat is maar net goed gegaan, anders had ik hier niet gezeten. Ik kon de auto nog parkeren, ik ben er een uur in blijven zitten. Uiteindelijk is mijn vriendin me komen halen.'

'Sindsdien is het moeilijk geweest. Ik durfde het huis niet uit, zij moest me overal naartoe brengen. Ik ben nog aan het herstellen - een beetje een zieke man.'

'De psycholoog waar ik bij was zei: Het schrijven heeft je wel geholpen. Aan de andere kant is schrijven ook een aanstichter van het kwaad, omdat je blijft graven.'

'Nu weet ik beter waar ik sta, wanneer ik moet rusten en dat soort dingen. Zo leer je jezelf beter kennen. Het is vaak hard werken, hard schrijven, dat kan je opbreken.'

'Ik wil niet te veel neerkijken op de freudiaanse analyses. Ik heb mijn moeder en mijn zus verloren. Dat heb ik weggestopt, maar het is beter dat ik er iets mee doe.'

'Mijn zus is ooit verdronken en mijn moeder is na een lang ziekbed overle-

den. Iedereen maakt dat soort dingen mee in zijn leven, maar dat moet je niet allemaal opzij willen schuiven. Niet maar willen doorgaan. Dat zijn allemaal dingen die eruit komen en dat zet het schrijven in gang.'

'Daarom zeg ik: schrijven is deel van wie je bent. Het is een vanzelfsprekend onderdeel van hoe je je verhoudt tot de wereld. Niet alleen om er iets moois van te maken voor de lezer. De urgentie zit in jezelf.'

Je poëzie maakt helemaal niet de indruk zo particulier te zijn.

'Omdat de poëzie vervuild wordt met de wereld waarin ik leef. Dat is de manier waarop ik mijzelf zie. Niet in de spiegel, maar midden op straat, tussen de andere mensen.'

Mensen die weinig macht hebben over hun eigen bestaan?

'Ja, ook. Maar wie heeft er macht over zijn eigen leven? Dat waanbeeld kan funest zijn voor je eigen functioneren. Zoals bij mij. Ik geloof niet dat we allemaal en elke dag van die zwalkende bootjes zijn, maar uiteindelijk ben je overgeleverd aan grootheden buiten jezelf: de tijd, de dood, de ander, de staat, de belastingdienst. Ik kan daar moedeloos van worden. In Nederland nog sterker dan in Zuid-Afrika. Oke, veel mensen zitten daar nog zonder gas, licht en water, maar ze hebben het idee dat ze iets kunnen bereiken.'

Je schrijft ook over situaties waarin het niet uitmaakt hoe de beslissing uitvalt. 'Er is een tijd geweest waarin elk antwoord beslissend kon zijn', luidt een regel. Dat is een vorm van noodlotsdenken die vrij ver gaat.

'Iedereen kan in zo'n situatie terecht komen. Het is ook een groot doodsbesef. Sommigen mensen ervaren het leven wellicht anders en handelen met het idee dat alles wat ze doen verschil maakt. Maar als je dat minder hebt, en ik heb voldoende dood meegemaakt om dat te hebben, dan maakt het inderdaad niet altijd uit wat je doet. Juist daardoor sta ik misschien wel weer makkelijker in het leven.'

'Ik durf meer. Het relativiseren is sterker geworden en dat komt in de gedichten naar voren. Dat het niet uitmaakt of je rechts of links afslaat.'

Ben je bang om te sterven?

'Mijn eigen dood kan ik me niet voorstellen. Hoe meer ik met de dood in aanraking kom, hoe moeilijker dat wordt. Zeker in Zuid-Afrika. Elke dag hoor je weer van moorden en verkrachtingen. In de auto doe ik de ramen op slot, om niet gehijackt te worden. Onlangs is mijn schoonmoeder verkracht. Dan komt de rampspoed heel dichtbij. Ik zit er middenin en dan wordt je overlevingsinstinct groot. Het maakt dat ik niet naïef kan schrijven. Dat valt niet te rijmen met mijn leven. Maar bang ben ik niet, alleen om af te takelen.'

Biedt het geloof een uitweg?

'Ik ben gelovig opgevoed, die diepte zit er wel. Katholiek. Dat gaat niet weg. Maar daar zijn veel vragen bij. Dat hoort bij het leven van moderne mensen. Het echte blinde geloof is moeilijk. Aan de andere kant: het Grote Niets is een bijna puberale gedachte.'

'Maar ja, wat er dan wel is? Ik ben geen filosoof, ik ben een dichter. Ik stel poëtische vragen. En soms krijg ik poëtisch antwoord. Dat is het moment waarop ik denk: dit gedicht is geslaagd. Waarom weet ik niet.'

Als voorbeeld wijst hij 'Praktijk en Theorie' aan.

Het gelijk ligt in het midden,
schijnbaar voor het grijpen, als
een leuke voetbal in een vijver,
ook met een stok kun je er

net niet bij, een valse start zal alles in
het honderd laten lopen,
de risico's voor eigen rekening. Wat
kan ons overkomen, wat

kunnen we niet zien? De wijzers staan
bewegingloos, of willen we
niet weten dat we deze kostbare
minuten zo uit handen geven?

Alle begin is moeilijk, elk begin is
een verstoren van een rust,
een ongerichte uitdaging, een steile
bergwand, je klimt en klimt

tot daar waar het patroon dat je verliet
je duizelt, een wirwar aan
kleur. Daar sta je dan. Je vermoeden
was juist, zoveel is zeker.

Waar gaat dit gedicht voor jou over?

'Het gaat over een punt bereiken waarop je aanvaardt dat het allemaal boven je macht uitgaat. Proberen de wereld te begrijpen, maar er genoeg mee nemen dat je klein en nietig bent. En dat dat goed is. Daarom staat er verder geen antwoord bij. Er staat alleen: Daar sta je dan. Je vermoeden was juist, zoveel is zeker. Dat is eigenlijk het enige wat je hebt. Het gaat heel specifiek over het zoeken naar antwoorden en aanvaarden dat er geen antwoord is, maar dat dat ook een antwoord is. Verder kan ik het niet uitleggen.'

'Praktijk en theorie' is een gedicht uit de afdeling 'Kalenderdagen', die is opgebouwd rond begrippenparen en waarin de poëzie heel abstract blijft. Is dat waar je eerder op doelde met proberen nieuwe dingen te doen?

'Ja, de poëzie is anoniemer. Ik laat stemmen opklinken om de wereld aan het woord te laten. Zelf sta ik meer op de achtergrond. Dat is ook een betere weergave van hoe ik me nu voel.

'Daarom past het motto van Wallace Stevens zo goed bij die afdeling: "It must be visible or invisible,/ invisible or visible or both: A seeing and unseeing in the eye." Het moet beeldend zijn én onzichtbaar. Dat samengaan zoek ik. Met alleen het abstracte kan ik niets. Ik moet het ook kunnen zien.'

Je gebruikt een leuke bal in een vijver als metafoor.

'Ja, daar had ik zin in een ouderwetse metafoor. Die speelse kant heb ik ook. Dan denk ik: ik wil, een gedicht schrijven over twee muizen op een bank. Dan kijk ik een tekenfilm.'

Films lijken wel vaker een inspiratiebron.

'Onder meer. Ik smokkel wel eens een notitieboekje de bioscoop in als ik iets moois verwacht. Bij zo'n film als *Code Unknown* van Michael Handke. Daar heb ik geen gedicht bij geschreven, maar als mijn werk een film zou zijn, dan zou het een Handke-film zijn.'

Zijn films zijn erg mistroostig.

‘Ja, maar ongelofelijk waar.’

Tot slot vraagt hij of ik ook een geslaagd gedicht kan aanwijzen. Heel mooi is ‘Als een rivier, in allerijl verlaten’, zeg ik. Het gedicht eindigt met: ‘en hoe/ je ook schreeuwde, geen golfslag bracht ons nader.’ Net als ik wil vertellen dat ik denk dat het zo fraai geabstraheerd gaat over de crisis in een relatie, zegt hij: ‘Dat is het dichtst bij een gedicht over verdrinkingsdood dat ik zal en kan komen.’

Alfred Schaffer: *Geen hand voor ogen.*

De Bezige Bij. 96 blz. €16,-

Essay

Het huishouden van Orpheus Zelfonderzoek van een criticus

Wat beïnvloedt de criticus nog voordat hij een letter heeft gelezen?
VN-criticus Rob Schouten vroeg het zich af. 'Tsjonge jonge de Sorbonne!'

door Rob Schouten

Illustratie: Casper Gijzen

Nu ga ik een gedicht maken. Met deze droge woorden begon Rutger Kopland in 1978 zijn verslag van het maken van een gedicht in de bundel *Al die mooie beloften*. Nu ga ik een poëzierecensie maken, zou ik willen schrijven. Of liever gezegd ik ga eens kijken wat daar aan te pas komt. Maar er is natuurlijk wel een verschil. Een gedicht schrijf je omdat je er zin in hebt, omdat het in je opkomt, omdat je geïnspireerd bent. Een poëzierecensie schrijf je omdat iemand je er om vraagt, omdat er een bundel is verschenen, noem maar op. Een gedicht is een primair werk, een poëzierecensie is een reactie, een secundair werk.

Misschien dat er daarom meer belangstelling bestaat voor het geheimzinnige proces van het schrijven van een gedicht dan voor het schrijven van een recensie. Dat laatste is geen onafhankelijk genre, het zit met allerlei draden vast aan iets anders, parasiteert daar in zekere zin op. Het gedicht heeft ook, extreem geformuleerd, iets numineus, de recensie is veel meer een zakelijk product. Zo kan ik me wel voorstellen dat je vaststelt hoe de woorden van een recensie tot stand komen, hoe je schrapt en toevoegt, hoe je over je formuleringen nadenkt, zoals Kopland met zijn gedicht doet, maar dat levert toch meer een verslag op over schrijfprocessen dan dat je er achter komt hoe een kritisch oordeel precies tot stand komt.

De vraag die ik mij hier wil stellen is: wat weegt er zoal mee bij het oordeel dat ik over een gedicht, een bundel vel? Ik hoor mijzelf en anderen daar zelden over. Het is ook een riskante onderneming want ik moet wat van mijn voorkennis onder de

loep leggen en dat is niet gebruikelijk onder recensenten. Ze leggen het werk in kwestie onder de loep, niet zichzelf. Je hoort wel eens stemmen, bijvoorbeeld van Maaïke Meijer in haar studie over vrouwenpoëzie *De lust tot lezen*, die critici oproepen zichzelf kwetsbaarder op te stellen, maar veel gehoor vinden ze niet.

Ik zelf ben wel gevoelig voor die oproep, maar ik vind toch ook niet dat een recensent voortdurend zijn zelfonderzoek moet etaleren alvorens hij het oordeel geeft. Hoe voelt hij zich, welke vooroordelen beheersen hem, wat vindt hij buiten het boek om van de schrijver. Het zijn allemaal redelijke vragen maar je moet er niet aan denken dat je bij iedere recensie zo'n heel setje innerlijke gewaarwordingen en vooroordelen te horen krijgt. Mijn röntgenonderzoekje is dus geen oproep aan critici om het op kleine schaal iedere keer na te doen. Het is een poging om eens te laten zien wat er zo'n beetje mee kan spelen bij een beoordeling en of het er iets toe doet.

Laten we in de eerste plaats vaststellen dat het object van de poëziekritiek, namelijk een gedicht of een poëziebundel, zich in de wereld bevindt en dat die wereld het een context geeft. De vraag is wat je met die context aan moet. Er is een stroming geweest, New

Criticism met in Nederland een filiaal in het tijdschrift *Merlyn*, die probeerde zich zo afzijdig mogelijk van die context te houden en zich te concentreren op het gedicht, de tekst zelf. Onlangs verscheen er nog een pleidooi voor zo'n exclusieve kijk, de essaybundel van H.U. Jessurun d'Oliveira *Het gedicht als wereld*. Hij zegt bijvoorbeeld: 'Uitspraken over poëzie die pretenderen te beschrijven en te verklaren, te analyseren en te interpreteren worden m.i. beheerst door het waarheidsbeginsel' en verderop: 'Een niet-objectieve benadering van een literair werk is niet per se minder waard dan een objectieve, maar wel stelt zij zich buiten het waarheidsbeginsel.' Eigenlijk een pleidooi dus voor objectieve, laat ik maar zeggen onpersoonlijke, kritiek. Ik voel daar wel wat voor, maar merk ook dat het me zelden of nooit lukt allerlei buitenliteraire kennis buiten de deur te houden.

Diametraal tegenover de praktijk van de New Critics staat een opvatting van de kritiek als een ultra-persoonlijke ontboezeming, of zoals Oscar Wilde de literatuurkritiek noemde: 'the only civilised form of autobiography.' De criticus gebruikt zijn kritiek om iets van zichzelf uit te drukken, literair te glanzen, zijn ideeën te verspreiden - noem maar op. Levert soms prachtige en jaloersmakende teksten op, van Komrij bijvoorbeeld of Van Deyssel, maar op het oordeel van critici van deze stroming durf ik me niet zomaar te verlaten.

In de praktijk volgen de meeste critici een middenweg. De criticus ontveinst zich bijvoorbeeld niet dat hij weet dat Kopland psychiater is of dat Mustafa Stitou van Marokkaanse afkomst is en Elma van Haren van het vrouwelijk geslacht maar hij probeert daar toch zo zakelijk mogelijk mee om te gaan. Wat je in recensies niet gauw tegenkomt is dat de dichter zojuist gescheiden is, of dat hij in een klein plattelandsdorpje woont of dat hij alcoholist is. De criticus beperkt zich in zijn verslag als het ware tot de publieke feiten, en onderdrukt in zichzelf zijn kennis van persoonlijke feiten. En zo leidt kennis van alle biografische zaken in poëzierecensies stevast tot gesublimeerde constatering en als 'Celan schreef poëzie van pijn en obsessie, die soms heel even aan Achterberg doet denken' (Wiel Kusters over Celan), of 'Kusters wil schrijven over wat hem fascineert in en op de mijnen in Limburg, maar hij wil tegelijk verzen schrijven die het ook zonder die achtergrond moeten kunnen stellen' (Guus Middag over Wiel Kusters).

Overigens kun je merken dat naarmate een dichter of een dichterschap langer meeloopt, ook meer van die persoonlijke feiten gaan meespelen. Als er over iemand een biografie is geschreven, billijkt dat als het ware het vermelden van biografische kennis. Het lijkt me helemaal niet uitgesloten dat je van Boutens in een recensie inmiddels zijn homoseksuele belangstelling meetelt, en van Jan Arends zijn verblijven in psychiatrische inrichtingen en zijn gestoorde omgang met vrouwen. Sinds ik heb gehoord dat Emily Dickinson misschien een vreemde ziekte had, waardoor ze niet meer onder de mensen kwam, lees ik haar poëzie met die gedachte in het achterhoofd. En nu poëzielezers al jarenlang weten dat Gerrit Achterberg ooit een moord pleegde, tellen ze dat automatisch een beetje bij zijn gedichten op, al zijn er mensen die blijven vinden dat dat niet hoort.

Het hangt er ook van af wat een dichter over zichzelf kwijt wil. Als iemand bijvoorbeeld over zichzelf vermeldt dat hij te Dornach, Zwitserland woont, wil hij waarschijnlijk dat je begrijpt dat hij antroposofisch angehaucht is en zijn poëzie ook. Dat was bijvoorbeeld het geval met de dichter Marcel Koopman. Ik wist bij eerste lezing niks van Dornach af en interpreteerde zijn verzen alsof ze uit Dordrecht of Alkmaar kwamen, tot het gedachtegoed van Rudolf Steiner er over neerdaalde en de hele boel in een ander licht zette.

Maar bij dichters die nog niet zo publiekelijk in kaart zijn gebracht, houd je je wat dat aangaat in. Toch veronderstellen heel wat lezers altijd dat er op de achtergrond

van recensies, en dus ook poëzierecensies, een heleboel onzakelijke kennis meespeelt, vriendjespolitiek, onzuivere netwerken, voorkennis, wat niet al. En het is kennelijk heel moeilijk om over zulke buitenliteraire vermoedens zonder hitsigheid of bloot op de kaken te spreken. Neem bijvoorbeeld deze boutade van hoogleraar Neerlandistiek Ton Anbeek, ooit geloosd in een column in het academische blad *Literatuur*: 'Recensenten die beargumenteren, zijn eigenlijk de grootste oplichters. Ze paaieren met hun beredeneerde oordeel ofwel het eigen geweten (*if any*) of ze doen daarmee een poging tot imponeergedrag. Een literair oordeel valt nu eenmaal niet te "bewijzen", evenmin als men kan bewijzen dat de Stopera lelijk is, of dat Van Gogh een groter schilder is dan Mondriaan. De beste criticus is dan ook hij die openlijk voor zijn vooroordelen uitkomt, en dus zo begint: "Ik keek op het kaft en de kop van de auteur beviel mij niet" (bij een schrijfster: "Te lelijk", bij een schrijver: "Te mooi"). Of "De auteur heeft mij laatst in het café niet gegroet, dus begon ik met stijgende weerzin te lezen", of ook, "de auteur heeft mij laatst in het café gegroet, ik ben blijkbaar te aardig geweest. Zijn nieuwe boek viel dan ook behoorlijk tegen." Weg met al die saaie redeneerrecensies! Geef gewoon je eigen vooroordeel.' De *streetfitness* van de academicus.

Alsof je niet kunt vaststellen dat je allerlei ideeën en kennis omtrent het werk en de schrijver hebt en toch een min of meer waarachtig oordeel kunt vellen. Neem de dichtbundel *De aantochtster* van Henk van der Waal, die ik ter gelegenheid van dit artikel voor me heb liggen. Voordat ik daar een letter in gelezen heb, weet en veronderstel ik al een heleboel van de schrijver en zijn werk. Natuurlijk in de eerste plaats omdat ik zijn twee vorige bundels heb gelezen, de literaire voorgeschiedenis van zijn jongste product. Maar ik realiseer me ook terdege dat *De aantochtster* bij uitgeverij Querido is uitgegeven, een van de best aangeschreven poëzie-fondsen binnen de Nederlandse literatuur maar ook een fonds waarin je weinig lichte of anekdotische poëzie zult aantreffen. Querido is wel een keurmerk maar ook een kleur- en geurmerk. Bij dichters uit dat fonds reken ik gemiddeld op poëzie waarbij de taal een grotere rol speelt dan het verhaal, en het hoeft ook allemaal niet toegankelijk te zijn. Zou dezelfde bundel bij De Prom of de De Geus zijn uitgegeven, dan waren ook de verwachtingspatronen anders, lichter en minder hoog gespannen allicht. En was hetzelfde spul in eigen beheer uitgegeven dan keek ik er vermoedelijk niet eens naar om.

Uitgeverij, omslag, belettering, het schept allemaal specifieke verwachtingen. Een schreefloze letter roept nu eenmaal andere, modernere, lossere associaties bij de getrainde lezer op dan de klassieke Times of de Garamond. Een foto achter op het omslag en je voelt en vermoedt al weer meer,

ook als je daar niet op zit te wachten. Maar niet alleen over het fonds van herkomst, ook over de auteur zelf heb ik allerlei ongevraagde ideeën, die zich met mijn lezing komen bemoeien. Zo herinner ik me dat ik bij Van der Waals eerste bundel *De windsels van de sfinx* direct geïmponeerd was door het feit dat de auteur volgens de flaptekst filosofie aan de Sorbonne had gestudeerd. Tjonge jonge, de Sorbonne! Ook stond er een fotootje achterop van een scherpe, ontoegankelijke kop, veroorzaakt door belichting van onderaf. Mijn conclusie luidde: een geheide intellectueel.

In de loop der jaren heb ik de dichter ook persoonlijk leren kennen want wat iedereen weet is natuurlijk waar, het is een klein wereldje - om elkaar te ontlopen moet je buiten Nederland gaan wonen. Er is veel van die Sorbonne afgegaan, de auteur bleek veel toegankelijker dan ik vreesde, ook gewoner of dichterbij. Hij bleek oorspronkelijk dezelfde sociaal-culturele bloedgroep te hebben als ikzelf (protestant), en zijn erfenis net als ik niet helemaal te hebben verkwanseld; we hebben bijvoorbeeld allebei een interview afgegeven aan het protestants-christelijke tijdschrift *Liter*; zelfs zoiets verbreedert. Verder bleken wij nota bene onze geboorteplaats te delen, Hilversum, en van dat eerste fotootje klopte ook niet veel. In plaats van een ontoegankelijke intellectueel bleek er een veel milder en 'huiselijker' hoofd aan zijn werk vast te zitten.

Intussen leerde ik, in een totaal andere literaire context, ook nog eens de vrouw van Henk van der Waal kennen, die naar aanleiding van mijn recensie van *Schuldsanering* vond dat ik Van der Waals hoge inzet, zijn poging zichzelf overhoop te halen enigszins miskende (zo is het althans in mijn herinnering neergedaald), en ook dat bleef hangen. Nou ja, vrouwen stimuleren graag de ambities van hun man maar toch, het is niet onopgemerkt gebleven: opeens overwoog ik de mogelijkheid dat ik iets in dit werk onderschatte.

Al die stemmen, afkomsten, gezichten, vermoedens voordat ik een letter gelezen had, ik zou liegen als ze niet ergens in mijn hoofd mijn lezing mede boetseerden. Je consumeert poëzie met je verstand, met je intuïtie maar toch ook met je incidentele weetjes.

En dus lees ik, bezoedeld door irrelevante kennis en vooroordelen deze regels uit het titelgedicht:

En zie, op het eerste gezicht snap ik niet veel van dit ontoegankelijke en gesloten, strakgevormde gedicht (klopt: de Sorbonne) over een vrouw die van buiten deze wereld komt zo te zien, en die kennelijk nogal wat losmaakt bij de dichter, haast een engel of zo, of in elk geval iemand die in bijbelse taal, 'de uitbaters van zielenleed houdt zij in vermorzeling', existentiële en wezenlijke emoties oproept (typisch prot. chr.), misschien wel een boreling, maar als dat bedoeld wordt voel ik toch ook wel afstand tot dit gedicht omdat het zo alleen maar mystiek en niet realistisch over het levensraadsel praat. En ja, misschien kan ik wel niet zo goed overweg met die ernstige, bezwerende toon (de onderschatting). Maar intrigerend is het wel, en misschien daardoor ook wel 'mooi'. Kortom, wat ik al weet klopt grotendeels met wat ik op papier zie: Henk van der Waal is een gedisciplineerde filosofische dichter van kennelijk bijbelvaste huize die over emoties zo wereldontstegen schrijft dat het me soms moeite kost hem te volgen.

En zo is het dus, of je nu in zijn huishouden neust of buiten de deur blijft staan: Orpheus blijft Orpheus.

De aantochtster

zonder boek trekt de verschrikking ook wel op uit de omstreken van haar

naam : de binnenstemmen
beteugelen de ontvalling niet langer en zijn heimelijk begonnen
met het wroeten in tranen en het omwoelen van
ratio om genadeloos licht te geven
aan de geluksverstuifster

dat in roekeloosheid neergedaalde buitenwezen

aan de aantochtster

die in bekommernis gewentelde omzoomster van aarde

die kalkstrepen trekt over de
doden: de uitbaters van zielenleed
houdt zij in vermorzeling en de ons ten
diepste doordringende bepalingen versplintert
zij door een consistentie in ons aan te tochten die ons houdt
op de drempel van haar wereld, waar een mug geen mug is en een olifant een roos

Uit: Henk van der Waal: *De aantochtster*. Querido, 2003.

Reportage

'Het gaat niemand wat aan of ik poëzie heb liggen of niet'

Op zoek naar Fritzi Harmsen van Beek

Foto's: Joris van Casteren

Waar is Fritzi Harmsen van Beek, de legendarische dichteres, toch gebleven? 'Ik tik tegen het raam, eerst zachtjes dan harder. Geen gehoor.'

door Joris van Casteren

In Telefoongids nr. 26, *Hoogezand, Stadskanaal, Veendam* neemt het terpdorp Garnwerd - vanuit de stad Groningen een half uur noordwaarts over smalle slingerwegen met trage tractors - net één pagina in beslag. Er is een makelaar gevestigd, twee dakdekkersbedrijven, café 't Woaterbörgje en restaurant Hammingh, dat zes bedden verhuurt en gelegen is aan de ophaalbrug over het Reitdiep. Eén onduidelijk winkeltje, geen pinautomaat. De molen en de toren van de Nederlands Hervormde kerk, door Monumentenzorg zorgvuldig opgepoetst, zien uit over vijf straatjes met enkele tientallen woningen; nieuwbouw aan de oostzijde, authentieke arbeidershuisjes en hoeves aan de westkant. In een negentiende-eeuws stulpje aan de nauwe Burgemeester Brouwersstraat, aan de regenpijp kleeft een roodwit stickertje van het Pieterpad dat dwars door het dorp loopt en de kleinschalige horeca voor uitsterven behoedt, leeft sinds 1975 de dichteres Fritzi Harmsen van Beek haar kluizenaarsbestaan.

Op een vrijdagavond vertelt de waardin van Hammingh, waar oudere echtparen op bergschoenen de dagschotel, lang doorgestoofde lamlendenen met uiteenvallende venkel en patat met mayonaise, vermoeid naar binnen schuiven, dat de zes bedden aan Pieterpadgangers zijn vergeven. Ze belt met De Oude Pastorie, aan de voet van de kerk, waar ('u treft het') nog een van de drie gastenkamers onbezet blijkt. Oude Pastorie-uitbaatster Emmeke Schurink-Plas, die ook het jaarlijkse Garnwerdse huiskamerfestival organiseert, is met besmeurde handen bezig in haar appelhof en legt uit dat het om half elf stil moet zijn, een huisregel die vanavond extra stevig in

acht wordt genomen omdat de andere twee kamers verhuurd zijn aan, wederom, Pieterpad-wandelaars.

Na enig aandringen wil Emmeke Schurink-Plas wel wat kwijt over de zonderlingste bewoonster van het dorp. 'We hebben nooit last van Fritz gehad,' zegt ze. 'Het is jammer dat ze zich niet meer mengt met de rest van het dorp. Vroeger deed ze dat meer.'

Er kwamen toen allerlei 'beroemde literaire gasten' bij Harmsen van Beek langs, onder meer het uitgeverswezen vertegenwoordigende types als Geert van Oorschoot en Oscar Timmers die vruchteloze pogingen ondernamen de schuwe dichteres nieuwe verzen te ontfutselen. Emmeke Schurink-Plas: 'Diegenen die zich voor literatuur interesseerden zagen dan ineens een Maarten Biesheuvel of Judith Herzberg passeren.' Afgezien van twee jonge jongens uit het dorp die soms snoeien in haar tuin, komt er volgens Schurink-Plas zelden of nooit nog iemand bij Harmsen van Beek aan.

's Avonds drinken de Garnwerders uit het nieuwbouw-gedeelte in café 't Woaterbörgje. Van Harmsen van Beek hebben de vrolijke drinkebroers nog nooit gehoord. 'Hier komt gewoon volk,' zegt een met goud behangen klant aan de toog. 'In Hammingh weten ze dat vast,' schreeuwt de kastelein boven de muziek uit. De laatste tafelaars bij Hammingh, waar een haardvuurtje knappert en zonder dat iemand het merkt een klassieke cd in een kras blijft hangen, zitten alleen nog een paar Limburgers aan het dessert. Ze denken dat de naam Fritz Harmsen van Beek hen vaag wel iets zegt. Een serveerster vertelt dat hier vroeger nog wel eens schrijvers dineerden en sliepen. 'Maar dat is allang niet meer zo. Fritz krijgt geen bezoek meer, ze isoleert zich.'

Mij voor half elf terughastend naar De Oude Pastorie passeer ik in de Burgemeester Brouwersstraat haar in staat van verval verkerende woning met verwilderde tuin. Achter de dikke gordijnen lijkt licht te branden maar bij een oude, zich afzonderende dichteres bel je niet zomaar aan. Daarvan was ook Alberdina Liewes overtuigd, de overbuurvrouw, wier huisje ik zojuist voorbij liep, die het obscure poëziefondsje Cahier drijft en die af en toe met haar vermaarde overbuurvrouw zegt te spreken. Aan de telefoon zei Liewes, bij wier Cahier onder meer een middeleeuws kookboek en eerder gepubliceerde fragmenten van Jellema, Krol en Morriën verschenen, wel een manier te weten waarop er 'misschien' toch iets mogelijk is. Morgen om twaalf uur zal ik bij haar langs gaan.

Het oeuvre van Fritz Harmsen van Beek (1927) is zo bescheiden dat je nauwelijks van een oeuvre spreken kunt. Ze publiceerde twee dichtbundels, het ondanks de ontoegankelijkheid vrijwel unaniem tot meesterwerk gekwalificeerde *Geachte muizenpoot en achttien andere gedichten* (1965) en *Kus of ik schrijf* (1975), en twee verhalenbundeltjes, *Wat knaagt?* (1968) en *Neerbraak* (1969). Heel wat vergeten schrijvers zouden tekenen voor een fractie van de status die zij zich met die bescheiden oogst wist te verwerven. Afgezien van het ongetwijfeld 'fabelachtig, dierlijk, poezig, bedroefd en uitzinnig taalvermogen' dat zij in haar werk

tentoonspreidde, zoals een zoveelste jury bij een voor de zoveelste maal aan haar toegekende prijs (die ze nooit in ontvangst nam) het formuleerde, is die status ook gebaseerd op de legendevorming rondom haar persoon in de tijd dat zij als rijkelui dochter het Blaricumse buiten *Jagtlust* bewoonde. Daar richtte zij losbandige bacchanalen aan en joeg samen met haar broer Heintje en allerlei vermaarde literatoren het familiekapitaal er binnen een jaar doorheen, waarvan *HP/De Tijd*-redactrice Annejet van der Zijl in het boek *Jagtlust* nauwgezet verslag doet. Nog onlangs verscheen het proefschrift *Fritzi*

en het groteske van Annie van den Oever, waarmee het minuscule stapeltje oorspronkelijk werk weer verder in de schaduw van de berg secundaire literatuur kwam te staan.

Niemand die zich zo goed van die scheefgegroeide situatie bewust is als Harmsen van Beek zelf. In een van de schaarse interviews die ze ooit gaf zei ze tegen *Het Nieuwsblad van het Noorden* dat ze het publiceren helemaal niet miste: 'Nee, dat kan me niets schelen.' En: 'Ik heb geen hap ambitie.' Tot wanhoop van allerhande academische duiders merkte ze zelfs op: 'Ik geloof dat ik eigenlijk helemaal geen echte schrijver ben.' Ze vond het vervelend dat iedereen maar wilde dat ze nieuwe gedichten maakte. Dat vraaggesprek met *Het Nieuwsblad van het Noorden* had in 1987 plaats en daarna, afgezien van enkele onthutste mededelingen die ze *HP/De Tijd* in 1989 deed toen ze ontsteld was geraakt over een boek van haar vroegere vriendin Charlotte Mutsaers die haar 'geestelijk' geplagieerd zou hebben, zou Harmsen van Beek nimmer meer in de openbaarheid treden, hoeveel journalisten ook verzoeken indienden.

Zaterdagochtend, half tien. Een busje van supermarktketen Spar rijdt door de smalle Burgemeester Brouwersstraat. Ter hoogte van het arbeidershuisje zwaait de achterklep open. Een gestalte in de deuropening pakt een doos aan en slaat vlug de deur weer dicht. Om twaalf uur zit ik bij Alberdina Liewes in de achtertuin. Er vallen pluisjes uit de perenboom en dalmatiër Julius slaat op hol als de buurman zijn motor in het steegje start. 'Ik denk dat Fritz hier twee of drie keer is geweest,' zegt Alberdina, die, zo deelde Emmeke Schurink-Plas gisteravond smalend mede, 'pas twee jaar' in Garnwerd woont. Liewes' huisje staat schuintegenover dat van Harmsen van Beek. Toen Liewes het twee jaar geleden betrok wist zij dat zij tegenover de bekende en mysterieuze woordkunstenaresse kwam te wonen. Want behalve lerares aan een Gronings VMBO is Liewes beeldend kunstenaar en in die hoedanigheid exposeerde zij, jaren geleden alweer, in de kerk van Garnwerd. *Liewes*: 'Fritzi was daar ook bij aanwezig. Na de expositie hebben we haar nog meegenomen naar de Chinees in Winsum.'

Liewes woonde er net een maand toen ze Harmsen van Beek in de SRV-wagen tegen het lijf liep. *Liewes*: 'Het eerste wat ze zei was: ik wil geen nieuwe contacten opdoen.' Maar op een keer zat Liewes met een onbruikbaar grote hoeveelheid 'krieleitjes' en besloot ze Harmsen van Beek toch te bellen. 'Fritzi zei: nee bedankt, ik eet heel weinig.' Een andere keer had Liewes een fles champagne over en belde opnieuw. 'Fritzi zei: nee, nee, nee. En ik dacht: laat nu maar zitten.' Bij een volgende ontmoeting, ze waren beiden met hun container op weg naar de vuilophaalplaats, bleek Harmsen van Beek evenwel toeschietelijker. *Liewes*: 'We liepen geanimeerd op. Ik vertelde over mijn werk op school, dat haar heel vermoeiend leek en dat ik een klein poëziefonds drijf. Heb je daar wel een diploma voor, vroeg ze toen.' Bij de vuilophaalplaats aangekomen constateerde Harmsen van Beek dat er geen huisnummer op Liewes' vuilcontainer was aangebracht. 'Toen heeft ze voor mij een achttien uitgeknipt en op mijn container geplakt,' zegt Liewes die het slordig uitgeknipte plaksel aanwijst. 'Ze zei: stel je voor dat je een

vieze van iemand anders meeneemt.'

De kern van hun bescheiden vriendschap schuilt volgens Liewes in beider afkeer van de dorpse bekrompenheid. 'De dorpelingen behandelen Fritzi als een godin terwijl de meesten haar werk niet eens gelezen hebben,' zegt Liewes die zich ergert als dorpsgenoten 'Fritsje' zeggen. 'Het is "Fritzi" zeg ik dan.' Op een keer had Liewes het aan de stok met een Garnwerder die aan het begin van de straat woont. 'Ik had mijn auto geparkeerd op een plek waar dat eigenlijk niet hoort. Maar omdat ik door een mislukte operatie slecht ter been ben geraakt deed ik het toch.' De verontwaardigde Garnwerder zette daarop haar auto klem. Ontdaan deed ze Harmsen van Beek verslag van het gebeuren. 'Fritzi zei: het lijkt Chicago wel.' Hoewel Liewes' buurman, die een galerie drijft, ook wel eens een woordje met haar wisselt, gelooft Liewes dat zij een van de laatsten is die af en toe nog door weet te dringen tot de dichteres Harmsen van Beek. Liewes: 'Heel soms komt haar zoon nog wel eens langs, maar ze zit eigenlijk altijd binnen.' Liewes, die nooit bij haar binnen mocht komen ('ik heb wel eens met haar in de tuin gestaan'), heeft geen idee of Fritzi nieuwe gedichten schrijft of ze nog heeft liggen. 'Over het literaire wil ze nooit spreken, terwijl dat juist hetgene is dat ons bindt.' Heimelijk hoopt Liewes dat er nog van alles ligt. 'Misschien dat ze op een dag denkt: waarom bied ik het niet bij Alberdina aan?'

Het is twee uur als Liewes voorstelt om Harmsen van Beek te bellen. 'Ik kan dan zeggen dat er bijzonder bezoek is en of ze misschien zin heeft om langs te komen.' Bij nader inzien bevalt die strategie toch niet. 'Het beste is als je zelf aanklopt en zegt dat ik je tante ben en dat je hier toevallig op bezoek bent.' Om half drie loop ik naar de vervelozende deur aan de overkant. Een bel ontbreekt. Ik tik tegen het raam, eerst zachtjes dan harder. Geen gehoor. 'Ze moet je gezien hebben,' zegt Liewes als ik terug ben. 'Ik denk dat het haar manier is om te zeggen dat ze geen zin heeft in een gesprek.' Om half vijf probeer ik het nogmaals, zonder resultaat. Bij de gedachte dat zij mij kan zien staan voel ik mij als de 'oude man die daar gedurig rond loopt, zonder/ hoed, zwart als een krent in grauw gebak van/ licht en landschap, ja een man van ziekte. Zwak/ maar taai en onbeschoft', uit haar gedicht 'Interpretatie van het uitzicht'.

Een dag later, nu in het bezit van haar telefoonnummer, bel ik Harmsen van Beek nog eens op vanuit Amsterdam. De telefoon wordt beantwoord! Er klinkt een beverig 'hallo'. Fritzi Harmsen van Beek: 'Hoe komt u op het idiote idee dat ik geïnterviewd zou willen worden? Ik moet er niet aan denken, het lijkt me verschrikkelijk. Ik heb dat altijd zoveel mogelijk afgehouden en als mij dat niet lukte had ik er ontzettende spijt van. Het leidde tot de grootste ellende en misverstanden. Het gaat niemand wat aan of ik nog poëzie heb liggen of niet. Ik ben in ieder geval niet bereid het uit handen te geven, nooit. Zegt u dat maar tegen de rest van de wereld.'

Poetry International wijdt donderdag 17 juni een avond aan het werk van Fritzi Harmsen van Beek. Haar poëzie is louter antiquarisch beschikbaar.

Joris van Casteren is dichter en journalist.

Nagelaten werk

'Ik zie scherper door de taal'

Nagelaten gedichten van Jan G. Elburg

door Jan van der Vegt

Jan Gommert Elburg werd in 1919 in Zeeland geboren, in Wemeldinge. De zee spoelt daarom wel eens door zijn gedichten heen. Hij groeide op in Amsterdam en ontdekte daar in 1938 op een tentoonstelling de surrealistische kunst. De indruk die dat maakte, is nooit meer weggesleten. Hij ging gedichten schrijven, zowel in surrealistische trant als in een traditionele en romantische stijl en hij ging tekenen en schilderen. Zijn eerste publicatie was in 1942 in het tijdschrift *Criterium* en verder kon hij in de oorlog alleen clandestien publiceren. Zijn eerste bundel was *Serenade voor Lena* (1943). Na de bevrijding werd hij medewerker van het nieuwe blad *Het Woord*, waarin poëzie verscheen die door het surrealisme werd gekleurd, verzen waarin het onbewuste doorwerkte en beeldspraak niet rationeel hoefde te zijn. Dat liep vooruit op het werk van een nieuwe generatie. Toen de Experimentele Groep in Holland in 1948 werd opgericht, sloot Elburg zich bij Lucebert, Kouwenaar, Appel, Corneille en de anderen aan en zo kwam hij in de internationale beweging Cobra terecht. Deze nieuwe stijl die poëzie en kunst dicht bij elkaar bracht, paste hem. Net als Lucebert was Elburg een dubbeltalent. Dichtkunst en beeldend werk waren voor hem onscheidbaar.

Hij was een veelzijdig en gretig experimenterend kunstenaar. Hij schilderde en maakte collages, hij tekende en bouwde constructies van gevonden of verzameld materiaal. In 1949 zag hij kans een schandaal te veroorzaken met een collage, een persiflage op het schilderij 'De Venus van Urbino' van Titiaan. Hij had het hoofd van de mooie naakte vrouw vervangen door de kop van een oud wijf en op de achtergrond een drietal eigentijdse toeschouwers toegevoegd, mannen met petten op, die er wat onverschillig bij staan. Het was Elburgs variant op het protest tegen de geijkte Schoonheid, over wie Lucebert in een van zijn bekendste gedichten zou verklaren dat zij zichzelf het gezicht had verbrand. De collage moest op last van de geschokte overheid meteen van de Cobra-tentoonstelling in het Amsterdamse Stedelijk Museum verwijderd worden. Dat was de protesterende, geëngageerde Elburg, die ook politiek zeer links stond maar zonder een partijman te worden.

Een specialiteit waren Elburgs monoprints, prenten in kleur waarvan met behulp van sjablonen of op andere wijze vanaf een met inkt ingesmeerde glasplaat één afdruk werd gemaakt. Figuratief of abstract tonen ze een sterk kleurgevoel. Voor *Het lijkt wel winter*, een bundeltje gedichten dat in 1988 gepubliceerd werd in de Slibreeks van het Zeeuws Kunstenaarscentrum, maakte hij een reeks 'blind-tekeningen'. Voor de hele serie was in het boekje geen plaats, van de overblijvende zijn hier een paar afgedrukt. Op een tekenblad legde hij een vel carbonpapier, met daarop weer een tweede vel papier. Op het bovenste blad tekende hij met de achterkant van een balpen of zoiets, zodat hij de tekening, die op het onderste blad ontstond, niet kon zien. Zodra hij de stift van het papier nam, was hij niet meer zeker over de plaats waar hij verder moest gaan, waardoor in de tekening breuken ontstonden.

Het spel met technieken kon hij nooit laten, ook niet in de poëzie. Hij experimenteerde met vormen, schreef 'contravormen' bij gedichten van Hugo Claus en anderen en was een ware Vijftiger door het idee dat het gedicht ding is, een steen bijvoorbeeld die je kunt oprapen. In het uitbuiten van wat de taal biedt aan dubbele bodems, onvoorziene associaties, verscholen betekenissen, was hij een

meester. Wat de taal noemde, zag hij in kleurige en speelse beelden voor zich. 'Ik zie scherper door de taal' staat ergens op een van zijn vele nagelaten papieren. Hij liet zijn gedichten niet gauw met rust, want er was altijd wel iets nieuws te ontdekken. Elburg was een man van een gretige nieuwsgierigheid.

Toen hij in 1988 voor een Achterberg-project van Galerie De Bleeker in Heemstede een gedicht moest schrijven, koos hij als titel de laatste woorden van Achterberg, die hij in de biografische schets van Wim Hazeu had gelezen. Bij Elburg verliezen die woorden hun banaliteit en worden ze een bron voor beelden en observaties.

Zijn laatste bundel was *Haaks op de uitvlucht* van 1988. Elburg stierf op 13 augustus 1992. De manuscripten in zijn nagelaten werk tonen hoe hij steeds uitprobeerde, verbeterde of hernam. Het manuscript van 'Overspelig' laat een gedicht in wording zien waarin veel nog onzeker is, zodat het moeilijk is uit te maken welke lezing de juiste is. Was 'ladderzat' een probeersel? Waar wilde Elburg precies die regel 'gooide met...' invoegen? De laatste twee regels van de eerste strofe zijn wel doorgestreept, maar hoe moet wat er naast geschreven staat als vervanging dienen? Het gedicht is in deze vorm een legpuzzel, waar de lezer mee kan experimenteren. Zo'n spel lag wel in Elburgs lijn.

De poëzie van Jan G. Elburg is momenteel louter antiquarisch beschikbaar. Er is een uitgave van zijn werk in voorbereiding bij Uitgeverij Meulenhoff. Jan van der Vegt is biograaf. Hij publiceerde de biografie van Adriaan Roland Holst, werkt momenteel aan de biografie van Hendrik de Vries en zal zich vervolgens zetten aan die van Jan G. Elburg.

Geen tekst

Doornroosje knippen
met een tang voor prikkeldraad.

In het voorbijgaan - bezeerd -
een naam aannemen, een dubbele:
Van Vlijmen van Stompetoren.

Uit het oosten komen om
daar-ergens, met twee wijsvingers,

naar Quatre-Bras te wijzen;
zwijgend welsprekend meertalig zijn.

Dit, met die vingers, op een machine tikken
als op het voorhoofd van de gebrutaliseerde
neerlandicus.

Bevriende wijze

Een tintelende urinocohemel:
het was heerlijk helder.

Ik vergoot mij hemelsblauw naast de pot:
het was een zonnige, onbeloken dag.

Het was ik, datgene wat zich zacht
spiegelde:
hier blauw oog voor de koele blik,
ginds rood oog voor de hete tranen.

Het was een goddelijk ietwat afkijken,
het was een redelijk bevredigend zien staan,

was haast helemaal zoals mijn ontwerpers
mij hadden bekeken.

Gaven*

Wat de zon te zien geeft
verdient, hier en daar, een graspluimpje;
maar overijverig de zomerschilder laat
zijn penseel op het landschap vallen.

In de klad komt het krom tot stand:
treurbomen - mijn hemel - vraagtekens
straks, over de staar van sloten.

Is dit geel haar, moeder?
bekeken door blauwe ogen?

Nee, rooskleurige droom
van een blinde, misschien
meidoorn, ogentroost, het lieve-
heersbeest dat bij de stengel neerbiggelt,

of, kietel met een spiegelscherfje
een beschaduwd raamluik aan de overkant,
onderrokken aan de lijn,
als je durft de poeslieve rug. Niet

omzien. Het was de vuistslag terug:
hij ervaart hem als hevig licht.

2

Zweetdruppels parelen op het klachtenboek.
Ha! een gedicht toch?

Boven de doodenge
angel des doods mogen wij lijden
de zachtbehaarde schaduw
die een hommel
strelend als een goede bom laat vallen.

Maar grofbesnaard hamert treurmuziek
in een teakhouten kist
voor een Oostenrijks rechter handje,
jawel, Ravel

of zo een andere onvrolijke
fransman uit losse pols zijn bezems
naar vliegwielfoorbeeld leerde lopen?

Geen zorgen, wij,
van de kriekende waaghals
tot de krakende wagen, accoord, maar

* Van dit gedicht heeft Elburg een niet geheel definitieve versie nagelaten. In de marge van de getypte tekst staat naast de eerste regel geschreven: 'te kijk biedt', waarschijnlijk als alternatief voor 'geeft'. In de tweede regel is boven 'daar' het woord 'olijk' geschreven, zonder dat 'daar' is doorgestreept. 'Olijk' staat ook, weer doorgestreept, boven het gedicht geschreven als alternatief voor 'maar' in de derde regel. De typefout 'vuisslag' in de voorlaatste regel is verbeterd.

wonderlijk rolt hij de helling op,
óp.

Omstanders schreeuwen, storend, het tegendeel.
Ha! een gedicht
toch.

Overspelig

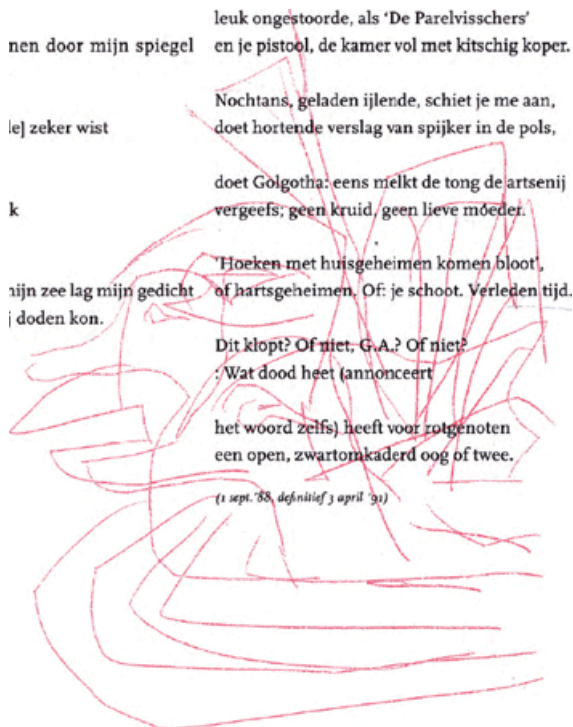
[Het was] Zo'n gedicht als je wel
langs het strand [vindt] opraapt: scherpe
stenen vast in een steen gesmolten
veel kantigs in een grote kiezel
[geslepen, om en om gegoid, geslepen] rond.
[en bekeken door de zee] om en om gelegd
bekeken en geslepen

[Zo'n gedicht] zo een waar jacob zijn [hoofd] slaap
[te slapen] op legde waar de (ladderzat)
jagende broer de slaap
droomde de dood.
gooide met, gaf nee schreeuwde brood brood

[werd][kwam] sprong binnen door mijn spiegel
mijn enige [inzicht] diepte
[naar binnengegoid]
zo verwacht dat ik [droomde] zeker wist
dat het hier hoorde

zo een dat komt in een boek
omdat jacob

omdat het aan [de zee lag] mijn zee lag mijn gedicht
omdat het rustig lag en mij doden kon.

Gebakken Aardappelen? Maar niet te veel...

Toen het bloedeigen koord van de scherprechter

je arm afkneep, je schrijfhand kruiselings,

voordat de holle spier de achtervolging
in een garage liet voor wat zij was, jij was...

Jouw - zeg: letaal - beaamde eigenheimers,
mij in de mond bestorven, pappen blindweg aan.

Vanuit mijn pareltjes koud zweet bezien:
een levensecht talent voor al het dood-

leuk ongestoorde, als 'De Parelvischers'
en je pistool, de kamer vol met kitschig koper.

Nochtans, geladen ijlende, schiet je me aan,
doet hortende verslag van spijker in de pols,

doet Golgotha: eens melkt de tong de artsenij
vergeefs; geen kruid, geen lieve moeder.

'Hoeken met huisgeheimen komen bloot',
of hartsgeheimen. Of: je schoot. Verleden tijd.

Dit klopt? Of niet, G.A.? Of niet?
: Wat dood heet (annonceert

het woord zelfs) heeft voor rotgenoten
een open, zwartomkaderd oog of twee.

(1 sept. '88, definitief 3 april '91)

Profiel

Een poseur met talent

De cape van Jean Pierre Rawie

Bij zijn 25-jarig dichterschap verschijnen de verzamelde gedichten van Jean Pierre Rawie. De dichter fleurt het poëzielandschap op met zijn excentrieke verschijning. Maar waar blijft het nieuwe werk?

door Martijn Meijer

Illustratie: Bas van der Schot

‘In dit met boeken volgestouwd vertrek/ heb ik steeds minder anderen van node,/ met al mijn aan de dood ontstegen doden/ iedere nacht stilzwijgend in gesprek.’ Zo begint het eerste gedicht van Jean Pierre Rawie's bundel *Onmogelijk geluk*. We zien Rawie zitten aan zijn bureau, een doodshoofd naast het vel papier, schrijvend in zijn rode kamerjas, omringd door de schimmen van zijn geestverwanten Petrarca en Alexander Blok. Een ‘levende dichter’ kunnen we Rawie nauwelijks noemen, het is eerder of hij postuum schrijft, ‘van over het graf’. Is de geest van Rawie, die enkele malen aan de dood ontsnapte, soms aan gene zijde blijven hangen? ‘Als ik opsta, en het huis ontsluit/ staar ik ontredderd als een Rip van Winkle/ de wereld in, en niets herkent mij meer’.

Er is ook een andere Rawie: de bohémien, die tegen alle angstige berichten in leeft en drinkt alsof hij onsterfelijk is, de vrouwenversierder die volgens de verhalen vrouwen, echtgenotes en meisjes met hetzelfde, speelse gemak verschalkt. Zijn liefdesleven schijnt een slagveld te zijn; vele verhoudingen, zoals met schrijfster Rosita Steenbeek, liepen stuk op zijn rusteloze verleiders-natuur. (‘Nog nooit getrouwd, maar vaak gescheiden,/ een hoop gelazer en getob.’) Michel Krielaars, een vriend van Rawie: ‘Natuurlijk houdt hij van mooie vrouwen, maar daarin is hij

niet uniek. Veel schrijvers en dichters lusten er wel pap van'. Rawie is nu overigens tot rust gekomen bij een jonge vrouw van vijftientig.

Met het dichten wil het niet erg meer vlotten; sinds *Geleende tijd* (1999) is er geen nieuwe bundel meer van Rawie verschenen. Wel stelde hij twee bloemlezingen samen van liefdespoëzie en rouwpoëzie. Eind april jongstleden kwam de *Verzamelde verzen* uit, ter gelegenheid van vijftientig jaar dichterschap. Betekent dit de afsluiting van het oeuvre? Rawie's redacteur bij Bert Bakker, Job Lisman, ontkent dat. 'Wij verwachten volgend jaar een nieuwe bundel.' Vriend Driek van Wissen heeft van Rawie begrepen dat hij de laatste maanden weer een paar gedichten heeft geschreven. 'Maar op een volgende bundel kunnen we nog wel vijf jaar wachten.' Rawie's inproductiviteit is legendarisch. Zelf gaf hij in een interview toe dat hij voor het schrijven wegloopt. 'Ervoor gaan zitten, is helemaal niet zo leuk. Je er voor openstellen, daar staat je hoofd niet altijd naar.'

Voor een dichter als Rawie, die heilig in inspiratie gelooft, kunnen er maanden voorbijgaan zonder dat hem een bruikbare regel invalt. Volgens Lisman werkt Rawie lang aan zijn gedichten en is hij niet gauw tevreden. 'Als hij een gedicht openbaar wil maken moet het volmaakt zijn.' Van Wissen spreekt van 'ingebakken luiheid'. 'In het verleden heeft hij prachtige vertalingen gemaakt. Dat zou hij zo weer kunnen doen, het is zijn laksheid die hem daar vanaf houdt.' Heeft hij misschien ook last van de torenhoge verwachtingen die bij het publiek bestaan? Van Wissen: 'Als je eenmaal een paar onsterfe-

lijke gedichten hebt geschreven, zoals Rawie dat heeft gedaan over de dood van zijn vader, dan is het lastig om daar weer bovenuit te komen.' Daarbij is zijn thematiek, hoewel heel universeel, toch beperkt. Zoals Rawie zelf het samenvat, als hem wordt gevraagd waar hij over schrijft: 'Mijn werk gaat over het voorbijgaan van de tijd, de dood, de liefde en andere narigheid'.

Of zouden misschien zijn specifieke dichterschap en het bijbehorend imago in de loop der jaren een keurslijf zijn geworden? Rawie zei, in documentaire die Jan Louter in 2001 over hem maakte: 'Ik heb een eigen toon ontwikkeld die tamelijk dwingend is'. Het schrijven zou hem daarom moeilijker afgaan dan vroeger. Dichter Menno Wigman merkt op: 'Misschien heeft hij zich vastgeschreven, doordat hij er definitief voor gekozen heeft om zo klassiek en vormvast te dichten.'

Evenzeer houdt de dichter vast aan het beeld dat hij van zichzelf wil presenteren. De mythe van de dandy en Don Juan Rawie begon in 1970, toen hij op negentienjarige leeftijd naar Groningen verhuisde om het leven te leiden van de negentiende-eeuwse 'student-auteur', flanerend met een cape om, een flambard op zijn hoofd en handschoenen aan. 'Hij liep voortdurend interessant te doen,' zegt dichter Jan Kal. Rawie citeerde te pas en te onpas oude dichters, liefst in het Latijn. Als hij ruzie kreeg in het café wilde hij zijn tegenstander wel eens de handschoen toewerpen. Soms kwam hij 's ochtends met blauwe plekken thuis, stak dan een kaarsje aan en ging zijn geliefde klassieke dichters lezen. De toon van zijn eigen werk bleef licht, van ironie doordrenkt. Rawie begon steeds steviger te drinken, op het laatst meer dan een liter jenever per dag.

Het Boekenbal van 1987 vormt het beslissende moment in de mythologie. Rawie's eerste drie bundels gevuld met 'light verse' waren gebundeld, onder de titel *Oude gedichten*. Op het Bal, kort voor de bundel zou verschijnen, stortte Rawie in en werd op een brancard afgevoerd naar het Prinsengrachtziekenhuis. Een tijdlang zweefde hij op het randje van de dood. Met een verwoeste pancreas, maagaandoening en een longontsteking moest hij drie maanden in het ziekenhuis blijven. Een ander soort dichter is toen opgestaan, een die over de essentiële, de eeuwige dingen zou gaan schrijven. 'Ik heb het vreemde gevoel dat ik toen gespaard ben omdat mijn werk nog niet af was,' zei Rawie. 'Ik schrijf nu poëzie van een heer van mijn leeftijd.' Zijn bundel *Woelig stof* (1989) markeert het afscheid van de ironie.

Rawie was tot die tijd financieel gezien in leven gebleven door ondersteuning van het Fonds voor de Letteren en dankzij de schenkingen van een 'rijke weduwe'. Volgens Driek van Wissen betrof het een oud-tante van Rawie die hem maandelijks met honderd of tweehonderd gulden ondersteunde. Krielaars, destijds fondsredacteur bij Bert Bakker, maakte van dichtbij mee hoe Rawie's roem losbarstte bij de verschijning van *Onmogelijk geluk* (1992). De dichter was bij Sonja op de buis verschenen en de volgende dag was er een run op zijn werk in de boekhandels. In Athenaeum sprak Krielaars een enthousiaste tramconductor, die zei: 'Eindelijk poëzie die we kunnen begrijpen, en het rijmt ook nog.'

'Hij heeft onsterfelijke gedichten geschreven'

Of het nu lag aan de publieke verschijning van Rawie, die volmaakt aan het nostalgisch beeld van de dichter beantwoordde, of aan de herkenbare onderwerpen die in de gedichten op heldere en geruststellende wijze behandeld werden - het grote publiek had zijn dichter gevonden. Van *Onmogelijk geluk* werden 50.000 exemplaren verkocht. Een aantal critici (Gerbrandy, Reugebrink, Middag) mopperde dat de verzen oubollig waren en dat er een vervelende dreun in doorklonk. Geconfronteerd met zulke aanmerkingen placht Rawie doorgaans Dickens te citeren:

‘De enige kritiek die ik serieus neem, zijn mijn verkoopcijfers’. Erkenning kreeg hij ook van nabestaanden die zijn troostrijke regels aanhaalden in rouwadvertenties. De definitieve erkenning kwam van het koningshuis, die hem dit jaar benoemde tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Vrienden en kennissen die zich aan een karakterschets wagen, noemen Rawie onveranderlijk ‘zeer royaal’. Krielaars: ‘Als we gingen eten met z'n drieën, een copieuze maaltijd van nuttigden van zo'n 6 à 700 gulden, dan stond hij erop de rekening te betalen’. Driek van Wissen: ‘Het is een bijzonder gezellige man, als je met hem in het café zit loop je de kans om binnen de kortste keren dronken te geraken. Je moet alleen wel zo goed je oor te luisteren leggen. Hij heeft er een hekel aan als een ander te lang aan het woord is, hij wil graag zijn eigen verhaal vertellen’. Zijn vrienden zorgen op hun beurt goed voor Rawie en dat laat hij zich ook aanleunen, stelt Van Wissen. ‘Hij past niet in de volwassen wereld. Daarom zorgt men voor hem.’

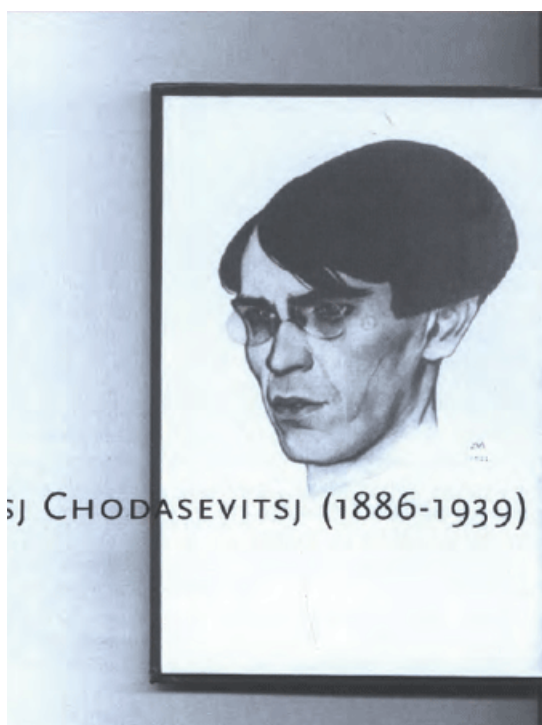
Jean Pierre Rawie, de zoon van een doopsgezinde predikant, werd in 1951 geboren. Volgens een hardnekkig gerucht, door hemzelf bestreden, kreeg hij de naam ‘Jan Pieter’ mee. Hij groeide op in Winschoten. Rawie vertelde aan interviewster Elisabeth Lockhorn: ‘Omdat het Gronings spreken bij ons thuis niet werd aangemoedigd, had ik het gevoel er maar half thuis te horen’. Op school was hij een buitenbeentje, thuis was hij een kleine prins. Rawie: ‘Ik was een driftig kind. Dat werd nog verergerd toen ik als kind een paar operaties moest ondergaan. De arts zei tegen mijn ouders dat ik me niet mocht opwinden. Dat heb je als kind al snel door. Je snapt dus wel hoe verwend ik was. Hoewel ik een ouder zusje heb, heb ik altijd het gevoel gehad dat ik enig kind was. Het manipuleren van situaties gaat me nog steeds makkelijk af.’

Een poseur was Rawie al op de middelbare school, heeft hij toegegeven. Een poseur is hij altijd gebleven, maar wel een met talent. Als een verdwaalde negentiende-eeuwer leeft hij zijn leven in grote stijl, alsof het een kunstwerk is. Dat Rawie ooit zou opduiken als personage in een roman was onvermijdelijk. Paul Gellings voerde zijn vriend Rawie op in *Witte Paarden* (2001), Jaap Scholten schreef in zijn roman *Tachtig* (1995) zijdelings over een ‘erudiete seigneur’ die onophoudelijk aan het woord is. Rawie geeft het grootmoedig toe: ‘Ja, ik was een aansteller. Vond dat ik moest uitdrukken wat ik allemaal was. Nu, dat was niet zoveel. Dus moest ik er wat aan toevoegen. Ik liep uitgedost met zwarte cape en monocle, terwijl ik niet eens een bril nodig had. Gewoon doen is nooit erg mijn fort geweest.’

Jean Pierre Rawie, Verzamelde verzen. Bert Bakker, €25,00.

Martijn Meijer (1974) is freelance journalist en schrijft onder meer voor *NRC Handelsblad* en *Filosofie Magazine*.

Inleiding op het werk
Een heuvel met een bos erop
Over Vladislav Felitsianovitsj Chodasevitsj (1886-1939)
door Arie van der Ent

Vladislav Chodasevitsj (met de klemtoon op de e) publiceerde vanaf 1905 in symbolistische almanakken en tijdschriften. De invloed van dit symbolisme is terug te vinden in zijn eerste twee bundels: *Molodosť* (Jeugd, 1908) en *Sjtsjastlivy domik* (Het gelukkige huisje, 1914). Na de revolutie werkte Chodasevitsj voor diverse culturele organisaties in Moskou en verhuisde in 1920 naar Sint-Petersburg, toen Petrograd geheten. Zijn beste poëzie is te vinden in *Poetjom zerna* (De weg van het graan, 1920) en *Tjazjolaža lira* (De zware lier, 1922).

In 1922 emigreerde Chodasevitsj, samen met de schrijfster Nina Berberova. Hij verbleef achtereenvolgens in Berlijn, Praag, Rome en Sorrento (dat laatste bij Maksim Gorki). In 1925 vestigde hij zich met Berberova in Parijs, waar hij tot zijn dood woonde. Hij publiceerde in de emigrantenpers en was redacteur en criticus van de krant *Vozroezjdenie* (Renaissance). Tussen 1922 en 1933 publiceerde hij meer dan 300 artikelen, voor een deel afgedrukt in *Literaire artikelen en memoires*, 1954.

Als emigrant schreef Chodasevitsj weinig gedichten, maar wel van hoge kwaliteit, zoals de cyclus *Evropejskaja noťs* (Europese nacht). In 1927 verschenen zijn *Verzamelde gedichten* (herdruk 1961; zonder zijn eerste twee bundels). Verder publiceerde Chodasevitsj: *Artikelen over de Russische poëzie* (1922), *De poëtische huishouding van Poesjkin* (1924), *Derzjavin* (1931), *Over Poesjkin* (1937) en *Necropolis* (1939).

Chodasevitsj herkende al vroeg het talent van V. Sirin (pseudoniem van Vladimir Nabokov). In 1934 eindigt hij zijn recensie van Sirins roman *Kamera Obskoera* (Laughter in the Dark): 'Maar het is natuurlijk geen al te groot verwijt als je van een schrijver zegt dat hij "te goed" schrijft'. Nabokov had omgekeerd ook veel bewondering voor Chodasevitsj. Hij noemde Chodasevitsj de grootste Russische

dichter van de twintigste eeuw en ging daarmee voorbij aan de 'grote vier': Achmatova, Pasternak, Mandelstam en Tsvetajeva.

Nabokov was zelf dichter en vond poëzie vertalen moord. Zelf 'vertaalde' hij Poesjkins roman in verzen *Jevgeni Onegin*, maar dan zo letterlijk mogelijk, nadrukkelijk zonder de wens de beroemdste Russische tekst in het Engels te 'herdichten'. Zonder aandacht voor rijm en metrum, uitsluitend in dienst van helderheid en begrip, en met een kolossaal notenapparaat. Om een bouwkundige vergelijking te maken: Nabokov vertaalde het Russische huis in Engelse bouwstenen, zonder daar vervolgens weer een Engels huis van te maken. Met alle aandacht voor de inhoud en géén voor de vorm. Niet als poëzie dus.

In mijn vertalingen ben ik als een misdadiger te werk gegaan, door te proberen een Nederlands poëziehuis op te trekken. Vanuit een ander uitgangspunt dan Nabokov: met de bedoeling inhoud én vorm zoveel mogelijk tot hun recht te laten komen. Door een Russisch gedicht niet te demonteren in losse onderdelen maar met een poëtisch extract ervan een Nederlands gedicht te maken. En inderdaad: dan u leest niet alléén Chodasevitsj, maar veel van de dichter en een beetje van de vertaler. Soep met Maggi dus.

Het kan de lezer bijna niet ontgaan dat het gedicht met de beginregel: 'Ik mag de mens en de natuur' veel gelijkenis vertoont met een van de bekendste gedichten van de Nederlandse literatuur, J.C. Bloems 'De Dapperstraat'. Kleine idealen, de behoefte met rust gelaten willen worden. De overeenkomsten tussen beide dichters blijven niet tot dit ene voorbeeld beperkt. Het werk van beide dichters nodigt uit tot een uitgebreidere vergelijking van Vladislav Chodasevitsj en Jacques Bloem (1887-1966). Twee 'nuchtere' romantici, even oud en allebei geworteld in het symbolisme. Ik droom van een soort *Kunst der Fuge*: 24 gedichten van Chodasevitsj vertaald en toegelicht en 24 gedichten van Bloem, vertaald en toegelicht. Uiteraard in een tweetalige editie.

Arie van der Ent (1956) schreef *De buurman van God*, een Poesjkin-biografie en vertaalde werk van klassieke en moderne Russische auteurs. Binnenkort verschijnen vertalingen van Bakin (*Redenen om te leven*, Vassallucci) en Kononov (*Het naakte pioniertje*, Arbeiderspers).

De weg van het graan

De zaaier gaat zijn weg over de gladde voor.
Zijn vader en diens vader volgden hetzelfde spoor.

De korrels schitteren als goudstof in zijn hand,
Maar vallen in de zwarte aarde van het land.

En waar de blinde worm zijn diepe krochten leidt,
Daar sterven ze en kiemen in gewijde tijd.

Zo gaat mijn ziel ook deze weg van alle graan:
Ze daalt in diepe duisternis, ze sterft en treedt weer aan.

Ook jij, mijn vaderland, ook jij, zijn mensenschaar,
Je sterft en bot weer uit, na dit gedoemde jaar, -

Omdat een zelfde wijsheid ons is kond gedaan:
Alles wat leeft gaat altijd de weg van het graan.

1917

Ik mag de mens en de natuur,
Maar hoef er niet in op te gaan;
En ik weet zeker dat mijn buur
Mijn schrijverij niet zal verstaan.

Tevree met niets aanschouw ik blij
Mijn lot, de karigheid ten top:
Een schuurtje met een boom erbij,
Een heuvel met een bos erop...

Geen lauwerkrans of doornenkroon
Begeer ik van mijn tijdgenoot;
Ik hou mijn eigen tuintje schoon
En wied het vuil of maak het dood.

1921

De blinde

Met een stok tracht hij te treden,
 Tastend doolt de blinde rond;
 Heel voorzichtig gaan zijn schreden
 En hij mompelt binnensmonds.
 Maar het oogwit van de blinde
 Toont de wereld als zij is:
 Huis en plas en koe en linde
 Flarden hemelsblauwe mist -
 Alles wat de blinde mist.

1923

In een druilerig en winters bestel
 - Zij droeg een tas en hij er een stel -

Sjokken man en vrouw op hun reis
 Over het glimmend parket van Parijs.

Ik liep een tijdlang ongestoord
 Achter ze aan, tot Station Noord.
 Zij zei niets en hij zei geen woord.

En wat valt er te zeggen, nietwaar?
 Zij had een tas en hij er een paar...
 Klik-klak zeiden hun hakken elkaar.

1927

Ballade

Ik zit hier verlicht in mijn kamer,
Beschenen vanaf het plafond.
Ik kijk naar mijn hemel van stucwerk,
Naar vier maal vier kaarsen: mijn zon.

Rondom mij, ook badend in lichtval,
Staan stoelen, een tafel, een bed.
Ik zit daar en weet van verwarring
Niet waar ik mijn handen neer zet.

De sneeuwwitte bloemen staan ijzig
Geluidloos in bloei op de ruit.
Mijn zakklokje telt met getingel
Minuut na minuut voor me uit.

O, starre, armoedige schaarste
Van mijn ongenietbaar bestaan!
Bij wie kom ik aan met gevoelens
Van meelij, met mij en mijn waan?

En stilaan begin ik te wiegen,
Ineen in mijn eigen gewelf,
En plotsklaps begin ik te spreken
Vergeten, alleen met mijzelf.

Gebroken, hartstochtelijke zinnen!
Begrijp ik er iets van? Geen bal,
Maar klanken gaan boven begrip,
Het woord is het sterkste van al.

Muziek, o muziek, o muziek...
Mijn stem voegt zich bij haar, intiem,
En puntig, zo puntig, zo puntig
Doorsteekt me een vlijmscherpe priem.

'k Ontstijg deze aardse bedoening,
Mijn leven zo dood als een pier;
Mijn voeten in hels hete vlammen,
Mijn hoofd in een sterrenrivier.

Ik zie nu met grote verbazing -
Met ogen, misschien, van een slang -
Mijn doodongelukkige spullen
In trance door mijn woeste gezang.

Mijn kamertje wentelt en wervelt,
In vloeiend en rondgaand verband,
En dwars door de wind drukt me iemand
Een loodzware lier in de hand.

En weg is de hemel van stucwerk,
Het zonlicht van vier in 't kwadraat:
Want hoog op de inktzwarte rotsen
Troont Orfeus, die klaar voor me staat.

Jeugdzonde

Schrompelaar maakt hersenkwaad

In Jeugdzonde kijken dichters en schrijvers terug op het allereerste gedicht dat zij ooit schreven. Deze keer: Marten Toonder. 'Afschuwelijk! Wat had ik daar nu aan?'

door Onno Blom

Wie Neerlands bloed
Door daren vloeit
Weet maar al te goed
Dat hij zijn tijd verknoeit

Wat geeft het doen van wis
Of scheikunst voor plezier?
Zompig doen en sakkerlis!
(Alleen practicum geeft H₂SO₄)

Jan zegt dat hij schrijven gaat
Hij leert vlug, is nooit te laat
Levens rijgen aan een inkt draad
Schrompelaar maakt hersenkwaad

Marten Toonder

Tekening: Marten Toonder

De tijd heeft de vingers van Marten Toonder (1912) gekromd. Aderen gevuld met 'Neerlands bloed' liggen in zijn handen aan de oppervlakte en de knoken steken haast door zijn vel. Een paar maanden geleden was zijn rechterhand zó verkrampd dat hij er niet meer mee schrijven of tekenen kon. Dankzij therapie - 'ik knijp elke dag in een tennisbal' - lukt dat inmiddels weer een beetje. 'In Ierland zouden ze zeggen: het is een straf van de Goden. Een typisch staaltje Keltisch denken.'

Gelooft Toonder dan in de Keltische goden? De ogen van de schrijver vonken van spot. 'Welnee. Al herken ik ze wel als ik ze tegenkom. Ze maken zich altijd kenbaar op het moment dat ik een beslissing moet nemen. Dan laten ze me merken: dit of dat deugt niet.' Sinds kort woont Toonder niet meer in Greystones, in het barse land van de Kelten, maar in het Rosa Spier Huis in Laren. Daar reconstrueerde

Toonder, op basis van een oude notitie in een schoolschrift, het allereerste gedicht dat hij ooit schreef en dat hierbij staat afgedrukt. Nadat Toonder de beginregels eenmaal had - 'Wie Neerlands bloed / Door daren vloeit / Weet maar al te goed / Dat hij zijn tijd verknoeit.' - vloeiende het gedicht zo weer uit zijn pen. 'Eigenlijk zonder haperen,' stelt hij verbaasd vast. 'Het lag kennelijk nog te wachten.'

Herkent Toonder 75 jaar na dato de jongeling nog die deze regels schreef? 'Een beetje. Ik weet nog wel wat van hem en kan vooral zijn ergernis navoelen die hij toen voelde. Die ergernis heeft hij nog steeds en kan hij nog altijd nauwelijks onderdrukken. Een mens leert in zijn lange leven niets.' Inderdaad lijken de meeste gedichten van Toonder vooral de uitdrukking van een onweerstaanbaar opborrelend gevoel. 'Dat klopt. Het gevoel heeft bij mij immer voorop gestaan en immer als vijand van de materie.'

Het gevoel in de verzen van Toonder - die in 1938 debuteerde in het tijdschrift *Opwaartsche Wegen* en wiens gedichten in 1997 bijeengebracht werden onder de titel *De verzamelde poëmen* van Querulijn Xaverius Markies de Canteclaer van Barneveldt, de dichterlijke haan uit de wereld van Heer Bommel - steevast vergezeld van een stevige scheut ironie en romantische overdrijving. In het voorwoord van de verzamelbundel schreef Toonder: 'Uit deze verzen rijst een dichter op met een diep innerlijk leven; een hartstochtelijk zanger van liefdessmart en strijd, van ongestild verlangen en bitterheid om vervlogen illusies.'

Niet voor niets werd het gedicht 'Protestzang', waarin Markies de Canteclaer zich richtte tegen tegen 't Jan Hagel' dat er 'voor ied're bêtise' op uit trekt, besloten met de strofe:

Niet langer nu gewacht.
 De zweep erover als het moet!
 Zo sprak het fiere voorgeslacht,
 zo zingt nog steeds het blauwe bloed!

Toonder grinnikt stilletjes als hij zijn eigen regels terughooft. Dan deelt hij met strak gezicht en op gedragen toon mede: 'U moet weten: mijn gedichten zijn volstrekt onbelangrijk.' Toch waren de versjes die de jonge Toonder in 1928 in de eindexamenklas van de H.B.S. aan de Westersingel in Rotterdam schreef voor hem belangrijk om stoom af te blazen. 'Ik stevende af op een slechte cijferlijst. Ik had geen hart voor de zaak, maar was ook niet moedig genoeg om van school weg te lopen. Ik voelde me machteloos en dom. Deed nooit mijn huiswerk. Ik bakte er niets van en had geen idee wat ik later wilde worden. Die exacte vakken!' Toonder heft de armen ten hemel. 'Afschuwelijk! Wat had ik daar nu aan?'

In het gedicht staat er: 'Wat geeft het doen van wis / Of scheikunst voor plezier?' Toonder blikt duister voor zich uit. 'Ik wist toen al zeker dat elke minuut dat ik daaraan besteedde verspilde moeite zou zijn. Verloren tijd. Dat treurigstemmende besef en het hevige verzet ertegen heeft ervoor gezorgd dat het gedicht zich voor eeuwig in mijn geheugen heeft vastgezet.'

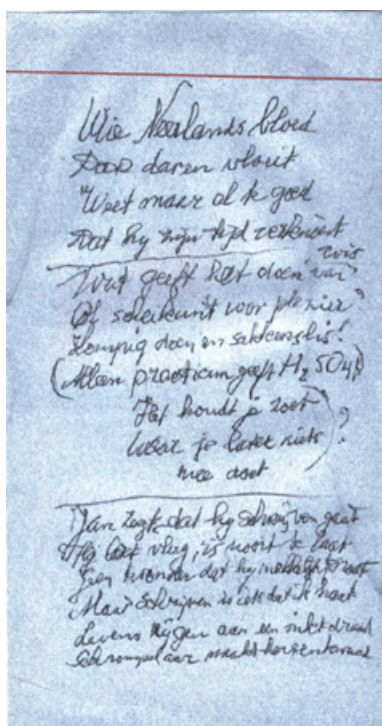
Al zolang als hij zich kan herinneren heeft Toonder geschreven en getekend als hem iets dwars zat, of als hij juist iets heel mooi vond. 'Ik heb altijd gefantaseerd over de pen en het papier. Vanaf het moment dat ik als klein jongetje begreep wat je met die twee simpele dingen voor effect kon bereiken was ik erdoor gefascineerd. In eerste instantie produceerde ik natuurlijk alleen geknoei. Dingen die me invielen. Krabbels die richting misten.'

Dat veranderde toen zijn vader, die kapitein was op de Holland-Amerika Lijn, aan het einde van de Eerste Wereldoorlog thuiskwam met een pak papier onder zijn arm. 'Het waren allemaal Amerikaanse kranten. Die kranten maakten een enorme indruk op mij vanwege de *comics* die daarin stonden. Als zesjarig jongetje begon ik die dingen na te tekenen. Ik besepte met een schok - want lezen en schrijven kon ik toen nog niet - dat je ook met tekeningen een verhaal kon vertellen. Mijn vader vertaalde voor mij, als ik hem daarom vroeg, de teksten in de *balloons*.'

Zo stond zijn vader aan de basis van Toonders liefde voor tekeningen, tekst en het vertellen van verhalen. 'En hij was het die me aan, zoals vaders doen, na het eindexamen van de H.B.S. vroeg wat ik wilde worden. Na lang nadenken zei ik: "tekenaar". Er viel een stilte en ik vroeg me angstig af: mijn god, wat gebeurt er nu? Maar mijn vader begon hartelijk te lachen. Hij zag ook wel dat het met mij met die andere vakken niets werd. Het enige vak waarvoor ik op school ooit een negen had gehaald, dat was tekenen.'

En de poëzie? Las hij in die tijd ook dichters die hem imponeerden? Toonder schudt het hoofd. 'Nu ja, van Sinterklaas.' Ook zijn gebrek aan interesse in de poëzie wijt Toonder achteraf aan zijn ergernis over school. Aan de lessen in spelling en grammatica. 'Men had nog de ouderwetse manier van de kinderen iets bijbrengen: stampen, hameren. Ook de Schone Letteren werden niet gebracht als iets waar je plezier in kon hebben of dat je in de verste verte zou kunnen begrijpen. Ik snapte niets van de gedichten van Kloos en zijn beroemde voorgangers. Geen woord begreep ik ervan en ze deden me helemaal niets.'

In de eerste versie van het gedicht stonden in het hart van

Handschrift Marten Toonder

de derde strofe daarom nog de regels: 'Geen wonder dat hij makkelijk staat / Maar schrijven is iets dat ik haat'. Later schrapte hij dat weer, ook om op drie maal vier regels uit te komen. 'Maar ik ben ook een tobberige schrijver,' bekent Toonder. 'Als ik iets op papier moet zetten, moet formuleren, dan doe ik daar heel lang over. Ik had toen al het idee dat schrijven bovenmenselijk moeilijk was.'

Dat was opmerkelijk, want als hij voor zichzelf iets noteerde, een rijmpje of een tekening maakte, dan ging dat vanzelf. Hij stuurde brieven aan zijn broer die waren geschreven in geheimtaal en gevuld met neologismen. Toonders latere werk zit er vol mee, maar ook toen doken die woorden al op: 'Zompig doen en sakkerlis!'

'Ik bedacht vreemde landen en vreemde karakters en figuren die in landen leefden waarvan niemand ooit nog had gehoord.' Achteraf zou daar de dichtregel 'Levens rijgen aan een inkt draad' vandaan kunnen komen. Toonder knikt. 'Mijn karakters spraken in een zelf verzonnen taal. Dat was voor mij helemaal geen "schrijven". Dat deed ik gewoon. Het maakte wel geweldige indruk toen ik merkte dat mijn broer de hersenspinsels in mijn brieven ondanks de gefantaseerde taal goed kon begrijpen. Dat was een bevrijding.'

Zoals de gefantaseerde woorden de jonge eindexamenkandidaat konden bevrijden, zo sloten de docenten van de H.B.S. hem op. De 'Schrompelaar' uit het gedicht, dat moet wel een cipier van een leraar zijn geweest. 'Precies!' zegt Marten Toonder. 'En "hersenkwaad", dat was ik. En dat leverde dit gedicht op.'

Het werk van Marten Toonder wordt uitgegeven door De Bezige Bij.

Illustratie: Olivia Ettema

Beschouwing Vers tegen Vers

Raad

Neem nooit een dichter, m'n dochter.
Zo een met een dichterskop,
zo eentje met lange haren,
zo een op een zolderkamer,
zo een wordt er ook met de jaren
niet monogamer op...

Wat jij in hem liefhebt, dochter,
staat al in zijn bundeltje *Donkere sneeuw*.
Daarin staat al het verhevene.
De rest krijg je 's morgens bij zevenen
thuis. Als een meeuw.

Neem liever de kruidenier, dochter.
Want alle tederheid die bij hem
uitstijgt boven de kersenjam
en boven de kleine zakjes blauw,
dochter, is altijd voor jou.

Annie M.G. Schmidt

Uit: *Tot hier toe. Gedichten en liedjes voor toneel, radio en televisie
1938-1985*, Querido, Amsterdam, 1986

Ars amandi

'*Neem nooit een dichter, m'n dochter*'
Annie M.G. Schmidt

Nulliteiten met hun letters,
maar bedreven met hun lippen
en briljant, soms, in hun kroegen: dichters.

Italianen die hun knapste leugens
sparen voor de mooiste vrouwen,

maar jammeren om dode moeders: dichters.

Zij blijven jong, zo eeuwig als maar kan,
zelfs als restanten van hun ziel
al uit hun pijpen walmen.

Dat zij haast onveranderlijk
naar rolmops en vies ondergoed
en zure melk plegen te ruiken,
daarvoor zijn het tenslotte dichters.

Kletsers, kwebbels, blunders van God.
Red ons, red ons van de dichters.
Zij morsen liefde voor één vers
waarin het altijd nu moet zijn.
Kom desgewenst maar aan hun vrouwen,
kom nooit of nimmer aan hun komma's.

Luuk Gruwez

Uit: *Dieven en geliefden. Gedichten*, De Arbeiderspers,
Amsterdam/Antwerpen, 2000

In 'Vers tegen Vers' worden twee gedichten over hetzelfde thema met elkaar vergeleken. Deze keer: Annie M.G. Schmidt versus Luuk Gruwez.

door Menno Wigman

Als er in Holland al eens over dichters wordt gesproken, gaat het steevast over geld, of beter: geen geld. De meeste Hollanders kunnen zich bij een dichter eigenlijk alleen maar een beklagenswaardige armoedzaaijer voorstellen.

'Dus je bent dichter. En waar leef je dan van?'

Toch is het beeld van de dichter als onverbeterlijke *Bürgerschreck* er wat vanaf. Geen wonder in een land dat binnen tien jaar zo verbohémiseerd is. Iedereen zijn eigen Bacchus. Voor een dichter, beschonken of niet, hoef je tegenwoordig echt niet meer bang te zijn.

Dat ze 's nachts, overladen met luizen, welhaast smekend om een scherfje inspiratie, aan hun onnozele onsterfelijkheid zitten te knutselen, dat beeld zal vrees ik nog wel een tijdje blijven bestaan. Hoe dan ook, de armoede straalt ervan af.

Karel van het Reve schreef ooit over Osip Mandelstam: 'Om niet te verhongeren nodigde hij rijke mensen bij zich thuis, las hun zijn gedichten voor en zei dan: "Op het Laatste Oordeel zal u gevraagd worden of gij de gedichten van Mandelstam hebt begrepen. Gij zult dan ontkennend antwoorden. Dan zal u gevraagd worden of gij de dichter Mandelstam te eten hebt gegeven. Als gij die vraag bevestigend kunt beantwoorden zal u veel vergeven worden".'

(Drank, wanhoop en armoë, maar het hardnekkigst van deze drie de armoë.)

Eigenlijk interesseert het me geen zier wat voor beelden een dichter zoal oproept. Geef mij maar een dichter die zich, liefst zo getergd en misprijzend mogelijk, over andere dichters uitlaat:

Als het maar schreeuwt dat deze een klungel en die een genie is
en zelf omzichtig aan zijn onsterfelijkheid knutselt
is het een dichter

Als het maar rijmt, rijt of ratst

Dixit Rutger van Zeijst in 1959. Wat je noemt onthutsende regels. Op wat voor lucide - en luguber - moment zullen deze woorden uit zijn hand zijn gekomen? Zag Van Zeijst het werkelijk niet meer zitten om omzichtig aan zijn eigen onsterfelijkheid te knutselen? En wat moet ik ervan denken dat er sinds 1957 geen dichtbundel meer van hem is verschenen?

Ook Slauerhoff had het niet zo op zijn collega-dichters: 'Geniet van schoone strophen, / Maar schuw het leeg gezelschap van hun dichters,' schreef hij vlak na zijn dertigste.

Natuurlijk zeg ik Slauerhoff na dat je het holle gezelschap van dichters moet mijden. En natuurlijk heeft Van Zeijst gelijk dat dichters alleen maar jenever kunnen drinken en nooit willen betalen. Want het zijn *dichters* die dit zeggen.

Ziedaar de fraaie ironie van Annie M.G. Schmidts gedicht 'Raad'. Hoe waar of onzinnig haar woorden ook mogen klinken, het is wel een dichter die hier aan het woord is:

Neem nooit een dichter, m'n dochter.
Zo een met een dichterskop,
zo eentje met lange haren,
zo een op een zolderkamer,
zo een wordt er ook met de jaren

niet monogamer op...

Jaja, ik geef onmiddellijk toe: ook hier weer het stereotype beeld van de dichtervorst met lange lokken, de met woorden worstelende artiest op zolderkamer en de eeuwig verliefde, eeuwig struikelende meisjesgek. Maar wat maakt het uit? Was deze tekst in proza gesteld, ging het hier om een of ander advies in een altmodisch damesblad, ik was er niet eens over begonnen. Nu is het, mede door dat stuwende ritme en inventieve rijm, een van Schmidts fraaiste gedichten.

En het is een gedicht van een dichter over een dichter - altijd nog beter dan het gezever in de supermarkt.

Een dichter is iemand die zich met vrouwen en boeken bemoeit, zoveel is waar. Hij mag zijn collega's naar de keel kunnen vliegen, al zijn mededichters linea recta naar De Slegte wensen, ondertussen houdt hij zich tot vervelens toe met andermans poëzie bezig. Vandaar dat Luuk Gruwez het niet kon laten om een kleine veertig jaar later op Schmidts 'Raad' te reageren.

Nulliteiten met hun letters,
maar bedreven met hun lippen
en briljant, soms, in hun kroegen: dichters,

begint hij zijn gedicht. En het is meteen raak. Natuurlijk denken ze dat ze eeuwig jong blijven, die dichters, natuurlijk zijn het nog steeds naar aandacht smachtende jongetjes, maar laat niemand ze ooit op hun zure melklucht of vieze ondergoed opmerkzaam maken.

'Daarvoor zijn het tenslotte dichters,' zegt Gruwez. En hij heeft gelijk. En hij heeft opnieuw gelijk wanneer hij zijn gedicht besluit met:

Kletsers, kwebbels, blunders van God.
Red ons, red ons van de dichters.
Zij morsen liefde voor één vers
waarin het altijd nu moet zijn.
Kom desgewenst maar aan hun vrouwen,
kom nooit of nimmer aan hun komma's.

Niets mooiers dan dichters die op dichters zitten te vitten. En wat voor gemeenplaatsen er ook van stal gehaald mogen worden, tussen al dat geschamper flonkert altijd wel een verbluffende waarheid: geen dichter zo wanhopig als hij wiens punten en komma's zijn verminkt.

Nagelaten werk

Een picturaal genot

De laatste gedichten van C.O. Jellema

Caravaggio, 'San Giovanni Battista', waarover Jellema het gelijknamige gedicht schreef

Geïnspireerd door ansichtkaarten van Caravaggio bleef de vorig jaar overleden C.O. Jellema zo lang mogelijk doorschrijven. 'De handen vallen me zo op.'

door Gerben Wynia

'Dat zijn mijn laatste gedichten. Die moet jij straks uitgeven.' Straks - hij bedoelt: als ik dood ben. Begin februari. Een grijze zondagnamiddag. We staan in zijn werkkamer op 'Oosterhouw' en hij wijst me een map op zijn bureau. Twaalf gedichten, geprint en op sommige blaadjes staan correcties in handschrift.

'Mijn beredderaar' - zo noemde hij me. Bij het ordenen van zijn literaire nalatenschap zag ik dat hij een titelpagina had toegevoegd. Daarop met vulpen de titel, *Bosvijver*, en met balpen de ondertitel *Nieuwe gedichten*. Daaronder, eveneens met balpen, dit Hölderlin-citaat: 'Ein Zeichen sind wir, deutungslos - / Und immer / Ins Ungebundene gehet eine Sehnsucht. / Vieles aber ist / Zu behalten. Und not die Treue. (Hölderlin, *Mnemosyne*, 2e und 3e Fassung)

De persklare kopij van zijn laatste bundel, waarvan hij - daar moest hij toen serieus rekening mee houden - de publicatie niet meer zou mogen meemaken. C.O. Jellema stierf in de vroege ochtend van woensdag 19 maart 2003.

Een week voor zijn dood werd Jellema nog geïnterviewd door Onno Blom van *Awater*, aan wie hij vertelde dat hij nog een stapeltje ongepubliceerde gedichten had liggen die hij nog niet uit handen wilde geven. Twee dagen later overkwam Joep van Ruiten van het *Nieuwsblad van het Noorden* hetzelfde. Over zijn nieuwe gedichten merkte Jellema op: 'Ik heb er twaalf liggen, allemaal publicabel.' Vijf gedichten uit *Bosvijver* worden hier afgedrukt.

Over 'Bosvijver', het titelgedicht, heb ik noch in de brieven die hij me stuurde, noch in zijn dagboek iets kunnen vinden. Dit geldt niet voor de andere vier gedichten.

Het was Jellema, die me in Rome op het spoor zette van Caravaggio. Een paar jaar geleden schreef hij me: 'loop naar het Piazza del Popolo en ga even de kerk

binnen die tegen de oude stadspoort aan ligt: daar zijn in een zijkapel naast het hoofdaltaar twee van de mooiste Caravaggio's.'

Een ansicht, ooit gekocht in Rome, Galleria Corsini, met daarop een reproductie van 'San Giovanni Battista' van Michelangelo Merisi da Caravaggio, die ik hem eind 2001 stuurde bij wijze van kerst- en nieuwjaarsgroet, inspireerde hem tot het schrijven van het Caravaggio-gedicht.

'Jouw ansichtkaart van Caravaggio's Johannes Battista staat nog steeds tegen de boeken op m'n bureau. Ik zou daarover een gedicht willen schrijven: de handen vallen me zo op, gebruikt zo anders dan het steeds beklede, nu, voor het poseren naakte lichaam, wat krampachtige handen, klauwtjes, een jongen van de straat geplukt om voor een schilderij te dienen, een picturaal genot [...]' (brief 2-2-2002)

Een paar maanden later, na een hernieuwd bezoek aan Rome, stuurde ik hem nogmaals een kaart met daarop een Caravaggio. Hij bedankte mij daarvoor in een brief van 13-4: 'Dank voor je Caravaggio-kaart! Bij een van de vorige, de Giovanni Battista, heb ik een gedicht gemaakt, een week of wat geleden, als bijdrage aan het liber amicorum voor Ger Siks [...]'

In kladversies had 'Ego flos' de volgende titels: 'In memoriam', 'In memoriam fratis' en 'Terugblik'. Een kladversie heeft als opdracht 'in memoriam B.M.J.'. Jellema publiceerde het in *Towering Inferno*, uitgegeven naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling met geënceneerde fotowerken van Rommert Boonstra. Blijkens de opdracht voorin stuurde hij me dit boek op 13 juni 2002 toe. Het gedicht is evenwel geschreven naar aanleiding van het overlijden, op 9 mei 2000, van zijn jongste broer en niet speciaal voor dit boek. Het volgende briefcitaat laat daarover geen misverstand bestaan: 'De tentoonstelling van Rommert Boonstra in ons Natuurmuseum heb ik nog niet gezien [...] maar ik ga die ook niet zien want zijn foto's zijn, net als dit boek, dat ik je dus met enig excuus stuur, edelkitsch.'

Over het sonnet 'Zelfportret' schrijft Jellema regelmatig in zijn dagboek. Het verzoek tot het schrijven ervan ontvangt hij op 13 november 2002: 'Met de post een verzoek van De Rode Hoed om een gedicht te maken bij een zelf gekozen foto van mezelf voor een jubileumboek van de VSB-poëzieprijs.' Uit bewaard gebleven kladversies blijkt dat de titel oorspronkelijk 'Trompe l'oeuil' luidde, maar in klad reeds gewijzigd is in 'Zelfportret'. Hij kiest een foto van Hans Vermeulen. Jellema poseert daarop naast een schildering van Aloys van Wieringen op een buitenmuur van 'Oosterhouw'.

Nog enkele citaten uit Jellema's dagboek die het schrijven van dit sonnet documenteren: 'Vandaag lijkt het Zelfportret voor De Rode Hoed klaar te zijn.' (26-11) 'Het Zelfportret voor De Rode Hoed is een eerlijk psychogram, maar is het niet te naakt en daardoor ook toch weer een pose van psychisch exhibitionisme?' (27-11) 'Het Zelfportret verbeterd, ik pas er steeds meer in zo.' (4-12)

Het motto ontleende hij aan het gedicht 'Het steenen kindje' van Martinus Nijhoff.

Het gedicht 'Apollo's rouwklacht' schreef Jellema voor een jubileumuitgave van bibliotheek drukker René Bakker van de Atalanta Pers. Hij kon een keuze maken uit een lijst metamorfosen en koos die van Cyparissus, de jongeling op wie Apollo verliefd was. Cyparissus doodt per ongeluk een hert en verandert dan in een cipres, de boom die het symbool is van de rouw.

Op 23 december 2002 noteerde hij in zijn dagboek: 'Gistermiddag lukte het gedicht voor de Atalanta Pers, de metamorfose van Cyparissus. Vandaag daaraan verbeterd.' Een dag later postte hij het. Het is het laatste gedicht dat Jellema schreef.

Gerben Wynia (1958) is uitgever (Flanor) en publicist. Hij is de literair erfgenaam van C.O. Jellema, wiens *Verzameld werk* hij momenteel samenstelt.

Bosvijver

Een zwartgrondige vijver is het geheugen

die zich geduldig met verkleuring van
gebeurtenissen vult, hun willekeur doorrimpelt

- zoals, nog wat verwonderd van hun val, net onder
het oppervlak herfstblaren drijvend, straks
hun klontering tot blubber op de bodem -

Zelf sta je aan de rand, je zou willen weg
zeggen het mij, verder willen, het bos in
(jezelf het bos in sturen), paden

onbetreden, en die ene,
die enige, even alleene
wandelaar ontmoeten, die

zich na een ogenblik van sprakeloosheid
omkeert, en geen voetspoor naast het zijne
achterlaten in het zand.

Ego flos

Nos quoque floruimus, sed flos erat ille caducus.
Ovidius, *Tristia*
In memoriam fratris

Hoe je in knop stond zelf
en hoe lastig om uit
te botten tot, zeg maar, een ik.

Hoe je van bloei wat meer verwachtte
dan pover, nauwelijks ontvouwd,
vluchtig bevrucht door gonzende gedachten
- dauwdruppels woorden dronk je in
soms: tenslotte stond je heus wel open -,

rijp voor de winterrijm te zijn,
hoe je jezelf weer sluit.

Hoe lang het duurde: wereld mythisch
als dubbel zien, als hier en ginder
(achter vitrages licht en waarheid),
en van hun oerbeeld dingen spiegeling.

Maar nu,
met minder om je over op te winden,
eenvoudig kijken naar, het vriest,
de mezen, vinken, die hun pinda's vinden,
je blik herijken, on-
verbeterlijk geluksverblinden,
en, onvergetelijk,

hoe iemand op een dag in mei
naar, in het topje van zijn tuin,
een luide merel keek voor hij
- wat dacht hij toen? een god die groet? -
zichzelf en ons voorgoed verliet,

meer bleef hem niet?
Meer niet.

Caravaggio, San Giovanni Battista (Galleria Corsini)

Met toestemming van de bouwopzichter,
wat smeergeld uit een smalle beurs,
van de steiger naar beneden geroepen: jou
wil ik hebben voor mijn nieuwe Doper.

Het lijf blijkt blank op een gebruinde nek en hals
(v-vormig bruin tot aan het borstbeen) na.

Krijtschetsen (die verloren gingen) eerst
van werkmanshanden, wonderlijk geklauwd
alsof een testend oog ontbloting aan te bieden
zijn trots aantast, zijn schaamte schendt.

Kijk van mij weg (ik leg de schaduw van
je ongekamde haar over het broeisel van je blik)
en denk, nog kuis, nog ongezoend, aan wie
zo zittend met dat veel te deftig rood
gewaad als afgegleden losjes om dijbeen en arm
je wordt wanneer straks mijn talent (ontspan je toch)
jou in die pose heilig heeft verklaard.

Alleen je mond van bijna-man, zoals
de weke bovenlip zich welft, verleidt
tot een uitzinniger verlangen: van mijzelf
met iedere penseelstreek meer verlost te zijn
en in de verfhuid onvergankelijk verdwenen. -

Voltooid weer op zijn steiger, anoniem,
een vrouw gevonden, kinderen verwekt,
gestorven voortbestaand in eeuwen vrijerszaad:

geen van de lateren, jou jong ziend in het licht
waarmee mijn hand jouw lichaam heeft gedoopt,
mag weten hoe, uit onmacht jou te worden,
afgunstig, in mijn dromen met diezelfde hand
ik jou godbetert gulzig heb onthoofd - geschilderd
mijn schuldigheid verhuld in die bruinaardewerken,
die argeloze onbenutte schaal.

Apollo's rouwzang

Het was geen toeval, ik verdroeg het niet
 jou te zien spelen met dat opdirkte
 verwijfde hert, telkens als je het streeelde
 verlangde ik jouw hand op mij, mijn huid,
 kroop er een huiver van mijn kruin naar mijn
 geslacht; het was mijn hand die jouw speer leidde,
 een spies van jaloezie, want wie verliefd
 is wil bezitten of doodt in gedachten
 schamper schoonheid die zich aan hem onttrekt.
 Maar wat een god, ik had het moeten weten,
 denkt is gedaan voor hij het goed beseft.

Dat jouw verdriet toen als cipres oprees
 hoog boven mijn kleinzieligheden uit,
 een evergreen, tijds uitroepsteken, was
 - men zegt het en het zij zo - troostgeschenk
 van mij aan allen die, in rouw als ik,
 aan de belofte van herrijzing hechten;
 zo is een god, graag schermend met zijn almacht.

Maar sinds ik aan jouw voet tranen kon plengen,
 jouw lach nog in mijn oor, jouw lijf voor ogen
 dat mij, voor kort nog lijkt het, heeft bevredigd,
 hoeveel nabijer ben je nu dan toen
 in woorden die ik vind, in melodie
 voorzichtig aangetokkeld op mijn lier,
 en hoeveel meer mijzelf, zo onbereikbaar
 als je toch levend was, zo innerlijk
 uit mij ontstaand nu, jij metamorfose
 van een gemis, muze, jij mijn gedicht!

Zelfportret (naar *Mark. 5, 9-13*)

O zoontje in me, o woord ongeschreven,
 O vleeschlooze, o kon ik u baren -

De naam is legio, want wij zijn velen:
 wil, wanhoop, woede, wensdroom, twijfel, maar
 dat lijf houdt ons als kluwen bij elkaar,
 die kop soms dol van ons verward krakelen.

Ons aller hunkering: het ik te delen
 van een die anders is, met zichzelf klaar,
 die met medusablik gevoelsgevaar
 bezweert, vrij met zijn invallen kan spelen.

Trompe-l'oeil van rust, passend gekozen pose
 die afstand schept, verheelt waaraan het scheelt:
 kwam je maar met jouw wezen in het reine

middels zo'n vleesloos, enig zoonwoord, boze
geesten uitdrijvend in een kudde zwijnen,
je van jezelf verlossend in één beeld.

De volledige bundel verschijnt begin juni in een zeer beperkte oplage bij
Hein Elferink (Kastanjelaan 5, 7951 KD Staphorst).

Wat vloeit mij aan

Column

Heisa

Op 30 mei 1975 was ik erbij, in het Concertgebouw, de Nacht van de Poëzie of hoe dat evenement toen ook mocht heten. Gepresenteerd door Geert Lubberhuizen, de baas van de Bezige Bij. Vierenveertig dichters zaten op het podium aan een rijk banket te kanen, hongerig gadeslagen door het publiek. Toen het eten op was stak Gust Gils bij wijze van leuk een microfoon in z'n hoofd en toen ook het drinken afgelopen was hees de te jonge vriendin van de te oude dichter Alain Teister haar vaderlijke satyr toeter van het podium. Cornelis Bastiaan Vaandrager had voor de gelegenheid een gifgroen of -roze (dat ben ik vergeten) brilletje opgezet en Sybren Polet las 'O baboe Amsterdam, o gammele kalla' voor, wat erg bij alles paste vond ik: 'je geur van mierikswortel & urine, van gebrande koffie & hasj, van knoflookadem & grachtenwater.' Intussen waren als op afroep alle dichters tijdens hun voordracht uit de zaal en vanaf de balkons uitgefloten of onderbroken en sommigen hadden zelfs voortijdig het veld geruimd. In de geschiedenisboeken staat deze avond dan ook te boek als 'catastrofaal' maar ik vond het geweldig. Daar moet ik ook bij wezen, wist ik en niet veel later stuurde ik mijn eerste gedichten naar *Tirade*, *Hollands Maandblad*, *Maatstaf*, wie ze maar wilde hebben.

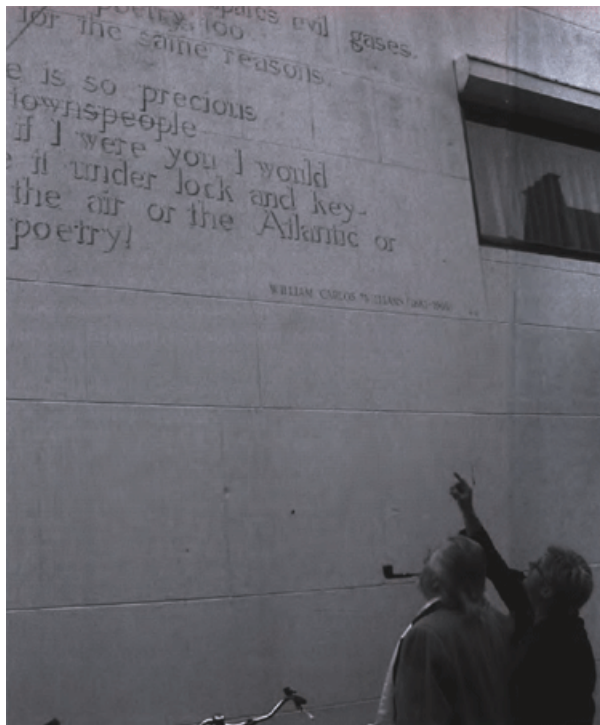
Inmiddels draaien dichters en poëziefhebbers hun hand niet meer om voor een optredentje meer of minder. Hele generaties poëten verdienen hun geld door geroutineerd en veerkrachtig het podium te bestijgen. Dat was vroeger wel anders, je had wel dichters die voorlezen maar dat waren ofwel poëtafstandmakers die ingehuurd waren om de roem van de huisheer en zijn familie te zingen of het waren leden van rederijclubjes die elkaar de loef probeerden af te steken. De gemiddelde poëziefhebber had geen flauw idee van de bijbehorende geluiden.

Wie luistert naar stemmen uit de oude doos, zoals die van J.C. Bloem, Adrianus Roland Holst of Simon Vestdijk, hoort direct dat zij op hun beurt geen benul van de Bühne hadden en zich eerder op de kansel waanden: ronkende baritons, hete aardappels, kak. Als er sinds de tweede wereldoorlog iets in de poëzie veranderd is, dan wel de dichtertelijke voordracht en de ermee samenhangende sociale vertoning: aanraakbare, aangeschoten dichters, bereid om mompelend hun handtekening te zetten in je programmaboekje.

Die nieuwe tijd brak denk ik aan op 30 mei 1975, met nog een ivoren toren van souperende poëten maar ook al veelkoppig gejoel en protest. Soms mis ik dat overgangsgevoel nog wel eens, wat heisa in de dichtkunst. Een enkele knor of kreet uit de zaal tijdens een voordracht herinnert er nog wel eens aan, wat kleine dichters die zo gefrustreerd mogelijk het gevestigde podium pogen te bestormen, maar de echte onmaatschappelijke geest is eruit. Ieder cultureel evenement permitteert zich tegenwoordig graag een poetry-slam en er kan geen kantoorgebouw, hogesnelheidslijn of tentoonstelling geopend worden of er wordt wel een goedbetaalde dichter of wat bij uitgenodigd. Oftewel: Carl Spitzweg, Thomas Chatterton, Cornelis Bastiaan Vaandrager, waar bestu bleven?

Rob Schouten

Reportage
Wat bezielt

Foto's: Stichting TEGEN-BEELD

Wat bezielt Piet van Veen (50) en Ben Walenkamp (64)? Zij zijn respectievelijk penningmeester en initiatiefnemer van de Stichting TEGEN-BEELD, die sinds 1992 bijna honderd gevels in Leiden heeft opgesierd met 'muurgedichten': grote, geschilderde gedichten uit de wereldliteratuur, aangebracht in de taal van herkomst.

door Thomas Möhlmann

Het grootste deel van de 93 Leidense muurgedichten is buitenlands, waarom?

BW: 'Ik wilde de poëzie eens uit de boekjeswereld halen en aan een breed publiek laten zien hoe andere talen eruit zien. Daarom is ook alles in de oorspronkelijke taal: om al die verschillende talen en tekens te laten zien. Japans, Chinees, Russisch, Hebreeuws, er is zó veel meer dan alleen de Nederlandse poëzie.'

Wel lastig dat op de muren Nederlandse vertalingen ontbreken.

BW: 'We lopen misschien een beetje achter en ze worden ook wel gejat en gesloopt, maar er komen altijd bordjes bij met vertalingen in het Nederlands en Engels. Er was in het begin een grote aversie tegen andere talen dan het Nederlands. Een jaar of acht geleden hebben we iets in het Sanskriet gedaan, bij de Haagweg, tegen een volksbuurt aan. Terwijl we daar op een zondagmiddag aan bezig waren, vroeg iemand ons: "Is dat Arabisch?" Dus ik grapte: "Ja, dat is Arabisch." In een mum van tijd stonden er veertig boze buurtbewoners bij onze steiger. Toen gaven we maar toe dat het Sanskriet was, en waren ze weer helemaal blij. Arabisch ligt dus nogal moeilijk. We hebben tot nu toe maar één Arabisch gedicht geplaatst. Maar verder storen we ons niet te veel aan kritiek.'

Komt er vaak kritiek op de keuze voor de gedichten?

BW: 'Nee, dat had ik wel wat meer verwacht. Stiekem hoop je daar natuurlijk een beetje op, dat ze zeggen: "Jongens wat is dat nou voor een waardeloze keuze?!" Maar in feite kun je er alles opzetten, heb ik gemerkt.'

PvV: 'We doen alleen niet aan seksueel getinte teksten.'

BW: 'Wel hadden we eens een moeilijk gedicht van Apollinaire uitgekozen, waarover de buurt vooraf niet erg enthousiast was. Maar toen het er eenmaal stond, werd het echt hún gedicht. Ze werden er trots op en belden meteen als er weer graffiti onder zat.'

Dat gebeurt wel vaak, dat er graffiti overheen gaat?

PvV: 'Wel eronder, maar nooit erop. Die graffiti-jongens hebben er toch een zeker respect voor. Wat wij doen, noemen ze Culturele Graffiti.'

Waarom heeft het station eigenlijk nog geen muurgedicht?

BW: 'We hebben het daar wel eens over gehad. Bij de trappen leek ons prachtig. Maar dat bleek bezwaarlijk, omdat mensen zich dan zouden verstappen en struikelen.'

PvV: 'Verderop zit toch ook nog een mooie muur?'

BW: 'Ja, maar het is een beetje een rommeltje daar. En het is niet eenvoudig toestemming van de NS te krijgen.'

Terwijl het nieuwste muurgedicht, van C.B. Vaandrager, 'nederlandse spoorwegen' heet en in het blauw en geel van de NS is geschilderd.

BW: 'Ja verdomd, dat moet ik natuurlijk in de strijd werpen! Het staat in een 19e eeuwse portiek aan de Morsweg, niet ver van het station. Ik ben gek op dichters als Vaandrager.'

Uw persoonlijke voorkeur bepaalt natuurlijk doorgaans de keuze.

BW: 'Dat kiezen is het leukste wat er is. Nu wordt het wel moeilijk, omdat we bij de laatste acht zijn. Er staan er een paar vast, zoals de laatste die van Lorca zal zijn, en eentje van Horatius, maar we hebben moeite te beslissen welke de andere laatste zes moeten worden.'

Waarom Lorca als laatste?

BW: 'Dat gedicht wordt nummer 101. Het heet "De Profundis" en gaat over honderd geliefden die de dichter heeft achtergelaten. Vonden we wel een aardige associatie: wij zullen tegen die tijd honderd geliefden hebben achtergelaten op de muren van Leiden.'

PvV: 'Dat moet dit jaar dus allemaal nog gebeuren.'

In 1992 was het idee toch nog dat het in 2000 afgerond zou zijn?

PvV: 'We zouden er eerst veertien per jaar doen, maar dat bleek gewoon onhaalbaar.'

BW: 'Nou ja, misschien is het wel haalbaar, maar je moet uitkijken dat het geen echt werk wordt. Dat je niet denkt: we hebben die steiger nu toch al staan, snel nog eentje.'

Al het schilderwerk wordt gedaan door mede-initiatiefnemer Jan Willem Bruins?

BW: 'Willem schildert alles uit de hand en hij ontwerpt de letters, maar de vormgeving wisselt: als je harde kleuren en rechte vormen ziet, ben ik het, is het zachter en vloeiender, dan is het Willem.'

PvV: 'Die twee zijn er nu al zo lang samen mee bezig, het is soms net een soort verkering.'

BW: 'Ja, we lijken niet met en niet zonder elkaar te kunnen, als in een huwelijk.'

Hoe moet dat nu als het straks af is?

BW, na lang aarzelen: 'Ik dank de hemel als het af is. Maar we hebben ons wel voorgenomen te gaan restaureren. En we willen een paar gedichten terugbrengen, die zijn verdwenen omdat een muur opnieuw gestuukt is of het huis is afgebroken.'

PvV: 'Ooit worden Ben en Willem natuurlijk ook echt oud, en dan zal het allemaal wel langzaam verdwijnen.'

BW: 'Je hebt best kans dat over vijftig jaar een of andere wethouder denkt: wacht even, daar hebben we ooit nog eens wat geld aan gegeven...'

Hoe worden die muurgedichten eigenlijk bekostigd?

BW: 'Een klein deel komt van de gemeente, een deel van de huiseigenaren en een deel is gewoon liefdewerk. We laten ons nooit tegenhouden vanwege geld'

PvV: 'En de steiger wordt gesponsord.'

Wat je wel zou kunnen tegenhouden, is de eigenaar van een muur.

BW: 'Ja, als een eigenaar van een hele mooie muur daar per se Toon Hermans op wil hebben, dan gaat het niet door.'

Hermans werd eens genoemd in een stuk over TEGEN-BEELD in De Telegraaf, waarin jullie voor 'zelfbenoemde cultuurkenners' werden uitgemaakt.

BW: 'Het is geen dédain tegenover Toon Hermans hoor,

BW: 'Al kan ik me dagelijks ergeren aan dingen die niet helemaal goed zijn, zoals hoe dat prachtgedicht van Neeltje Maria Min er nu uitziet. Dat gaan we volgend jaar veranderen.'

PvV: 'Of die van Bloem, dat irriteert mij bijvoorbeeld: een prachtig gedicht, maar het staat er hopeloos op.'

BW: 'Ja, die muur is ook gewoon verrot. Daar gaan we nog wel wat aan doen.'

PvV: 'En ik weet er nog wel eentje die een opknapbeurt verdient.'

BW: 'Bedoel je Ingeborg Bachmann bij de Nieuwe Rijn? Ja, zelfde verhaal. Sommige gedichten worden overigens juist mooier door het verval. Als er kader omheen zit, waar ze bij renovatie aan zo'n muur omheen schilderen, dan krijgt het er een kwaliteit bij.'

PvV: 'Het is natuurlijk eigenlijk al fantastisch dat men niet gewoon over de letters heen schildert.'

Er zitten, neem ik aan, ook spelfouten tussen.

BW: 'Er zijn er wel een paar verbeterd, zoals bij Kaváfis, waar een ontbrekende letter met een haakje is toegevoegd. En laatst namen we een Spaans gedicht keurig over uit een boekje, maar dat bleek daar verkeerd in te staan. Ja, daar kunnen we ook niks aan doen. Binnen een dag wordt je erop gewezen hoor. Door zo'n wetenschapper.'

Dat is wel attent, toch?

BW: 'Ja, dat is wel weer het leuke aan deze stad: er zijn veel betrokken mensen die al die verschillende talen kennen. In Dordrecht zou je dit niet kunnen doen.'

U loopt in Leiden waarschijnlijk constant speurend naar mooie lege muren rond.

BW: 'Ik zoek altijd naar goeie muren. We hebben nu een hele mooie muur op het oog, bij het enige Russische huis in Leiden. Daar willen we iets van Pasternak op hebben, maar de bewoner wil liever een of ander Latijns gedicht. Dus dat is een probleem en als hij zo blijft vasthouden, dan doen we het maar niet. Wel jammer van zo'n mooie muur.'

En als zo iemand dan besluit het zelf maar te doen?

BW: 'Daar staan we uiterst negatief tegenover. Worden we heel erg kwaad van.'

PvV: 'Je kunt er alleen niks tegen doen.'

BW: 'Nee, je kan er niks tegen doen. Het idee is ook al wel gepikt door andere steden. Overal zie je zo langzamerhand van die dingen verschijnen, in Amsterdam, in Den Bosch, in Gent. Allemaal nagemaakt!'

Dat vindt u niet leuk of complimenteus?

BW: 'Nee, bedenk dan zélf iets! Zoals in Leeuwarden, daar hebben ze ook gedichten, maar dan heel mooi in stenen platen gebeiteld en alleen dichters die iets met Friesland te maken hebben. Dat is dan tenminste nog een eigen idee.'

Een paar jaar geleden verscheen het boekje Dicht op de muur - gedichten in Leiden.

BW: 'Dat gaat over onze voorgeschiedenis en de eerste 43

gedichten. Volgend jaar, als we klaar zijn, komt er een tweede boek. Die boekjes lopen trouwens als een trein! Ze worden hier in boekwinkels in Leiden verkocht en verdwijnen met honderden tegelijk. Intussen zijn er echt al zo'n 25.000 verkocht.'

Hebben jullie ook contact met de plaatselijke VVV?

PvV: 'Ja, die verkopen die boekjes ook.'

En wandelroutes?

BW: 'Dat willen ze geloof ik wel, maar daar ben ik eigenlijk tegen. Meer dan voor toeristen, is het toch vooral bedoeld voor de Leienaar die door de stad loopt en af en toe opeens een gedicht tegenkomt.'

PvV: 'Maar volgens mij zijn er bij de VVV wel routes beschikbaar.'

Tijdens een afsluitende wandeling door Leiden blijkt de VVV wel boekjes, maar geen wandelroutes voor handen te hebben. Op de hoek Kloksteeg/Nieuwsteeg vertelt de eigenaar van antiquariaat Burgersdijk & Niermans over de groepjes Russen die geëmotioneerd zijn winkel binnenlopen, omdat op zijn muur het eerste muurgedicht van Marina Tsvetajeva staat. Tijdens een laatste kop koffie bij de eigenaar van het Vaandrager-portiek lezen we in het *Leidsch Dagblad* over het 'Kunst Uitschot Team' dat pasgeleden is begonnen zonder officiële toestemming beeldende kunst in de stad te plaatsten en zich tegen kritiek verdedigt door te verwijzen naar de beginjaren van TEGEN-BEELD.

Voor meer informatie over de Leidse muurgedichten:

www.muurgedichten.nl.

Thomas Möhlmann (1975) is dichter, poëziedirecteur van www.literairnederland.nl en beleidsmedewerker poëzie bij het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds.

Nieuw werk Joost Zwagerman

slagregen van waterdrup
deelbaarheid van priemgetal
celibaat in parenclub
walvisvangst met muizenval

monnikspij aan jarretel
antichrist op heiligbeeld
overvloed in bagatel
ramadan voor varkensteelt

snorkelen met lichtraket
razendsnel in sukkeldraf
kaviaar in sigaret
keizersnee voor massagraf

genezing in inrichting
verlichting door medicijn
berusting in opsluiting
heerlijkheid in roeshoofdbrein

het bezoekuur is een poging tot moord
dan arriveren gezonde insecten
in deze uren wordt roeshoofd gesmoord
door weeë putlucht van andermans gekte

patiënt a is zich aan het verheugen
straks zit aan zijn bed zijn bedilzieke vrouw
b is een hondsvot dat nooit zal deugen
blinde hordes blijven hem niettemin trouw

het is een plicht bezoekers te haten
hun zijige deernis is vals van toon
strak vastgesnoerd werpt roeshoofd granaten

in hun gezichten ontbladert zijn hoon
'O god, waarom heeft u mij verlaten'
onder de lakens prikt zijn doornenkroon

er lijkt geen grens aan de zelfverkleining
sinds de wereld is geslonken tot bed
het stalen buisframe is de omheining
waarin je blijvend bent klemgezet

iemand zei de hel zijn de anderen
het idee vormt zich om in eigen taal
wanneer je van plek moet veranderen
en je met drie man ligt op een zaal

in weerzin deel je dagen en nachten
met voor alle vier het bed als burcht
en 's avonds de gedeelde gedachte
dat 's nachts één de drie anderen wurgt

roeshoofd zou zo graag een vrouw ombrengen
maar niet voordat hij haar heeft verkracht
haar leed zou hij niet zinloos verlengen
voor verkrachting en slachting staan één nacht

probleem is waar haal je zo'n vrouw vandaan
en hoe komt hijzelf buiten de muren
hij zou ver weg van de inrichting gaan
uit consideratie met de burens

als hij mocht kiezen dan werd het máxima
of anders een andere prominent
hij heeft wel bepaalde criteria

hij wil geen vrouw die hij persoonlijk kent
soms zwijmelt hij over een moslima
die hij tot haar stervensmoment verwent

Joost Zwagerman (1963) is schrijver en debuteerde in 1987 als dichter met de bundel *Langs de doofpot*. Vervolgens publiceerde hij de bundels *De ziekte van jij* (1988) en *Bekentenissen van een pseudomaan* (2001). Zijn nieuwe bundel, *Roeshoofd hemelt*, verschijnt in november 2004.

Nieuw werk Luuk Gruwez

Dichter

Nog voor zijn dood verdween zijn gedicht.
Daar was geen donder aan te doen. Het eerst
raakte het eindrijm zoek, daarna een versvoet,
vervolgens enjambement, metafoor, metoniem.
En dan, ineens, was het volledig weg.

Er werd om opsporing verzocht.
Bosschages werden uitgekamd;
in grachten en in vijvers werd gedregd.
Er werd, er werd, er werd. Met man en macht.
Was het misschien geruisloos weggevlogen,

wie weet te pletter of nog erger?
Ten slotte werd de dichter zelf, ver heen
en nog ternauwernood te spreken,
gepolst omtrent wat spoorloos was.
Hij nam een pen en schreef het op,

waarbij hij langzaamaan onzichtbaar werd.
Toen kwam geschiedenis langs met ranke handen,
lijkbleek maar elegant en machtig als geen ander
- een koekoeksbloem in haar décolleté.
Toen kwam geschiedenis en nam.

Speelplaats

Hier hebben wij geknikkerd, gebikkeld, gevloekt,
elkaar verongelijkt in het gezicht gespuugd.
Het openluchtpissoir waar Piet mij blijgemoed
zijn piemel showde, vlak voor Hemelvaart

bij echt wel onvergetelijk en stralend weer
in een of ander schooljaar dat vergeetbaar bleek,
is nog compleet hetzelfde nu, zelfs nu
het miezert en Pietje Piemel al de pijp uit is.

En later was het ook op deze plek
dat wie wij Billie Turf plachten te noemen,
pas elf, maar moddervet en al een vent,
het voorsnijmes, behorend aan zijn mam,

deskundig in het hart van Ivan stak.
Vaak vraagt men mij waarom er in mijn werk
bijna wellustig wordt gestorven, hoewel
mijn verzen kosten op het sterfhuis zijn:

hier stond mijn leerschool van de dood.
Vreemd hoe herinnering een mens kan temmen,
soms nog het meest waar zij uit mist bestaat.

En uit de namen van wie gingen.

Bruiloftslied

voor Evelyn en Bern

Ik wil het niet, dat ook maar iemand
met je lacht wanneer je tachtig bent,
wanneer je paars of zilvergrijs in stoffig licht
nog zit te kirren als een markiezin

terwijl je al onstreeikbaar en verzwijgbaar wordt,
badaagd, bedachtzaam, voor het eerst bedaard
als wie het niets meer schelen kan dat zij verjaart:
ik wil het niet. En zeker niet dat

iemand zal vergeten hoe je bent geweest
toen je nog niet bestond uit wat je worden moest.
Vandaar: laat het maar liefst vandaag
en zozeer nu dat daar geen eind aan komt.

Want ik wil al die tijd, ik wil de tijd
van al je jaren niet meer kwijt.
En net zo min wil ik dat iemand
met mijn lacht wanneer ik tachtig ben

en het onnoemelijke nog wil benoemen,
een laatste keer het glanzen van een schouder,
de tintelingen in je ogen poog te roemen
tegen vergetelheid, versletenheid, verdwenenheid.

Luuk Gruwez (1953) is dichter en schrijver. Bij Uitgeverij De Arbeiderspers
publiceerde hij onder andere de dichtbundels *Dikke mensen*, *vuile
manieren* en *Dieven en geliefden*.

Beschouwing

De koe verdicht

Op zoek naar de koe in de poëzie. 'Vader boer, dan weet je het wel.'

door Atte Jongstra

K. Schippers debuteerde in 1963 met de dichtbundel *De waarheid als de koe*. De poëzie van Schippers gaat terug op de dadaïstische kunst van het begin van deze eeuw en in het bijzonder op Marcel Duchamps' theorieën daarover. Als mede-redacteur van het tijdschrift *Barbarber* ging het hem erom elk onderscheid tussen kunst en werkelijkheid, tussen het poëtische en het banale, tussen het hoge en het lage, het alledaagse en het bijzondere op te heffen. Ik heb dit uit de tweede hand, maar het is een korte samenvatting.

Een van de gedichten in Schippers' *De waarheid als de koe* gaat zo:

De Koe

Een koe
is een merkwaardig beest
wat er ook in haar geest
moge zijn
haar laatste woord
is altijd
boe

Een gedicht als een koe. Het barbarberariaanse onderscheid-opheffingsprogramma is niet effectief in dit vers. We vinden er weliswaar werkelijkheid in, het is even alledaags en banaal als laagbijdegronds¹, maar de werking van Schippers' poëem werkt tegen alle programma's in. Het roept een onmiddellijk verlangen bij de lezer op, naar verzen die wel iets betekenen, naar bijzondere dichtkunst, naar iets 'hogers'. Wat Schippers hier doet is een pubergrap presenteren, met een dadaïstisch, Duchamps-theoretisch schaamlapje. Heel dwars, de dada-revolutie (ook zelf al een inhoudsloze wassen neus, geen spoor van harde snot of iets dat vloeit in de snuiftubes) nog eens dunnetjes overgedaan.

Hersendood uitgedrukt, zonde van het papier. Maniertjes, meneertjes, ik krijg er het rood van voor de ogen.

'Rood in 1963! Is dat soms geen revolutie?'

De revolutiedichter van 'De koe' mag zich wurgen gaan, met het elastiekje waar hij in zijn bundel *Verplaatste tafels* (1969) zo graag naar kijkt. Ik denk dat Schippers

1 En het is niet leuk, geen spoor van humor zoals in 'Hierin wel' uit Constantijn Huygens' *Korenbloemen* (1672): 'Hierin wel// Jan gaf een rekest aan d'overheid/ en kreeg daarop het schraal bescheid:/ "hierin kan niet getreden werden". // Men meende dat hij zou volherden,/ en bed'len met een nieuw papier.// Ook kwam hij na een dag, drie vier, / maar met een doos die hij de heren/ (als een corruptie) wou vereren.// De doos ging op, daar vond men in/ vijf woordetjes van diepe zin:/ (hij had er een koe in laten flerden)/ "hierin kan wel getreden werden".'

dat ook inderdaad heeft gedaan. Hij zit vast niet te wachten op de eindeloos voortdeinende kotsgolven, die zijn koe nog steeds weet op te wekken, om de onherstelbare dichter Koos (15) te variëren.

Tegen koeien geen bezwaar, hoor! Ben er tussen opgegroeid. Vader boer, dan weet je het wel. De lucht van het tweehoevig herkauwend huisrund, ik word er zo lustig van als het vogeltje dat koe heet. Al heb ik niets met melk. Daar heb ik juist een hekel aan². Nu kom ik op de kracht van de poëzie. Het was Prudentius, de vierde-eeuwse Romeinse dichter die me ondanks genoemde afkeer van glibberig, lidderig uierslijm toch van melkpoëzie deed genieten, in *Cathemerinon Liber* (bij ons vertaald als *Getijden*). Zelfs het feit dat Prudentius Christen was nam ik hem niet langer kwalijk, alleen al om deze regels:

Schuimende emmers bevatten het sap
dat wit als sneeuw uit het tepelpaar vloeit
door het verdikkende stremsel gaat 't vocht
stollen; daarna wordt de kneedbare melk
samengeperst in een rijshouten korf.

Vloeiend tepelpaar, melk, kaas, verdikking. We worden gewezen op het huisrund als producent van een iets dat eindeloos veel hoger staat dan het banale 'boe'³. Het streelt

- 2 Zie ook: Erich Wichman *Het witte gevaar. Over melk, melkgebruik, melkmisbruik en melkzucht* (1928), waarin Chestertons versregels 'No more the milk of cows/ Shall pollute my private house/I will stick to Port en Sherry,/ For they are so very, very,/ So very, very, very Vegetarian.'
- 3 In zijn hilarische onderwijsvers 'De koei' (1859) besteedt De Schoolmeester (Gerrit van de Linde) aandacht aan de koe als producent:

Ook waren rundermest en rollenden
Vóór de koei heur tijd nog onbekenden.
En wat men van haar huid al niet maken kan. [...]
Hoe zou men 't b.v. op 't schip zonder een koevoet stellen. [...]
Enfin, als een mensch gaat bedenken,
Wat de koeien hem zelfs by testament, nog schenken...

de papillen van de lezer, de werkelijkheid wordt er zo door verdraaid dat de wereld dragelijk wordt. Als het om de koe zelf gaat is Prudentius trouwens minder eenduidig. Van hem zijn de woorden *abominor bos plumbeus* - ik verafschuw de domme runderen. Aan de andere kant heeft hij zich verzet tegen de slacht van 'onschuldige koeien'. Ik ben er nog niet uit.

Natuurlijk heb ik in overdrachtelijke zin ook een hekel aan stomme runderen, die bij de gedachte aan een koe slechts 'boe' horen. Maar de koe als symbool voor de domheid, die kant wil ik niet uit. De uitdrukking 'lustig als het vogeltje dat koe heet' is ook gevallen. Koeien en lust, dat klinkt tochtig. Daar zit wind en trek in. In het symbolenrijtje dat doorgaans naast de hoofdzonden figureert vinden we achter wellust: de koe. In diezelfde symbolische sfeer moeten we de regels van Achterberg begrijpen, in zijn 'De dichter is een koe' uit de bundel *Eiland der ziel* (1939). Jezelf met mondevol taal wellustig ondersteboven herkauwen en dan gemolken worden door je talent: hoe prikkelend en tittelend het dichterschap. Zo zou ik 'De dichter is een koe' samenvatten. Achterberg vertelt het in simpele regels als:

alleen de boer melkt mij zo zalig⁴,
dat ik niet eenmaal denk: wat is hij toch inhalig.

Een onvergetelijk gedicht, en nog lang niet Achterbergs beste.

Ook Vondels koeienvers uit zijn *Vorsteliicke Warande der dieren. Waer in de Zeden-rijcke Philosophie, Poëtisch, Morael, en Historiael, vermakelijck en treffelijck wort voorghestelt* (1617) is niet het beste gedicht dat hij schreef. Ik geef het hier omdat het past: koe en wellust.

De Os en de ghemeste Koe

Een Os die zwaer gejuckt den tragen ploegh most slepen,
En stadigh werd gedreyght met 'tluyd geklats der zweepen,
Des avonds werd gestalt, aemachtigh mat en moe,
En rusten naest de krib van een ghemeste Koe,

4 Vergelijk Huub Beurskens' gedicht 'Mijn afschuw' (in de indrukwekkende bundel *Hollandse wei*, (1990). Beurskens stelt het boerenbedrijf heel anders voor, maar dat moet hij zelf weten: 'Eenzelvigheid van loodsen waar vensterloos bedreven/ het melk-, vlees- en strontbedrijf zich aan het oog onttrekt.'

Die schamper dreef den spot, met al zijn slavernije,
 Om dat zy leefde in weelde en huppelde als de vrije.
 Maer eynd'lijck werd den Os ghewaer, en nam wel acht
 Dat dees ghemeste Veers werd met de bijl gheslacht.
 Waerom hy zijnen staet voor d'ander heeft gheprezen,

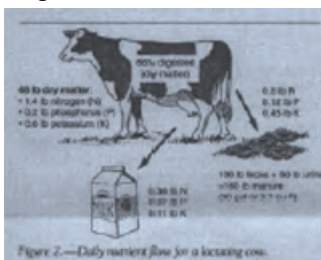
Vermids hy niet en had de slagh des bijis te vreezen:
 Dies koos zijn slaverny noch liever als een wijl
 In wellust opgevoed te werden voor de bijl.
 Wie't eynde gade slaet van goeden en van quaden,
 De korte wellust zal verfoeyen en versmaden.

De wellust is wel zoet in d'uyterlijke schijn,
 Maer kan van druck en rouw niet afghescheiden zijn.

De boodschap van Vondel is de mijne niet. Ik laat mij als Achterberg liever melken, prikkelen en tittelen. Het leven van de os, ik zie niets in jukdragerij. Liever druk en rouw, je hebt tenminste geleefd. Maar Vondel zegt het mooi, in rijmregels die klinken als een klok.

Taal in de mond nemen, herkauwen, een bekvol sap⁵.

Bij Schippers bijt je op een stuk karton - de uiers van zijn koe geven niets, geen druppel. Vondel, Achterberg, de Schoolmeester, hun tepelparen geven rijke, schuimende emmers. Dit laatste is natuurlijk een scheve beeldspraak, maar het zegt toch iets.

Atte Jongstra (1956) is schrijver, dichter en bloemlezer.

5 Zie hier: Jacqueline E. van der Waals' 'Koeien' in *Iris* (1918): 'Op de weiden staan de koetjes;/ Al de kalme koeiensnoetjes/ Scheren 't voedsel van het veld,/ Soms verzet er een zijn voetjes,/ En ze kwispelstaarten zoetjes,/ Als een vlieg ze even kwelt.// Zie, daar ligt er een! Een tweede/ Vleit zich neer, die weltevreden / Knipoogt in den zonneschijn.// Zijn er hoger zaligheden,/ Dan al grazend zich vertreden,/ Dan in rust herkauwend zijn?' Zo kun je het ook zien, al kun je het beter anders opschrijven. Het niveau is identiek, maar ergeren als Schippers' boe-poëem doet Van der Waals' 'Koeien' me niet. Het zijn blanke verzen, blank van onschuld, bleek van onnozelheid. Je zult maar met zo'n hals getrouwd zijn.

Recensies

Piet Gerbrandy *Een steeneik de rotsen Over poëzie en retorica*. Uitgeverij Meulenhoff, 336 pagina's, €19,90
De geheugenloze moderne wereld
 door Ilja Leonard Pfeijffer

Dit wordt een heel raar stuk. Want hoe vaak komt het nu voor dat in één en dezelfde recensie zoveel verschillende ongelezen klassieke dichters als Sappho, Pindarus, Callimachus, Horatius, Goethe, Hölderlin en Vondel worden genoemd in combinatie met een particuliere selectie van moderne Nederlandse dichters als Lucebert, Reve, Faverey, Hamelink, Ter Balkt en Wijnberg? En hoe vaak komt het nu voor dat de recensent in tweede zin van zijn stuk de indruk wekt dat hij een boek van zichzelf gaat bespreken? Want deze onwaarschijnlijke combinatie van dichters vormt het hart van *Het geheim van het vermoorde geneuzel*, de poëtica in essays die ik een jaar geleden publiceerde.

Groot was mijn verrassing en groter nog mijn vreugde toen ik de essaybundel *Een steeneik op de rotsen* van de dichter, classicus en poëzierecensent Piet Gerbrandy ter hand nam en zag dat het boek een hart heeft dat volledig het mijne is. En, laten we eerlijk zijn, hoe vaak komt dat nu voor, dat er niet lang na elkaar twee boeken verschijnen waarin zoveel dezelfde rare dichters worden genoemd waarover ook nog eens grotendeels vergelijkbare opvattingen worden verkondigd? In het Schrijversprentenboek over Hans Verhagen worden Gerbrandy en ik 'the terrible twins' genoemd. Onze essayboeken vormen wat betreft hun thematiek in elk geval een frappante bevestiging van de veronderstelde intellectuele bloedband. En hoe vaak komt het nu voor dat de ene tweeling de andere bespreekt? Dit wordt een heel raar stuk.

De reden dat ik, op het gevaar af om weinig objectief over te komen, melding maak van deze verwantschap en mijn eigen boek noem, op het gevaar af om ijdel te lijken, is dat het mij helpt om twee dingen duidelijk te maken. Ten eerste is er geen betere manier om de inzet van Gerbrandy's essaybundel aan het licht te brengen dan door het te

Paul van Capelleveen *Laatste Metamorfose* Uitgeverij Meulenhoff, 55 pagina's, €13,50
Het lichaam als landschap
 door Bas Belleman

Het is een klassiek verlangen van dichters om het lichaam met de natuur te laten versmelten. Ook Paul van Capelleveen (1960) doet daartoe een poging in zijn tweede dichtbundel: *Laatste metamorfose*.

De allerlaatste? Jazeker. Het is alsof hij met de titel wil zeggen: velen hebben Ovidius al eerder nagevolgd, nu ik nog en dan is het voorbij. Er zit een prettige bravoure in de bundel.

Het gedicht 'Aan een kussensloop' is een goed voorbeeld, zowel van die bravoure als van de versmelting met de natuur. De ik-persoon masturbeert en fantaseert over een mooie minnaar.

Alsof het zaad uit de aarde opwelt.
geknield zit ik op bed, trekkend,
wrijvend, bijtend, sneller trekkend,
koesterend en foeterend in ergernis
- wat duurt het lang.
(...)
hij vormt een lichaam om mij heen,
met vijftig armen, vlechtwerk
van een wurgolijf, van groene vingers,
bruine benen, elastiek en koelte;

In het titelgedicht 'Laatste metamorfose' komt de versmelting schaamteloos Ovidius-achtig terug.

Misschien kan het ooit en beter zo:
mij voortoveren hoe een lichaam
vastgroeit in het ploegveld en de huid,
immer groen, leerachtig opgloeit, jouw
eucalyptusblaren; hoe een ziel
als een honingzuiger aan het nest
ontsnapt en hoog vliegend de arend
overtreft in wendbaarheid en vaart;
(...)

En op het zoete hoogtepunt, wanneer er bloemen uit de hemel naar beneden zweven ('als eertijds de gedachte aan ons'), komt het contrast met de werkelijkheid naar voren: ooit zal de jij-persoon sterven en, erger nog, ruim voor die tijd al uit het leven van de onzekere ik-figuur verdwijnen. 'alleen de twijfel wordt voltooid,/ het merg waarvan de goden smullen.'

Na een paar van zulke gedichten hoeft Van Capelleveen de vergelijking met het lichaam niet eens meer expliciet op te

[Vervolg recensie Piet Gerbrandy]

contrasteren met mijn eigen boek. Want ondanks de verregaande overeenstemmingen in thematiek en opvattingen, zijn beide boeken vanuit een totaal verschillende noodzaak geschreven en hanteren zij een totaal verschillende agenda. Waar ik Pindarus, Hölderlin en de anderen bespreek om een bepaald type poëzie te propageren en om mijn normatieve opvatting op te dringen over hoe poëzie moet zijn, daar bespreekt Gerbrandy de genoemde dichters op het eerste gezicht om geen andere reden dan dat hij hen goed vindt.

Zijn boek is geen poëtica, maar een dagboek van een lezer. Hij is niet normatief maar descriptief. In ruim twintig langere essays behandelt hij als geleerd en meelevend lezer de poëzie die hem dierbaar is, de retorica en af en toe de manifestaties van het vruchtbare huwelijk tussen poëzie en retorica. In evenzovele kortere essays bespreekt hij telkens één afzonderlijk gedicht. Deze verhandelingen en besprekingen zijn zonder uitzondering deskundig, enthousiasmerend, doordacht, spitsvondig en bijzonder goed geschreven. Maar wat ik in eerste instantie miste, was de noodzaak. Het boek lijkt de stuwende kracht te ontberen van doel of een agenda. De enige boodschap lijkt te zijn dat goede poëzie best wel belangrijk is en dat het nuttig is om de oude wetten van de klassieke retorica te kennen.

In tweede instantie beseft ik echter dat dat precies de noodzaak en stuwende kracht is van waaruit dit boek is geschreven. Een *steeneik op de rotsen* is één lang vlamdend pleidooi voor lezen en richt zijn pijlen niet zozeer op een bepaald type poëzie als wel op de verworden wereld waarin poëzie geen enkele rol van betekenis meer speelt. Gerbrandy is wel degelijk polemisch en normatief en de weerloze jonkvrouwe voor wie hij briesend in het strijdperk treedt, is de cultuur zelve. In een van de beste stukken van de bundel, getiteld 'Palamedes en Agrippa. De zin van klassieke vorming', analyseert hij met genadeloze precisie de teloorgang van het oude, klassieke Bildungsideal. Daar zit zijn woede. De stuwende kracht van zijn boek is de bij voorbaat verloren strijd tegen de geheugenloze moderne wereld van rages, clips, bytes en afgeschaft onderwijs, waarin niemand nog de namen Pindarus en Hölderlin kent. De boodschap van dit boek is inderdaad dat goede poëzie best belangrijk is, maar het wordt geschreeuwd in een wereld die die boodschap overstemt met luidruchtige stompzinigheid.

Wat ik, tot slot, óók duidelijk hoop te maken door mijn verwantschap met Gerbrandy te noemen, is dat hij gelijk heeft. Ik heb het voorrecht gekend precies die klassieke scholing te genieten die Gerbrandy in zijn dagelijks bestaan als leraar heeft zien teloorgaan en dat is ongetwijfeld precies de reden dat ik in mijn boek over dezelfde ongelezen dichters spreek als hij. Waar Gerbrandy mij van heeft overtuigd is dat het bizar is om het bizar te vinden dat er kort na elkaar twee boeken verschijnen die beide Pindarus, Hölderlin en al die andere vergeten namen noemen. Er is iets mis met een wereld waarin tweelingen niet met meer zijn en waarin een stuk dat dichters noemt die ertoe doen, een raar stuk is.

[Vervolg recensie Paul van Capelleveen]

schrijven. Zo dicht hij bijvoorbeeld:

Ingeslapen, alvernielde tuin.
Verdorde klimoptakken, onkruid.

Afgestorven rozen en geraniums.
Primulabloemen en daglelie,

dood op de onbekommerde asvaalt.
Maden, stervend van de vliegen.

Het is duidelijk hoe zwaar de jaren beginnen te wegen. Het onkruid (de slechte gewoontes), de afgestorven rozen (de verloren liefdes), de geraniums (waar gewoonlijk bejaarden achter zitten), ze schetsen geen vrolijk beeld. De dood is al zo verschrikkelijk onafwendbaar in het lichaam aanwezig, dat zelfs de maden verrotten.

Wonderlijk genoeg komt pas in de vierde en laatste afdeling van de bundel zo nadrukkelijk de versmelting van personen met landschappen aan de orde. Daardoor lijkt de bundel zelf ook een metamorfose door te maken. De metamorfose bleek opeens al eerder in de bundel te beginnen, maar daar viel hij niet op. Het is alsof Van Capelleveen je laat struikelen en aan het eind zegt: heb je de draad dan niet gezien?

In de derde afdeling lezen we bijvoorbeeld al:

Muggen dansen boven onze warme huid,
zijn naakte lijf druipt als natte stenen.
Het felle licht windt ons kortstondig op.

Die beelden krijgen door de metamorfose uit het vierde deel met terugwerkende kracht gewicht. En regels die in eerste instantie volkomen duister leken ('Mijn vriend rapporteert, met tegenzin:/ de lila bloemen ruiken naar laurier;/ de dropvijver draait;') krijgen ook opeens betekenis. Welke betekenis? Ik weet het niet precies, maar die dropvijver krijgt haast vanzelf iets anaals. Ik kan het ook niet helpen.

En kunnen we, verder terugbladerend, deze huiveringwekkende regels uit de tweede afdeling ook metamorfoseachtig lezen?

Ik legde een krant in de koelkast:
de foto's van een uitgemoord gezin.
Ik stootte mijn voet aan het fornuis
en zij sneed mijn arm in plakjes.

Dat laatste beeld lijkt tergend subtiel met de beelden uit het vierde gedeelte mee te trillen. Vergelijkt de dichter zichzelf met een groente? Is hij een deel van de aarde dat voor een maaltijd bereid wordt? Mag de lezer het verdwijnpunt van de bundel gebruiken om licht te werpen op de duistere regels uit de eerste verzen? Het is zo verleidelijk, want het geeft de bundel een hechte samenhang en ook de titel lijkt in die richting te wijzen.

Maar de bundel is meer dan alleen een metamorfose. In het eerste deel trekt de dichter de lezer naar zich toe met de ene citeerbare oneliner na de andere. Zinnen als 'Hoe lelijk mag je worden in een jaar?' en 'Altijd heb ik deze man willen zijn/ voor wie het leven klopt als een hart' ken ik ondertussen uit mijn hoofd. Of neem het sublieme gedicht waarin de hand van de minnaar de rug van de dichter streelt: 'van schilfer, sproet naar wrat,/ van vetbult, bloedkorst, reet,/ naar rimpel,/ eelt,/ eczeem:/ verzameld/ op mijn huid als in een plakboek.'

Bij vlagen is de bundel zo afschrikwekkend dat je denkt: wat is toch die kracht, die mij dwingt verder te lezen?

Bart Meuleman *hulp* Uitgeverij Querido, 45 pagina's, €15,95
Tegen de zelfgenoegzaamheid
door Thomas Vaessens

Bart Meuleman (1965) is een van de interessantste jonge Vlaamse essayisten. Onder meer in het kunsttijdschrift *De witte raaf* schrijft hij over literatuur, engagement, avantgarde en, vooral, theater. Ook als theatermaker, -schrijver en -vertaler heeft hij, vooral in Vlaanderen, renommee opgebouwd. Hij is in die hoedanigheid een soort hedendaagse naturalist die, zonder morele oordelen te vellen, de donkere kanten van het leven aan de orde stelt omdat hij weigert ze rooskleuriger voor te stellen dan ze zijn. Ook de kinderboeken die Meuleman samen met tekenaar Paul Verrept maakte over Mijnheertje Kokhals, kunnen onmogelijk blijmoedig genoemd worden, al ligt de humor die aan de ellende tegenwicht biedt er hier dikker bovenop dan in Meulemans 'volwassen' werk: de hoofdpersoon slaat zich dapper door het leven, maar 's avonds moet hij eerst eens goed kokhalzen vooraleer hij rustig slapen kan.

Sinds 1997 manifesteert de veelzijdige Meuleman zich bovendien als dichter. Zijn nieuwsgierig makend debuut *Kleine criminaliteit* verscheen destijds in Vlaanderen, waar het terecht geprezen werd. Meulemans tweede bundel, onlangs verschenen bij Querido, heeft dus een belofte in te lossen. De titel luidt kortweg *hulp* - een noodkreet zonder hoofdletter of uitroepteken. De 37 tamelijk sobere gedichten die in *hulp* verzameld zijn, vormen inhoudelijk een duidelijke eenheid. Aan het woord is een wat verwarde, eenzame, maar ook onbehouden en machtswellustige ik - op grond van enkele gewelddadig-erotische fantasieën zou je zeggen dat het om een man gaat. Hij richt zich tot een ander, maar wie deze 'jij' precies is, blijft duister. Een geliefde? Een patiënt? Duidelijk is slechts dat hij of zij niet helemaal bij bewustzijn is en onderworpen aan de ik, die op zijn beurt weer afhankelijk is van deze macht. Plaats van handeling zou een kliniek kunnen zijn, een ziekenhuis of een laboratorium: de ik beschrijft zijn handelingen en overwegingen als onderdelen van een macaber experiment. Hij verwijst naar hypnose en fysiek geweld en heeft een voorkeur voor ontluisterende lichamelijkeheid:

Maurice Buehler *Grasaap te water* Uitgeverij Contact, 37 pagina's, €14,90

Soldeerseks
door Ron Rijghard

De jonge Maurice Buehler (1978) woont en werkt in Den Haag en won al enkele jongerenprijzen. Dat klinkt als goed nieuws. *Grasaap te water* is de intrigerende titel van zijn debuut. Een grasaap is een onervaren jongen, in de volkstaal, verklaart Van Dale. Een groentje. Dat klinkt bijna als een verontschuldiging. De toon van de bundel is zelfbewuster, consequent en losjes ook. Het zelfvertrouwen spreekt ook uit de weloverwogen wijze waarop hij zijn gedichten vormgeeft. Zijn gedichten zijn veelal dun, met twee of drie woorden per regel. Impressies zijn het, waarin wat niet gezegd wordt meer aandacht eist dan de mededelingen zelf. In zo maar een verhaaltje bij elkaar breien heeft Buehler geen zin. Zie bijvoorbeeld het volgende titelloze gedicht:

een laatste poging
windkracht tien
te blazen
was mislukt

gezamenlijk verkopen
de volwassenen
de laatste glim glinster
papieren windmolens
aan kraalogige kleuters

zelfs zij springen
op scholen slechts
een kleine trilling
op de schaal
van Richter

de steden wemelen
van de clowneske
zwervers
met veel te grote
schoenen

[Vervolg recensie Bart Meuleman]

je vel wordt oud, hoe moet ik met je doorgaan?
 ontlasting ben je, met huid en haar. het jaagt me op kosten.
 maar kijk dan, kijk naar je handen, je bloedt niet meer,
 terwijl je ooit
 een vijver was.
 je moet me ook laten, 'k heb koppijn - die eeuwige verlichting gelijk welk
 onmenselijk uur van de dag.
 je gaat me echt laten. als ik nu zeg verdwijnt de omgeving,
 heel zachtjes,
 dan je beeltenis. nog een druk op de vlezige schakelaar

Hulp is geen ijdele bundel. Meuleman heeft het perspectief bij een niet erg geletterde lomperik gelegd. Zijn zinnen lopen niet, bijvoorbeeld door de talrijke onbeholpen inversies en door de vele verwijswaarden die onjuist of helemaal niet verwijzen. De gedachten die hij formuleert ontstijgen niet het niveau van het cliché ('de helft van de wereld doet het met veel minder [...] voeding is en blijft er het gesprek van de dag', lezen we bijvoorbeeld). Erg 'poëtisch' kan zijn toon niet genoemd worden, wat nog eens versterkt wordt door het feit dat er in *hulp* weinig gebruik wordt gemaakt van poëtische effecten. Beeldspraak is bijvoorbeeld zeldzaam, evenals sterke enjambementen: doordat de regel- en zinseinden vrijwel overal samenvallen, krijgt deze poëzie het karakter van kortademiq proza.

'Mooi' is niet de kwalificatie waarop Meuleman met deze bundel gemikt heeft. Ook de psychologie van de ik was geen speerpunt in de strijd om de gunst van de lezer. De sprekende hoofdpersoon is stuitend oppervlakkig, ook letterlijk: hij is geobsedeerd door het omhulsel dat het lichaam is, in buitenkant. Toch is *hulp* een uitstekende bundel, die de belofte van *Kleine criminaliteit* voorlopig inlost. Juist het feit dat de mogelijkheid van comfortabele identificatie met een gelijkgestemde ik ontbreekt, maakt dat deze poëzie boeit.

In alle onhandigheid oogt het taalgebruik van de ik in eerste instantie nogal flets. Aanvankelijk zag ik dit als een bezwaar. Zo begint een gedicht met de regel 'wat aan de gang is moeten we doorkomen, dus luister'. Als je, zoals ik aanvankelijk, denkt dat Meuleman zijn hoofdpersoon hier een soort Reviaanse, superieur-ironische verzuchting in de mond heeft willen leggen, dan kun je slechts constateren dat de regel daarvoor te knullig is. De ik in *hulp* bespeelt geen interessant register, maar dat was ook helemaal niet de bedoeling. De bundel dankt zijn licht ontwrichtende effect nu juist aan de botsing van enerzijds de wat ongrijpbare en daardoor beangstigende gekte van de ik en anderzijds zijn overrompelend gewone, en dus herkenbare, taalgebruik. Er is dus wel degelijk sprake van identificatie, maar die is nadrukkelijk ongemakkelijk.

In Meulemans gedichten zijn de dingen niet mooier dan ze zijn. Zijn poëzie is even smerig als het leven zelf. We zijn dat nog steeds niet helemaal gewend, hoe vaak de schoonheidsaanbidding van de Tachtigers in de afgelopen eeuw ook belachelijk gemaakt is. Poëzie wil vooral mooi en herkenbaar zijn. Juist die zelfgenoegzaamheid wordt in *hulp* aangevallen in een meedogenloos onderzoek naar de angsten en driften waarvan we ons liever niet bewust zijn.

[Vervolg recensie Maurice Buehler]

Hier wordt iets gezegd over een falende poging deining of rumoer te veroorzaken. De natuur moet razen. Storm willen veroorzaken met louter blaaskracht is een veelbelovende groteske inzet. Het gevoel te mislukken is daarbij vanaf de eerste regel ingebakken. Toch komt het gedicht niet tot leven. Wellicht omdat het perspectief zo onrustig is. Of het is omdat het gedicht eigenlijk nog moet beginnen. Een dichter kan vertrouwen op de suggestieve kracht van zijn zinnen, maar hier staan vier losse mededelingen volkomen hulpeloos eenzaam te zijn.

Een andere kwestie is de bedoeling van de vele enjambementen en van het isoleren van woorden als 'zwervers' en 'schoenen'. Wat dit gedicht ook wil, ik krijg er geen beeld of geluid bij. Ook veel begrip voor wat er gebeurt, de laatste strohalm in poëzie, leveren deze zinnen me niet op.

Veel gedichten van Buehler stellen de lezer voor soortgelijke problemen. Onmiskkenbaar is de sfeer van vergeefsheid in de hele bundel. Her en der is de geschetste situatie benauwd en bedompt, zoals in 'Uitzicht': binnen met de zon/ brisant tegen de houten wanden/ zwemt de dag schoolslag aan de haak'. En in het afsluitende gedicht van de bundel, 'Onder de stolp': hij zweeg en dronk zijn thee/ luisterde naar het zwijgen/ van de kamer, hoe het/met een enorme hamer hem// het lijf stuksloeg, het huis/ stonk naar urine en/ het toilet grijsde als/ een zwart gat op de gang.'

Behalve van zwijgen is er vaak sprake van stilte, een woord dat geregeld valt. En anders is er wel 'een rijtje grijze/ gramme heren/ met megafoon/ en zondagskrant// zwijgend stonden ze te schreeuwen naar de zee, zo naar de zee.' Dat is wel weer een intrigerend beeld, met een muziekje eronder, geleend van Van Ostaijen.

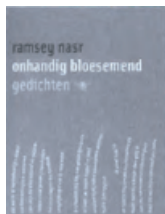
Hoewel hij overvloedig stoeit met alliteraties en halfrijm klinkt er weinig melodie op uit de bundel. Terwijl muziek zo veelzeggend kan zijn, betoogt Buehler zelf: 'de polder kraakt als oude plaat/ het adagietto van de dag/ de populieren vegen strepen in de steden// dat het land ons relikwie is/ maar we het al lang niet meer/ aanbidden is een kwestie van ritme'.

Ook in deze regels stijgt verdriet op om wat voorbij is. En dan kiest Buehler ook nog graag titels als 'Herfst', 'Oude zomer', 'Erosie' en 'Tot stilstand'. Het lijkt verdorie Bloem wel. Maar anders bij Bloem is het geen verdriet dat invoelbaar wordt. Zo doet veel in deze bundel - het geleende idioom, de raadselachtigheid door het gebrek aan coherentie, de willekeur van de gekozen vorm - nogal *would be* aan.

Meer eer legt Buehler in met eigentijdser materiaal, zoals in de gedichten '220 Volt' en 'Televisieavond'. In het eerste is sprake van een fascinerend staaltje soldeerseks: een man die 'haar lichaam' open stoot, hart en longen inspecteert en 'haar doorbrandt elke nacht'. Waarop zij hem met 'grote glazen ogen' aankijkt en de rook uit haar geopende mond laat ontsnappen. Het tweede gedicht laat veel te raden over, maar de entourage van slaapbank, lavalamp en televisie dient niet om naar de buis te kijken: 'de televisie snorde als/ een gloeirode potkachel/ in de hoek'. Nee, man en vrouw nestelen zich 'langs de skyline' en de ik 'bediende het zoeklicht', waarop het direct wemelt van de vlinders. Het gedicht eindigt met de regels: 'we lachten en staken/ de kat met een potlood.'

Dat zijn gedichten waar het geheim van de dichter intact blijft en de grootstad voelbaar wordt. Misschien is Den Haag nog niet verloren voor de poëzie.

**Ramsey Nasr *onhandig bloesemend* De Bezige Bij, 80 pagina's, €15,-
De hens in het bruiloftsorkest
door Peter de Boer**

Ramsey Nasr - half Nederlander, half Palestijn - bewijst in zijn tweede bundel, *onhandig bloesemend*, dat hij als dichter moeilijk stil kan zitten. Deze nog jonge dichter zwelgt graag in de taal, speelt en duikelt er associatief en soms ook epaterend op los, en het moet gezegd: hij doet dat niet zelden met verve. Op een diepere betekenis zijn zijn gedichten niet altijd te betrappen, maar zingen, springen en swingen doen ze wel.

Uiterlijk heeft zijn werk het nodige gemeen met andere in taal 'zwelgende' en nogal wilde dichters als Peter Verhelst, Peter Holvoet-Hanssen en Ilya Pfeijffer. Laatstgenoemden werken echter meer vanuit een poëtica die vooral wil ontregelen of, in het geval van Pfeijffer, de 'inelkaaringsgewikkeldheid' van de werkelijkheid wil aantonen in een dito taalwerkelijkheid die van paradoxen aan elkaar hangt. Hiertegenover is Nasrs houding toch tamelijk naïef en simpelweg speels. De volgende passage komt uit de met een motto van Heinrich Heine op koers gezette tweede afdeling van de bundel:

het is daar een fluiten en gijgen
ze smijten de trompetten erbij
[...]

een select groepje poept fagotten vol
een ander gezelschap spuit voor straf
de celesta tussen de bellen
men stampet er de bas in zijn kloten
kontneukt de piano het podium af
en dan ook ineens de hens
in het bruiloftsorkest
het is feest in de stad
dat moet godverdomme gedanst

Veel diepere betekenis of poëtische ambities moet je hier niet in zoeken, maar dansant en beweeglijk is het wel. Ook in een ander opzicht ontmoeten we hier een beweeglijke en veelzijdig getalenteerde geest. Want behalve twee dichtbundels schreef Nasr tevens de novelle *Kapitein Zeiksnor & De*

**Pem Sluijter *Het licht van Attika* Uitgeverij De Arbeiderspers, 73 pagina's,
€15,95
Geen zakdoeken nodig
door Maria Barnas**

Een tekenleraar verweet mij eens dat ik mijn werk dood tekende. Ik deed alsof ik hem niet begreep en ging door met het kwellen van mijn tekening. Het is verschrikkelijk. Je wil wel ophouden, maar met elke arcering die je maakt heb je nog hoop dat het iets gaat worden. Alles liever dan je houtskool neerleggen en zien wat je hebt aangericht. En hoe langer je blijft hopen, hoe desastreuzer het gevolg. Op een gegeven is het papier helemaal zwart. De nieuw aangebrachte houtskool stoft het oude van het vlak, en er kan geen nieuwe lijn zichtbaar worden gemaakt. De tekening is dood.

Het gaat te ver om te zeggen dat Pem Sluijter haar gedichten in *Het licht van Attika* dood tekent, maar ze gaat in veel gedichten langer door dan nodig. Daarbij legt ze haar eigen beelden uit, wat voor de nieuwsgierige lezer meer kapot maakt dan dat het iets toevoegt.

In het openingsgedicht 'Attika' schetst Sluijter zichzelf of een overtuigend ik-figuur op een terras in Athene. Daar wordt ze geconfronteerd met een bedelend kind. Ondertussen leest ze over Byron en merkt *tongue-in-cheek* op dat de dichter die angst inboezemde op zijn kastanjebruine hengst en zijn geladen dubbelloopse karrabijn, niet werkelijk tot vechten bereid was. Het kind verkoopt zakdoekjes.

Nee schudde ik, nee
ik heb geen zakdoeken nodig.
Het meisje van twaalf dertien misschien,
stak een halve hand in haar mond.

Tot hier is de tekening niet alleen levendig, maar voelt de lezer zich serieus genomen. De stijl van Sluijter is elegant en van een bijzondere scherppte. Zonder alle kaarten op tafel te leggen, wordt hier veel gezegd. De dichter is als Byron, wel onder de indruk van oorlog, en graag indrukwekkend, maar niet tot een werkelijke strijd bereid. Hoe hard een dichter ook vecht, zijn meest effectieve wapen blijft van papier. Het is ontroerend hoe de dichter dat toegeeft zonder het als een bekentenis af te leggen: 'Nee schudde ik, nee/ ik heb geen zakdoeken nodig.' Ik help je niet. Ik kan je niet helpen. En daarbij implicerend: zie je niet dat ik niet huil? Ik heb geen tranen die om zakdoeken vragen.

[Vervolg recensie Ramsey Nasr]

Twee Culturen alsmede twee libretto's. Voorts is hij acteur. Hij was onder meer vijf jaar verbonden aan Het Zuidelijk Toneel en trad op in verschillende Nederlandse films en t.v.-producties.

Een heel drukke duizendpoot dus, die afgaande op zijn poëzie echter nog niet zo heel veel wezenlijks te vertellen heeft. Er wordt toch vooral veel gekeet en met de stijl geëxperimenteerd. Zo brengt het gedicht met de rustieke titel 'heilzaam is het te wandelen' de wandelaar 'in de dokken van hamburg', waar Oosteuropese hoeren ('kolosprinsessen der kaspische zee') hen fluks naar de afwerkplek geleiden. Titels als 'de ondermens en zijn habitat' en 'op een bolstaand graf', alsmede neologismen als 'bananenrijm', 'pletterloper' en 'fonkelniezen' komen al evenmin existentieel over als volgepoepte fagotten.

De eerste twee afdelingen bevatten veel dood en liefde, 'baarlijke liefde' zelfs, maar de verwoording ervan is veeleer theatraal dan existentieel. Zo mondt het gedicht 'de zielsduik' ('ik wil werkelijk de zielsduik maken') uiteindelijk uit in een zeer oppervlakkig fallisch seksueel tafereeltje: '[hier helpt] enkel nog de glimmende sonde / in je weerbaar geoefende vlees van de nacht'. Dit is echt voor de Bühne: leuk, beetje brutaal, maar van de 'zielsduik' is weinig meer over. Niettemin, er staan in deze bundel ook prachtige, rare, onnavolgbaar associatieve zinnen die op de meest onverwachte momenten toch weer vaste grond onder de voeten krijgen en heel vermakelijk, een enkele keer ook wel ontroerend zijn.

Met de derde, tevens slotafdeling kan ik minder goed uit de voeten. Het is één 25 pagina's tellend gedicht geïnspireerd op de altvioolsonate opus 147 van Sjostakovitsj. De toon is opeens ernstiger, de taal toegankelijker. Het is een soms fel satirische, dan weer ontroerende afrekening met het oude sovjetregime, in het bijzonder met de tijd van Stalin. Vergeten slachtoffers, kunstenaars veelal, worden gememoreerd en het bizarre van die tijd komt onder meer kernachtig tot uiting in een regel die stelt dat 'veel instrumenten verdacht waren (de trombone bijvoorbeeld)'. Dit alles gezien door de ogen van Sjostakovitsj, met wie Nasr zich overduidelijk identificeert.

Ik heb maar één verklaring voor dit sterk van de rest van de bundel afwijkende gedicht. Nasr moet in Sjostakovitsj' morele dilemma's die het gevolg waren van zijn leven onder een agressieve dictatuur soortgelijke dilemma's hebben herkend die hemzelf kwellen. Sjostakovitsj verwijt zichzelf in het gedicht dat hij allerlei getalenteerde collega's en vrienden die door Stalin zijn 'weggezuiverd' 'te snel' heeft vergeten.

Hoe zit dat met Nasr? Hij kan als Nederlander voluit zijn creativiteit de vrije loop laten. De Palestijn in hem weet echter dat een dergelijke vrijheid voor de Palestijnen niet is weggelegd. Is het toeval dat hij Sjostakovitsj laat zeggen: 'ik dacht aan al mijn vrienden / en ik zag alleen maar lijken'? Ik denk het niet. Jammer dat Nasr deze derde afdeling geheel in de historische Russische context heeft gehouden. Over de Palestijnen in dit gedicht geen woord. Nu blijft het speculeren wat hem bij dit gedicht precies bewogen heeft. Een erg ongelijke bundel kortom, talentvol en vrijblijvend, onhandig en overdadig bloesemend.

[Vervolg recensie Pem Sluiter]

Het meisje blijft staan en steekt een hand in haar mond. Dit is geen beeld van honger, maar honger zelf in haar meest rauwe verschijning. Wanneer je toch naar het beeld kijkt is het ook iemand die zichzelf het zwijgen oplegt. Dat was een mooi einde geweest van het gedicht.

Maar het einde van de pagina is niet het einde van het gedicht: op de volgende pagina staan de slotregels:

Honger en mijn ontwijkende ogen
lagen open op tafel en het boek,
Een dichter voor zijn publiek dat
mijn leeshonger niet kon stillen,
zakte diep weg in mijn schoot.

De lezer wordt overvoed, en de tekening is dood. Deze explicietheid was niet aanwezig in Sluijters vorige bundel *Roos is een bloem*. In dit debuut getuigt de dichteres van de strijd tussen het uiterlijk van de haar omringende wereld en het eventueel na te voelen wezen ervan: wat er is en wat we ervan maken. Dat blijft geen droog thema maar is een vraagstuk dat in alle gedichten zindert als een spannende ondertoon.

Een dergelijk anker ontbreekt aan *Het licht van Attika*. Wat wil de dichter? is de vraag die de gedichten bij lezing van de hele bundel oproept. De flaptekst van *Het licht van Attika* belooft onder andere: 'Meer nog dan in haar debuut *Roos is een bloem* (in '97 bekroond met de Buddingh Prijs) is een maatschappelijk engagement voortdurend merkbaar.' Maar het schetsen van oorlogstaferelen is iets anders dan het tonen van betrokkenheid. In 'Notitie over oorlog' citeert de dichter in de eerste twee regels T.S. Eliot:

Oorlog is niet een leven: het
is een situatie.

Op winterzolders uitgespreid
verschrompelen appels tot
noodrantsoenen. Loodaarde
vult de vuurmond.

De situatie: een leven.

In dit gedicht glanst de scherpste die in *Roos is een bloem* eerder regel dan uitzondering was. De situatie: een leven, is zowel opmerking als commentaar en de taal begint hier om haar eigen as te draaien. Ze ontkent en bevestigt tegelijk, en het leven waar het de dichter nadrukkelijk om gaat wordt zo meesterlijk op een sokkel gezet. Het wordt er niet minder kwetsbaar door. Maar dan volgen beelden van kaalslag en leegte, spelende kinderen op een verwoest plein.

Leven in de steenzooi van kapotte
straten en zoveel doden in de wind.

Spelen in het puin doen kinderen
alsof zij op een plein vol kaalslag
nog een schommel vonden.

Om het gedicht tot leven te wekken moet er vooral veel worden weggedacht. De dichter blijft woorden toevoegen, maar het gedicht dat zo sprankelend begon, is dood.

Hugo Claus *In geval van nood* Uitgeverij De Bezige Bij, 205 pagina's, €26,50

**De mislukte grap van het leven
door Daan Cartens**

Hugo Claus *In geval van nood*

Hugo Claus (1929), de dichter van de terecht klassiek geworden bundel *De Oostakkerse gedichten*, van het diep in de Vlaamse ziel snijdende epische vers *Het teken van de hamster*, van talloze erotische verzen, hekeldichten en elegieën; die Claus is op zijn vijfenzeventigste als dichter nog springlevend.

Bewijs daarvoor is de afgelopen voorjaar verschenen omvangrijke bundel *In geval van nood*, die wij krachtens een aanwijzing van Claus geacht worden *con leggerezza pensosa*, 'met peinzende lichtheid' te lezen. Wat heet! De oude meester ontroert, overtuigt, schmiert, vers na vers. Hij herneemt oudere gedichten, hij schikt en herschikt regels in de diverse gedichten en afdelingen van deze imponerende bundel. Hij is en blijft een maniërist, een renaissance-kunstenaar, verdwaald aan het begin van het derde millenium. Alle gedichten gaan over leven, liefde en dood, over verlies, versplintering en angst voor stilstand. Daarmee is tegelijkertijd alles en niets gezegd, want alleen door het prikkelende woordgebruik van Claus krijgt een dergelijke opmerking volume.

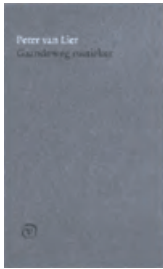
Het titelgedicht is direct al veelzeggend voor de existentiële staat die Claus in veel van de gedichten op een haast achteloze, maar niet minder treffende manier opmaakt. 'Ach, wat nog rest/ na het gemiddelde van de jaren/ is een steeds minder bibberend/ springplankje'. Claus reist, soms met een Grassiaanse slakkengang, soms met de reuzensprongen van een toverlantaarn door de tijd, *zijn tijd*. 'Ik ben in leven,' constateert hij. We zullen hem met zoveel vitaliteit voor ogen niet tegenspreken.

De eerste afdeling van *In geval van nood*, eigenlijk al een bundel op zichzelf, handelt over het speelse karakter van de taal; een taal die bij Claus altijd verheven en platvloers is, teder en grof, ontleend aan welbekende, klassieke voorgangers of aan volkse opmerkingen uit de kroeg. 'De horizon is de taal, de taal die ik word/ geacht te delen met/ het verminkte kind,/ met de jongeling die soldaat geworden is (..)'

Claus varieert regels, monteert, chargeert, als om zichzelf het illusoire van elk inzicht in te prenten. Taal schiet te kort, het leven is kort, dat is de stelling die de dichter poneert, niet met de zekerheid van een wetenschapper, maar burlesk en vilein en even soepel en gracieus als de acrobate van Francis Picabia die de cover siert. 'Mijn spel met woorden/ heeft mijn ziel verziekt/ iel geritsel/ te veel gezwijmd/ te weinig verijdeld (..)'

Peter van Lier *Gaandeweg rustieker* G.A. van Oorschot, 54 pagina's, €12,50

Schoonheid mag behagen door Yves T'Sjoen

In Peter van Liers debuut *Miniem gebaar* (1995) worden alledaagse onderwerpen schijnbaar onproblematisch als idyllische taferelen opgevoerd. In een heldere beeldentaal wordt het zijn van de wereld geobserveerd, bijna laconiek geregistreerd. De eenvoud waarmee verwondering voor het alledaagse wordt gethematiseerd is van de bedrieglijke soort: ze is complex, ze verhult, ze houdt de schijn op. Opdat de werkelijkheid, of het concrete, probleemloos kan worden ondergaan, moet de mens afstand kunnen nemen van zijn existentiële vragen, van zijn besef van de *condition humaine*. Om te kunnen geloven in de idylle moet de mens inspanningen leveren: hij moet zijn besef van de nietigheid van het aardse, zijn geloof dat alles tijdelijk en vergankelijk is, ervoor aan de kant zetten. De transparantie in deze poëzie is een op het menselijk bestaan (of geloof) bevochten eenvoud.

Van Lier gaat het niet hoger zoeken, geen hoger honing, maar koestert hoekjes als prentenboekjes. Hoekjes met gerafelde randen, maar zo behaaglijk schoon in hun (fragmentarische) omkadering. Wat er is, is er en dat mag gekoesterd. Dat besef is het resultaat van een langzaam groeiend besef. De eenvoud waar de gedichtjes in *Miniem gebaar* van getuigen, is veroverd, daar is een lijdensweg aan vooraf gegaan. In Van Liers tweede bundel *Gegroet o...* (1998) wordt de lezer alweer verzadigd met verdachtmakende assemblages van al te volmaakte gelukservaringen. Dat geluk heeft niets te maken met wat er zou zijn, maar met wat er is: het besef van ontoereikendheid, van beperking en tekort. 'Wat bestaat/bestaat, en mooi' (wellicht de meest geciteerde regel uit deze bundel): er is geen reden om daar iets achter te zoeken, een zingeving. Tegenover het romantische verlangen naar het ultieme, waarbij het *hic et nunc* als onvoltooid wordt beschouwd, plaatst Van Lier de menselijke staat als datgene wat er is, de *condition humaine an sich*.

[Vervolg recensie Hugo Claus]

Het knappe van Claus is dat hij met evengroot gemak over tijdloze onderwerpen als liefde en hartstocht schrijft, als over de via alle media waarneembare actualiteit. Het is de toon die bindt, de toon van een grillige vertwijfeling over wat de mens op grote schaal continu aanricht en, in intiemere sferen, zichzelf aandoet. Claus spaart niets of niemand, ook zichzelf niet. De cyclus 'Made in Belgium' begint met twintig korte gedichten, eigenlijk notities en invallen, die het bijtende van herinneringen hebben en het verrassende van ongemene observaties.

Het fragmentarische is trouwens typerend voor heel de bundel. Veel gedichten eindigen puntloos, worden afgekapt en verschijnen in een andere vorm op een andere plaats. Alles is, zegt Claus met Heraclitus, in beweging, elke werkelijkheid creëert een volgende, een andere. 'Begin. Herinner je/ Zee van tijd/ Reizen is geen vluchten (..) uit 'Begin' wordt 'Reizen': 'Begin. Herinner je/ Reizen is vluchten/ Een zee van tijd(..) en in 'Zee van tijd (2)': 'Begin. Herinner je/ Zee van tijd/ Reizen is vluchten(..).

Dat laatste gedicht, dat deel uitmaakt van de sterke slotafdeling "Gedaanten" (dezelfde titel gebruikt hij voor een cyclus in *De Sporen* (1993), want bij Claus is nooit iets definitief voltooid of afgerond), eindigt veelzeggend met: "Liefde nadert/ Ik herken het dwaallicht/ Het heeft jouw gezicht", want "de ander", de geliefde, de *vamp*, of de vertrouwde vrouw, wisselen ook constant van gedaante.

Op een aantal plaatsen vergelijkt Claus het bestaan expliciet met een scenario, "er is geen god en geen plot", het leven hangt van toevalligheden aan elkaar, die de dichter hooguit wat kan schikken of beïnvloeden: "Ik schrijf op mijn bed/ een ontvet, vermorzeld sonnet" en "Omdat ik van zinnen ben/ verzin ik je."

Hugo Claus is geen karig schrijver of kunstenaar, hij beoefent een groot aantal genres en houdt van tijd tot tijd flinke opruiming. Men leest er de diverse edities van zijn *Verzamelde Gedichten* maar op na. Zelfs in de meest klassieke en gekende gedichten heeft Claus, monkelend of niet, variaties aangebracht. Je bent bij een lijvige bundel als *In geval van nood* al gauw geneigd naar parels te zoeken, naar gedichten waarin Claus louter schittert met het edel metaal van allusies, inzichten en beeldspraak. Zo'n beperking kan ik elke lezer afraden. *In geval van nood* overtuigt als geheel. Met peinzende lichtheid bepaalt de dichter zijn plaats nu de winter is ingevallen en de zee van tijd van weleer duchtig is ingedamd.

Prachtige illustraties van dat besef van vliedende tijd zijn de cyclus *Bewegen* en het gedicht "Die andere droom" waarin "Het lichaam, een voortdurend manco,/ triomfeert over de mislukte grap/ van het leven. (..)" Het is een getemperd loflied op het animale. Pas in het laatste gedicht "Apollinaire revisited" klinkt een soort berusting die haast on-Clausiaans aandoet. "En van het oude en het nieuwe ken ik/ wat een leven kan kennen" In "Zij", een gewild vluchtig portret van een vrouw, van een liefde, belijdt Claus zijn vertrouwde voorkeur voor het onbekende en verrassende: "Mens, geef wat voor je neus ligt/ bewaar wat in jou is/ maar ongewaar is gebleven/ Alleen het onvermoede,/ het verraste, het verrassende'.

De verrassingen van dat leven, die vurige of erbarmelijke seizoenen, die wonderlijke of sleetse liefde, Claus blijft het *verzinnen* met een tuimelende geestdrift. Geloof hem op zijn woord.

[Vervolg recensie Peter van Lier]

Kortom, die idyllische fragmenten van de eenvoud zijn voltooid - ik paraphraseer de openings- en de slotreeks van *Gegroet o...* - en er is geen aanleiding ze als onvoltooid te zien. Schoonheid mag behagen, maar ze heeft vooraf altijd haar gezicht verbrand. Dat besef is de tragische spanning waarin Van Liers fragmenten uit *Arcadia* moeten worden gelezen.

De dichter kiest resoluut voor het concrete, voor de beelden die de dingen zonder (metaforische) omwegen benoemen (en hij verwijst daarvoor graag naar de latere poëzie van Faverey): 'Ik wil alles waar de realiteit uit bestaat weer aanwezig stellen en waarderen in esthetische zin. De vraag is natuurlijk of dat kan, en in hoeverre'. Ziehier de inzet van Van Liers poëtisch project. In een interview naar aanleiding van *Gegroet o...* sprak Van Lier over een pleidooi voor 'een aanwezigheid van de dingen, van de mensen en dieren om je heen'. Deze niet-autonome *Dinggedichte* willen precies de werkelijkheid, de wereld der dingen, centraal stellen en niet de referentiële functie van woorden of namen problematiseren (zoals Kouwenaar dat in zijn poëzie deed).

Diezelfde gedachtegang ligt aan de grondslag van Van Liers derde dichtbundel, *Gaandeweg rustieker*. Ook in deze bundel worden (schijnbaar afstandelijke) registraties als beeldfragmenten gepresenteerd, in een helder idioom, met neiging tot transparantie. Zo mogelijk wordt het onvoltooide karakter van die fragmenten paradoxalerwijze nog meer als voltooid voorgesteld, dus niet verwijzend naar het hogere, het mystieke, maar op zichzelf voltooid, klaar. Opmerkelijk is Van Liers gaandeweg aftasten van de grenzen van het lyrische, in de openingsafdeling 'Prozaïsch'. Geen rigide structuren, maar meanderende, elliptische, ritmische constructies. En gaandeweg wordt de narratieve lijn uit de openingsafdeling ingeruild voor suggestieve, gefragmenteerde, bevragende dichtregels, een spel met insprongen en witregels. Die gedichten worden niet toevallig aan elkaar geregen door gedachtestrepen (in de afdeling 'Wolken...').

Opvallend zijn dus de talrijke vragen - veelal retorische vragen, die in geen geval 'het mysterie' ondervragen en die de argeloze lezer weer voor nieuwe vragen stellen, zoals: wat moet ik met deze gedichten aanvangen, wat doen ze met mij, wat zeggen ze over de werkelijkheid? - en de vele opzichtige parentheses: mijmeringen, vragen, bijgedachten, wendingen, kortom passages die mogelijkheden openlaten, die andere lezingen van die registraties van fietsende meisjes en groetende boeren toelaten. En naarmate de bundel vordert worden de dichtpatronen grilliger. Ze gaan functioneren als (ritmische) partituren. Ook in deze bijzondere bundel heeft de schoonheid weer haar gezicht vooraf al verbrand (talrijk zijn de verwondingen, ook te lezen als kwetsuren, in deze bundel), maar wat we zien is voltooid. Ondanks, of misschien net omwille van die beletseltokens, gedachtestrepen, vragen en haakjes. *Gaandeweg rustieker* getuigt van zo'n hoogstaande, onverkwikkelijke voltooidheid, dat ze ongemakkelijk stemt.

Anna Enquist *De tussentijd* De Arbeiderspers, 60 pagina's, €15,95.

Huilende dichters

door Marja Pruis

Misschien omdat in poëzie niet op de eerste plaats een verhaal wordt verteld, zal men dichters over het algemeen niet vragen naar de biografische werkelijkheid achter hun verzen. Des te opvallender is het dat dichters zich op voorleesavonden, zoals onlangs op een van de avonden rond de VSB-prijs-genomineerden, laten verleiden tot het vertellen van anekdotes, alsof hetgeen ze straks te berde zullen brengen niet op eigen benen kan staan. Veel informatie levert dat trouwens over het algemeen niet op. 'Ik liep over het strand en raapte een krabje op en dat liet ik over mijn hand lopen. Daarover heb ik dit gedicht geschreven.' Of: 'Ik las Heidegger, en daarna brieven van Sartre, en toen moest ik de luiers van mijn dochtertje verschonen, waarna dit gedicht ontstond.' Mustafa Stitou gaf geen uitleg toen hij 'Niet samen scheiden we licht en donker' uit *Varkensroze ansichten* begon voor te dragen, maar wel viel hij halverwege het gedicht opeens stil. Toen hij verder ging, klonk zijn stem een stuk zachter en bleek hij te huilen. Snotterend en neusophalend behaalde hij de finish. Zijn tranen zetten het hele gedicht in een nieuw daglicht en gaven het terugkerende 'ik ben je secretaris vergeef me ik zeg dit als je secretaris' een onvermoede, dramatische lading mee. Opeens was het duidelijk: dit was niet zomaar een gedicht. Dit ging over leven en dood, over liefde en verlies.

Bij Anna Enquist is iets omgekeerds aan de hand. Sinds haar dochter overleed, staat nieuw werk van haar in een bepaald licht. Dit kan niet zomaar poëzie zijn. Dit gaat over leven en dood, over liefde en verlies. Toch zal ze waarschijnlijk niet het podium bestijgen en zeggen: 'Mijn dochter is dood en toen heb ik dit gedicht geschreven.' Evenmin valt te verwachten dat ze tijdens een voordracht in huilen uit zal barsten. Ze zal wel drie keer uitkijken. Waar een huilende dichter - mits hij niet Toon Hermans heet - bijna zijns ondanks zijn blanke pit toont en op ons mededogen kan rekenen, is een huilende dichteres per definitie een pathetische verschijning. Buiten dat: de gedichten in *De tussentijd* lijken zo ver mogelijk wég van de tranen te zijn geschreven. Hoe onvergelijkbaar direct beschreef ze het lijden van een moeder die haar kind verliest aan een hartafwijking in haar debuutroman *Het meesterstuk* (1994), toen er, gek gezegd, nog niets aan de hand was. 'Er is een aardbeving geweest, een watersnood, een verslindende orkaan die alles meesleurde, vernietigde en op vreemde plaatsen weer neerkwakte. Maar als zij haar kastdeur opent

Rogi Wieg *De Ander* Uitgeverij De Arbeiderspers, 64 pagina's, €19,95

Om te overleven

door Rosita Steenbeek

Of ik een recensie wilde schrijven..

‘Ik een recensie?’

‘Van een dichtbundel.’

Het wordt steeds gekker.

‘De laatste van Rogi Wieg.’

‘O..., van Rogi.’ Onlangs had ik bij het haastige doorbladeren van een krant, in een kritiek een paar dichtregels gezien die me meteen raakten.

Waarom hadden ze me geraakt? Interessant om dat te onderzoeken.

‘Ik heb geen ervaring op dit vlak.’

Wat was het? Mooie taal, sterke beelden, een hevig gevoel?

‘Weet je wat, we sturen de bundel op en dan kijk je ernaar.’

Nog vaak heb ik gedacht aan die ene ontmoeting met Rogi op een Amsterdams terras. Hij was vrolijk, aardig, onderhoudend, aandachtig. Hij verkeerde in het gezelschap van een vriendin die zwanger van hem was. Hij leek trots en blij. Later las ik een interview met hem waarin hij vertelde dat hij een einde aan zijn leven ging maken en dat hij zijn kind nooit zou zien. Het was geen toneelstuk, het was echt. Het ware leven is vreselijk, wreed, extreem.

Even later hoorde ik gelukkig dat hij een nieuwe grote liefde had en een geweldige psychiater en dat hij weer meedeed met het leven, weer schiep.

De Ander. Mooie titel.

Opnieuw word ik geraakt.

Door de opdracht: ‘Aan mijn dierbare ouders.’ Zijn ouders die hij geen verdriet wilde doen maar dat zo erg gedaan heeft met zijn zelfmoordpogingen. *‘Zijn jullie bang om door iemand gebeld te worden in de ochtend?’*

Door de inleiding, een prozatekst over leven en werk van Rogi Wieg, tijdens het lezen waarvan ik meerdere malen verder blader om te kijken of ik de naam van de schrijver echt goed gelezen heb. Ja, het is werkelijk ondertekend door Rogi Wieg.

Na een uiteenzetting over het schilderen, waarin hij uit-

[Vervolg recensie Anna Enquist]

hangen haar kleren daar zoals altijd. De trap heeft eenentwintig treden, toen en nu; het uitzicht uit het keukenraam is exact hetzelfde gebleven.' De reikwijdte van een roman en de eis van verstaanbaar proza leverden pagina's op die niet met droge ogen te lezen zijn, zo precies en beeldend maakte Enquist ieder ouders nachtmerrie invoelbaar. Binnen de beschutting van fictie is het soms heerlijk huilen.

Tegen het echte leven kan geen dichtwerk op; iedere metafoor wordt een lachertje, iedere regel een affront. 'Over de schrijftafel golfde pure/ weerzin. Met vlakke hand sloeg ik/ rijm en ritme het raam uit. Een lijst/ wilde ik maken, zo lang als een lichaam,/ een sobere som van ontbreeksel,' dicht Enquist in 'Tweede winter'. De gedichten in *De tussentijd* zijn hard, kaal en scherp. Het zijn spichtige bouwsels, met strakke strofen ('Krakend neerzitten en kijken/ naar wind op een foto. Hoe/ de geketende dansers buigen op een rij!') waarvan de betekenis zich niet onmiddellijk prijsgeeft. Het lijkt alsof de dichter iedere larmoyantie uit de weg wil gaan door zichzelf te pantseren, ook als er opeens staat: 'Ik mis de linkshandige, schitterend/ spiegelbeeld naast mij aan tafel, ik mis/ haar tot brakens toe dagelijks.'

Waar Stitou speelt met zachte bezwerende regels ('we zijn een team samen drijven we artsen/ tot wanhoop') en clichématige formuleringen ('er is geen ontkomen/ aan de dood'), ramt Enquist de bittere feiten op een rijtje: 'daar, in de diepte, daar/ gaat alles verloren, daar/ ga ik het mee doen.' Stitou breekt een verborgen kern van liefde en onvermogen open, en schrijft zichzelf als het ware naar een ontlading toe; met de juiste dictie gebracht groeien zijn woorden uit tot een vraag om vergiffenis. Enquist speelt noch breekt open. In haar poëzie wordt de boel dichtgetimmerd en -gehamerd, omdat de kern te erg is voor woorden. Evenmin als bij de tranen van Stitou hoeft je de precieze achtergrond te kennen, om de plotselinge kracht van een gedicht te kunnen voelen, of een onvermoed tragische dimensie. Sterke poëzie spreekt voor zich.

De vogel met de baard

De hoogste berg beklimmen,
de lammergier zien. Zijn rode oog,
zijn bepoederde veren. Hij loert
naar zijn prooi. De ongeduldige
buizerd vloog weg met longvlies
en luchtpijp; 's nachts stal de vos
de nieren. Nu ligt de gems
in zijn kern gereed: bot.

Rustig stijgen op de bloedhete
zucht uit het dal, geklemd
in de klauw wat doet leven:
scapula, femur. De zon
likt met vuur aan de bergkam.
Loslaten. Tegen de witte rots
klettert skelet; het stuitert,
splijt en geeft prijs zijn merg.

[Vervolg recensie Rogi Wieg]

legt dat hij daarin zoekt naar balans en evenwicht, schrijft hij: 'Helaas werd een groot aantal schilderijen door Rogi Wieg in een woedende/gedepimeerde stemming verwoest.' Ik lach. Om de nuchterheid waarmee dit dramatische feit ineens wordt meegedeeld. Op luchtige toon gaat hij verder: 'Maar Wieg heeft geen spijt van zijn vernietigingen want uit vernietiging ontstaan bij Rogi Wieg nieuwe creaties.'

Ook de schilderijen raken me, de felle kleuren die voortkomen uit diepe duisternis. Het zijn schilderijen vol symboliek: ingekapselde hoofden, een man met een kindje op de rug, veel kruisen, als bezwering of als beeld van eigen lijden. Soms is het kruis niet plat maar heeft het de vorm van een doodskist.

Zijn werk roept herinneringen op aan Chagall, door de zwevende mensen en huizen, maar ook aan de expressionisten, en vooral moet ik denken aan 'De schreeuw' van Munch. De doeken zijn hartekreten.

Het meest word ik geraakt door de gedichten.

Het is alsof door de emotionele druk, de diepe laag waaruit de gedichten voortkomen, vanzelf de juiste beelden en woorden zich hebben opgedrongen. De associaties zijn niet willekeurig, maar helder en ook voor de lezer mee te beleven. De beelden zijn sterk, origineel en worden mooi uitgewerkt zoals in het gedicht 'De oude zonnebloem.' De herhaling werkt bezwerend, doet denken aan een gebed, ritme en klank verraden Rogi de musicus. Typerend is het ironische, Reviaans aandoende tussenzinnetje: 'Zo ontdek je nog eens iets'.

Ook de gedichten zijn hartekreten maar nergens larmoyant, ze zijn hartverscheurend en lichtvoetig, geschreven op het scherp van de snede, *door het oog van de naald*.

Niet vrijblijvend maar geschapen om te overleven, uit vernietiging geboren. Ook hierin zoekt hij naar balans en evenwicht.

Met de ander.

De ander in hemzelf, zijn geliefde, met wie hij 'zijn bloedsomloop helaas niet kan verbinden', zijn kind, 'ik die op papier mijn kindje zoek, wie heeft haar gezien', de onbekende dode, die hij zo teder toespreekt, 'Had je dan geen stukje papier om ooit iets op te schrijven', zijn ouders, 'Als ik mijn vader nog dertig jaar kon geven door te sterven.'

Het extreme beeld van offer en kruisiging duikt ook op in de poëzie. 'Ze hadden hem moeten vastspijkeren aan een tulp.' In het gedicht 'Als' waar hij het heeft over het laatste avondmaal staat: 'Mijn enige leven dat ik als een rolletje zuurtjes heb uitgedeeld.'

Hij deelt zichzelf uit in zijn poëzie. Het schrijven van een gedicht is als een kruisiging van zichzelf, waarmee hij de ander troost en de dood trotseert.

'Een doorbloed gedicht leeft langer.'

Het tot je nemen van de bundel betekent een heftige ontmoeting met Rogi. Hij geeft je een kleurig boekje, met een tulp, een oude zonnebloem en een roos *die nooit dezelfde is* en van wier stengels hij een doornenkroon vlecht.

Hij wil de ander bereiken, ook de lezer.

Wat deze lezer betreft is dat helemaal gelukt.

Nieuw verschenen

Informatie voor deze rubriek graag per e-mail naar: info@poezieclub.nl

■ Nederlandstalige poëzie

- **Claire vanden Abbeele.** *Alleen de liefde.* Lannoo, €16,95. (februari 2004) Met foto's van Jean Godecharle.
- **H.H. ter Balkt.** *Anti-Canto's en De Astatica.* De Bezige Bij. €19,90 (mei 2004) Nieuwe poëzie van de winnaar van de P.C. Hooftprijs 2003.
- **Bernlef.** *Kiezel en traan.* Querido. €17,95 (juni 2004)
- **Bernd G. Bevers.** *Tegenberichten.* Prometheus. €15,- (mei 2004)
- **Mark Boog.** *Luid overigens de noodklok.* Uitgeverij Cossee. €15,90 (januari 2004)
- **Pieter Boskma.** *Puur.* Prometheus. €15,- (mei 2004) Poëzieclubkeuze zomer 2004. Van de schrijver van *De Aardse Komedie.*
- **Maurice Buehler.** *Grasaap te water.* Contact, €14,90. (maart 2004)
- **Paul van Capelleveen.** *Laatste metamorfose;* Meulenhoff €13,50 (april 2004)
- **Paul Claes:** *De waaier van het hart.* De Bezige Bij, 72 blz. €16,50 (april 2004). Vierde dichtbundel van de Vlaamse classicus, literatuurwetenschapper en vertaler.
- **Hugo Claus:** *In geval van nood.* De Bezige Bij, 205 blz. €26,50. (april 2004)
- **Hugo Claus:** *Gedichten.* De Bezige Bij. €75,-, na drie maanden €95,- (april 2004). Verzamelde poëzie.
- **Bart FM Droog.** *Radioactief.* Passage, €13,50. (april 2004) Derde bundel van de huidige Stadsdichter van Groningen, tevens lid van de Dichters uit Epibreren, en hoofdredacteur van het online poëziedagblad 'Rottend Staal'.
- **J. Eijkelboom.** *Binnensmonds jubelend.* De Arbeiderspers. €14,95 (mei 2004) Poëzieclubaanbeveling zomer 2004.
- **Anna Enquist.** *De tussentijd.* De Arbeiderspers, €15,95. (februari 2004)
- **Jan Geerts.** *Tijdverdriet en andere seizoenen.* P, €12,50. (maart 2004). Debuut.
- **Christine d 'Haen.** *Mirabilia.* Querido, €16,95. (januari 2004)
- **Juliën Holtrigter.** *Het verlangen te verdwalen.* De Harmonie, €13,50. (mei 2004)
- **Chris Honingh.** *Een hoed van panamastro.* Querido, €17,95. (januari 2004) Zesde bundel van Chris Honingh.
- **Philip Hoorne.** *Inbreng Nihil.* Uitgeverij 521. €15,- (maart 204)
- **Saskia de Jong.** *Zoekt vaas.* Bert Bakker, €15,00. (februari 2004) Debuutbundel. Genomineerd voor de C. Budding'-prijs.
- **Hilde Keteleer.** *Deuren.* Wereldbibliotheek. €15,90 (mei 2004)
- **Antoine de Kom.** *Chocoladetranen.* Querido. €15,95 (juni 2004)
- **Joep Kuiper.** *Monarchieën.* Meulenhoff. €13,50 (februari 2004) Debuut. Genomineerd voor de C. Buddingh'-prijs.
- **Peter van Lier.** *Gaandeweg rustieker.* G.A. van Oorschot, €12,50. (april 2004)

Van Liers vorige bundel, *Gegroet o...* (1998), werd bekroond met de Jan Campertprijs.

- **Bart Meuleman.** *hulp.* Querido, €15,95. (Januari 2004)
- **Jan van Nijlen.** *Verzamelde gedichten.* G.A. van Oorschot, 430 blz. €32,50 (februari 2004)
Herziene uitgave met poëzie van de Vlaamse dichter Jan van Nijlen (1884-1965).
- **Ramsey Nasr.** *Onhandig bloesemend.* De Bezige Bij. €15,- (maart 2004)
- **Peter Nijmeijer.** *Rotgipfler.* P, €15,00. (februari 2004)
Poëzieclubaanbeveling voorjaar 2004. Verzameling van zijn Oostenrijkse gedichten.
- **Frank Pollet.** *DaLiDa.* P, €15,00. (Maart 2004) Tweede bundel in een reeks van drie. Het eerste deel, *LaDiDa*, verscheen in 2001. Met visueel werk van Christophe Meul.
- **Jean Pierre Rawie.** *Verzamelde verzen.* Bert Bakker, €25,00. (mei 2004)
Alle gedichten vanaf *Het meisje en de dood* (1979).
- **Willem M. Roggeman.** *Het nut van de poëzie.* P, €16,50. (januari 2004) Met illustraties van Fred Bervoets.
- **L.F. Rosen.** *Doorwaadbare plaatsen.* G.A. van Oorschot, €12,50. (april 2004)
Vijfde bundel van L.F. Rosen.
- **Patty Scholten.** *Bizonvoeten.* Atlas. €15,- (April 2004)
Poëzieclubaanbeveling zomer 2004
- **Rob Schouten.** *Apenlier.* Arbeiderspers, €14,95. (januari 2004)
Van de winnaar van de Herman Gorterprijs 2001, voor zijn vorige bundel *Infauste dienstprognose.*
- **Karel Sergen.** *Sprong.* P, €15,00. (januari 2004)
Zevende bundel van Karel Sergen.
- **F. Starik.** *De Grote Vakantie.*
In de Knipscheer, €19,90. (februari 2004) Poëzieclubaanbeveling voorjaar 2004. Net als de vorige bundel *Simpele Ziel* met cd.
- **Pem Sluijter.** *Het licht van Attika.*
De Arbeiderspers. €15,95 (mei 2004)
- **Bart Stouten.** *De wijsheid van de wind.* P, €15,00. (maart 2004)
Tweede bundel van Bart Stouten. Zijn debuut *Sapporo Blues* verscheen in 2002.
- **Toon Tellegen.** *Minuscule oorlogen.* Querido. €16,95 (juni 2004)
- **Teun de Vries.** *Alles begint bij de dingen.* Querido. (juni 2004)
- **Elly de Waard.** *De hemel van Toulouse.* Harmonie. €15,90. (maart 2004)
Gedichten met Frankrijk als decor of onderwerp.
- **Rogi Wieg.** *De Ander.* Arbeiderspers, €19,95. (maart 2004)
Clubkeuze voorjaar 2004. Met schilderijen van Wieg.
- **Ad Zuiderent.** *Fietser naar niets.* Querido. €16,95 (juni 2004)

■ Bloemlezingen

- **Tsead Bruinja, Daniël Dee** (samenstelling). *Kutgedichten: poëzie over de vrouwelijke genitaliën.* Passage, €14,50. (januari 2004)
- **Simon Vinkenoog** (samenstelling). *Goede raad is vuur.* Passage, €14,50. (februari 2004)
- *Het historische gedicht - De favoriete gedichten over de geschiedenis van Nederland en Vlaanderen.* Podium, €14,50. (januari 2004) Ingeleid door Rob Schouten.

■ Vertaald

- **Czeslaw Milosz.** *Gedichten.* (Vert. Gerard Rasch). Atlas, 372 blz. €35,- (februari 2004)
- *Het lied van Roeland.* (Vert. Ard Posthuma). Athenaeum-Polak & Van Genneep, €16,50. (april 2004)
- **Jan H. Mysjkin** (samenstelling) *Hanenveren van divers pluimage. Levende Franstalige poëzie uit België.* Poëziecentrum. €17,50. (januari 2004)
- **Rutilius Namatianus.** *Langs Romeinse kusten.* (Vert. Wim Verbaal). P, €13,00. (april 2004)
- **Pablo Neruda.** *Verblijf op aarde.* (Vert. Bart Vonck). P, €21,00. (April 2004)
- **Ovidius.** *Lessen in liefde. Ars amandi en Remedia amoris.* (Vert. M. d'Hane-Scheltema). Athenaeum - Polak & Van Genneep, €30,00. (april 2004)
- **K.P. Kavafis.** *Verzamelde gedichten.* (Vert. G.H. Blanken). Athenaeum - Polak & Van Genneep, €14,95. (maart 2004)
- **Dante Gabriel Rossetti.** *Sonnetten.* (Vert. Ike Cialona). Athenaeum-Polak & Van Genneep, €18,95. (februari 2004)
- **Antjie Krog** (samenstelling). *Liederen van de blauwkraanvogel.* (Vert. Robert Dorsman). Podium/Novib. (maart 2004)

■ Secundair

- **Leo Vroman.** *Vroeger donker dan gisteren.* De Prom, €17,50. (mei 2004)
Nieuw deel van de serie herfstdagboeken van uitgeverij De Prom.
- **Piet Gerbrandy.** *Een steeneik op de rotsen. Over poëzie en retorica.* Meulenhoff, 334 blz. €19,90 (januari 2004)
- *Groepsportret.* Hugo Claus door Mark Schaevers, een keuze uit meer dan vijftig jaar interviews met en uitspraken van en over Claus. Bezige Bij. €25,- (april 2004)

Poëzie-agenda

■ 27 maart - 19 september 2004

Tentoonstelling

Het fabeldier dat Komrij heet

Letterkundig Museum, Den Haag

Ter ere van de zestigste verjaardag van Gerrit Komrij presenteert het Letterkundig Museum de tentoonstelling *Het fabeldier dat Komrij heet*. Onbekend en ongepubliceerd materiaal, zeldzame foto's, voorwerpen en brieven vertellen het bijzondere levensverhaal van de Dichter des Vaderlands.

Voor meer informatie zie www.letmus.nl

■ 12 t/m 18 juni 2004

35e Poetry International Festival

Schouwburg, Rotterdam

35e editie van het prestigieuze Poetry International Festival, ontmoetingsplaats voor dichters, vertalers, uitgevers, tijdschriftredacteurs, critici, programmeurs en publiek uit de hele wereld. Centraal thema dit jaar is *Het Heilige Boek*, naar aanleiding van de verschijning van de nieuwe bijbelvertaling in oktober 2004. Heilige boeken lopen de hele week als een rode draad door het festival; dichters zijn geselecteerd op hun verwantschap met het thema en er zijn speciale programma's rond (teksten uit) heilige boeken. De traditionele Defence of Poetry wordt uitgesproken door de Zuid-Afrikaanse dichteres Antjie Krog en de Chileense dichter Pablo Neruda wordt herdacht met een hommage. Ook wordt tijdens het festival voor de eerste maal het Poetry International World Slampionship gehouden.

Entree avondprogramma's: €8,50 / €7,00*

Passe-partout: €33 / €23*

(*CJP, studentenkaart, R'damPas, Pas 65, Lenerspas Gemeentebibliotheek Rotterdam) Voor meer informatie (o.a. het programmaoverzicht) zie www.poetry.nl

■ 29 en 30 juli 2004

Dichters in de Prinsentuin

Prinsentuin, Groningen

Op 29 en 30 juli wordt voor de zevende keer het festival 'Dichters in de Prinsentuin' georganiseerd. Meer dan 70 dichters zullen onder de loofgangen en tussen de rozenperken van de Groningse Prinsentuin hun werk voordragen. Een kleine greep uit het programma levert de volgende namen op: Wouter Godijn, Jane Leusink, Tsead Bruinja, Marije Langelaar, Jana Beranová en onder voorbehoud Ilja Pfeijffer, Tjitske Mussche en Sieger M. Geertsema. Verder is er muziek van ondermeer Harry Zijlstra en Ronald Ohlsen, en combineert het USVA videocollectief poëzie met beeld.

De aanvang voor beide dagen is 14.00 uur en de entree is gratis.

Voor meer informatie zie www.dichtersindeprinsentuin.nl

■ **31 juli 2004**

Het Tuinfeest

Theater Bouwkunde, Deventer

Zaterdag 31 juli vindt voor de zevende keer het poëziefestival 'Het Tuinfeest' plaats. 'Het Tuinfeest' wordt georganiseerd door en rondom Theater Bouwkunde in een vijftal sfeervolle stadstuinen in het oude centrum van Deventer. Jaarlijks dragen zo'n dertig Nederlandse en Vlaamse dichters voor uit eigen werk, en is er een aanvullend muzikaal programma. De dichters die dit jaar acte de présence zullen geven zijn onder andere Anna Enquist, Gerrit Komrij, Tonnus Oosterhof, Jean Pierre Rawie, Simon Vinkenoog en Menno Wigman.

De entree is €25,- (buffetkaarten à €22,- kunnen meebesteld worden).

Voor meer informatie zie www.theaterbouwkunde.nl

Poezieclub

De poëzieclubpagina's worden samengesteld door de Stichting Poëzieclub

Poëzieclubkeuze voorjaar 2004

Het Dichterspanel van de Poëzieclub, Judith Herzberg en Ed Leeflang, heeft de bundel van Rogi Wieg *De Ander* uitgeroepen tot Poëzieclubkeuze voorjaar 2004. Als Aanbevelingen koos het Dichterspanel Peter Nijmeijers bundel *Rotgipfler* en *De Grote Vakantie* van F. Starik. In deze *Awater* het juryrapport van de bundel van Wieg. De juryrapporten van de Aanbevelingen vindt u op www.poezieclub.nl.

De Poëzieclubkeuze voor de zomer 2004 is inmiddels ook bepaald: *Puur* van Pieter Boskma (Prometheus). De Aanbevelingen zijn *Bizonvoeten* van Patty Scholten (Atlas) en *Binnensmonds jubelend* van J. Eijkelboom (Arbeiderspers). Bij het ter perse gaan van deze *Awater* waren de juryrapport nog niet beschikbaar.

Juryrapport van de bundel 'De Ander' van Rogi Wieg door Judith Herzberg & Ed Leeflang

De Ander van Rogi Wieg wijkt in zijn vormgeving af van de meeste andere dichtbundels. Zo liet de dichter acht van zijn schilderijen reproduceren die verband houden met zijn thematiek. Verder gaat aan de gedichten een tamelijk uitgebreide introductie vooraf. Daarin heeft de auteur het over vroegere verrichtingen als pianist en componist, maar vooral over zijn manier van schilderen en dichten.

Ter wille van een zuivere beoordeling - het gaat tenslotte om poëzie - zijn zowel de afbeeldingen als die introductie hier volledig buiten beschouwing gelaten.

De Ander is een autobiografische bundel, die opvalt door een verregaande, om niet te zeggen riskante openhartigheid. Er is sprake van dramatische ervaringen. Een gerechtelijke uitspraak verbiedt de dichter de omgang met zijn dochtertje. Hij maakt geen geheim van zijn doodsdrijf en van zijn verblijf in een psychiatrische inrichting of gevangenis. De bundel sluit af met een serie bajesgedichten.

Nu heeft poëzie die het eigen wel en penibele wee beschrijft een lange traditie achter zich, maar dichters die zich zo met huid en haar blootgeven aan de lezer zijn in Nederland tegenwoordig schaars.

Onverhulde bekentenispoëzie, het is een hachelijk genre en de weerstanden ertegen zijn niet van vandaag of gisteren. Dat is begrijpelijk genoeg: sentimentaliteit ligt op de loer en kleffe loslippigheid heeft iets stuitends. Maar die gevaren doen zich in *De ander* nu juist niet voor. Wiegs gedichten zijn niet opdringerig of larmoyant, de lezer voelt zich dan ook niet gegeneerd. Integendeel. Daarvoor is de kijk die de dichter heeft op zichzelf en zijn omstandigheden te verassend en te scherpzinnig, daarvoor is zijn toon te nuchter, op het lichtvoetige af.

Bij de schrijvende onderwerpen die in *De Ander* worden aangesneden zou je bij wijze van tegenwicht een flinke dosis ironie of cynisme verwachten. Dat zijn nu eenmaal de geijkte middelen om het pijnlijke te relativiseren en zo in één moeite door gedichten om zeep te helpen. Tot dergelijke gangbare ingrepen laat Wieg zich niet verleiden. Een zekere zelfspot is hem niet vreemd, maar tegenwoordigheid van geest en vitaliteit tegen de klippen op geven deze bundel zijn elan.

De Ander is het boek van iemand die niet opgeeft. Navrante bespiegelingen wisselen af met terloops aandoende zinnen als 'Ik heb lang genoeg geleefd / om nog lang genoeg geleefd / te hebben', 'moeite doen is waardevol' of 'stupiditeit om bij de dood te denken aan een begin.' Wiegs bundel telt veel overtuigende en zelfs bemoedigende gedichten, zoals:

Zonder twijfel

Voor Hannah

Eerst vond men het wiel uit en toen het zwaard van Damocles
en de hoed en de appel van het kwaad tot erger, en daarna

drong de punt van het zogenoemde zwaard naar binnen door
mijn schedeldak: ik trouwde. De wereld is techniek, het trouwen

is belofte, zo had het moeten zijn, maar zo was het niet.
Opstaan, liefhebben, nachtrust, het werd een wiel

dat het oude zwaard liet zakken, dieper, diepst, tot in het hart.
Waarom heb ik je gemaakt? Waarom me niet omgekeerd en weggelopen?

Er zit soms diepte in de wereld van de vlakke, lijnen die elkaar
kruisen op een snijpunt, zwart dat licht wordt en afneemt

tot wit. Noem het perspectief, of bedrog, een valse
belofte, of techniek. Maar jij bestaat. Jij, zonder twijfel.

Bewegende poëzie op Poetry International Web

Poetry International Web is een internationale poëziewebsite, maar biedt ook veel vaderlandse poëzie. Op de website staan ruim dertig Nederlandse dichters, waar ieder kwartaal minimaal één dichter aan toegevoegd wordt. Vanaf 1 juni is Tonnus Oosterhoff *Poet of the Quarter*. Met de presentatie van zijn bewegende gedichten in Engelse vertaling op het Nederlandse domein heeft Poetry International Web de primeur.

Sinds kort is Poetry International Web uitgebreid met een nieuw land: India. De Indiase redactie opent het domein met twee dichters: de Engelstalige Keki Daruwalla en de in het Marathi dichtende modernist Vasant Abaji Dahake.

Maandelijks zijn op Poetry International Web meer dan vijftig nieuwe gedichten te vinden in de originele taal en in Engelse vertaling. Daarnaast biedt de website nieuws, essays, links en achtergrondinformatie over meer dan 250 dichters.

Als u elke week een gedicht in uw mailbox wilt ontvangen, abonneert u zich dan gratis op de *Poem of the Week* via de website. Wilt u op de hoogte blijven van de ontwikkelingen op Poetry International Web, dan kunt u zich gratis abonneren op de *Newsletter*.

www.poetryinternational.org

Jelmer van Lenteren wint Gedichtenwedstrijd Highschool Music Competition

Van de ruim zevenhonderd gedichten van scholieren die vanaf december 2003 hebben meegedaan aan de Highschool Music Competition heeft het gedicht 'Een versteend leven' van Jelmer van Lenteren (16 jaar) uit De Lier het meest indruk gemaakt op de jury. De Highschool Music Competition is een project van de Zuid-Hollandse Popunie in samenwerking met de Poëzieclub. In workshops leren kinderen een gedicht schrijven. Het winnende gedicht wordt door alle finalisten van de HMC bandcompetitie bewerkt tot een nieuwe *song*.

Jelmer van Lenteren heeft met zijn gedicht €100,- gewonnen, een abonnement op de Poëzieclub en een plaatsje in de jury die bepaalt welke *song* het beste is.

Voor meer informatie: www.popunie.nl

Een versteend leven

Geheel ongevraagd,
geheel onverwacht,
ging vanaf mijn berg,
het steentje rollen.

Zo weerloos,
is dit steentje klein.

Van rotsen af, door valleien,
bleef mijn steentje staan,
liggend op de vlakten,
bleef mijn steentje gaan.

Zo weerloos,
is dit steentje klein.

Nu de schaduw is gekomen,
rolt mijn steentje,
onbewegelijk door,
de pijn, het verlangen,
een onbegrip te groot.

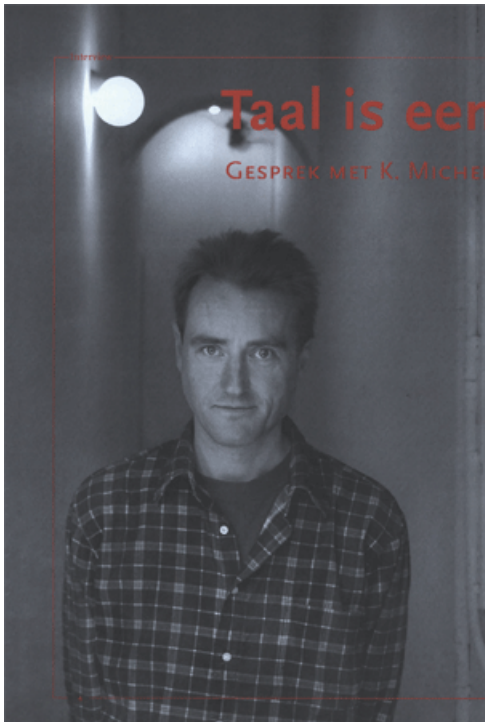
Zo weerloos,
is dit steentje klein.

Jelmer van Lenteren, 16 jaar

[Awater 2004/3]

[Gummbah]

Foto's: Mark Kohn

Interview

Taal is een lekker materiaal

Gesprek met K. Michel

Van de dichter K. Michel verscheen *Kleur de schaduwen*, de opvolger van het bekroonde *Waterstudies*. 'Van vertalen leer je woekeren met de middelen die je hebt.'

door Hagar Peeters

We zitten in de tuin van het huis waar hij ooit woonde en ik nu. Tegels liggen schots en scheef en Michel zegt dat we ons hoogstwaarschijnlijk op een dijk bevinden, dat alles aan het verzakken is. Het viel hem laatst op in het nabijgelegen Amsterdamse Oosterpark, hoe alles scheef liep. Hoewel de schemering op het punt staat in te vallen, is het licht boven de tuin glashelder. Michel wijst naar twee vliegtuigen in de verte. 'Het lijken wel twee bootjes,' zegt hij. 'En dat is geen poëtische blik.' Erachteraan verschijnen de gebruikelijke witte wolkerige waterstrepen.

K. Michel is zogezegd nog geen vijf minuten bij mij binnen of hij heeft al boten in de lucht en dijken in de tuin gezien en gezegd dat dat geen poëtische blik betekent. Vlug richten we ons op zijn dichtwerk waarin ook alles anders is, maar dan op de vierkante millimeter van het papier. Klonk in *Waterstudies* 'tohoe wa bohoe', de droevige beginklank uit Genesis één, vers twee, in zijn zojuist verschenen *Kleur de schaduwen* horen we de Zweedse dichter de regel 'å i åå ä è ö' verkondigen (Michel doet voor hoe hij denkt dat je het moet uitspreken), wat zoveel betekent als: 'en in de stroom ligt een eiland'.

In datzelfde gedicht, waarvan ook de titel 'å i åå ä è ö' is, verandert het geluid van mensen in het theater in een boot die 'zwaansloot over de treden / statig naar beneden komt gegleden / en dan diagonaal / door de hal op de glazen pui afstevent'. Dat is al even onwerkelijk als de aak die de bron van de Amstel in zich droeg in het gedicht 'Het Magerebrugwonder' in *Waterstudies*. Het gedicht 'Okay' begint een 'pr-baas vrolijk register' maar eindigt zo ongeveer in mineur, wat mooi contrasteert met de inhoud van het gedicht.

Ook zijn er klanken die almaar hoorbaar blijven, zoals in de gedichten over de ontwikkeling van de taal, waarin de oerklank 'au' uit het allereerste begin nog altijd nagalmt in de vorm van een 'scheurend geluid', ook al zijn we ondertussen in staat om hapeloos het woord 'tuinmeubelkussenbewaartas' te bezigen. In 'Uit de bomen afgedaald' klinkt boven het gerinkel uit (van het lopend buffet dat ons leven is) 'nog steeds het scheurende geluid'. Het zijn de echo's van dat eeuwige 'tohoe wa bohoe'.

'Te veel mensen zijn geobsedeerd door hun identiteit'

Michel: 'Ik heb niet het idee dat ik anders schrijf omdat ik voor mijn vorige bundel *Waterstudies* de VSB-poëzieprijs heb gekregen. Ik zou niet weten hoe je dat doet, hoe je zo'n vorig boek herhaalt. Dat zal me niet eens lukken. Volgens mij ben ik erg nieuwsgierig. Dat is ook waarom er vrij diverse gedichten in mijn bundels staan. Omdat ik uit wil vissen van: hoe gaat dit, of hé, dit is een grappig begin, laat ik eens kijken wat dat wordt, of: het lijkt me leuk om een gedicht te schrijven dat zo en zo eindigt. Dat ik nieuwsgierig ben wil overigens niet zeggen dat het uitsluitend experimenten zijn. De gedichten in *Kleur de schaduwen* zijn allemaal af. Het zijn geen proefjes.'

Dat schrijven is vanzelf door blijven gaan en ook het uit willen vissen. Maar toen ik die bundel samenstelde, realiseerde ik me wel dat er zonder twijfel scherp naar gekeken zou worden. En toen dacht ik: ja maar daar kan ik eigenlijk ook weinig aan doen want de gedichten zijn gewoon de gedichten. Je kunt moeilijk omdat mensen er scherp naar kijken ineens andere gedichten gaan schrijven. Ik hou van beelden, ik hou van klanken, ik hou van ritmes, daar amuseer ik me mee, daar geniet ik van en daar zwelg ik in, dus als ik zangerig kan klinken dan vind ik het mooi, als ik een beetje stoterig kan klinken vind ik het ook mooi. Ik vind het ook mooi om een sprookjesgeluid te maken. Ik hoef me niet te beperken, hè.

Per gedicht heb ik, met een groot woord, wel een paar 'afspraken'. Daar probeer ik me voor de duur van dat gedicht aan te houden, zodat toon, zinsopbouw en stijl coherent zijn.

Er is één ding, en dat is meer van baldadige aard: ik geloof dat ik expres geen flauwe grappen heb geschraapt omdat ze flauw zouden zijn want ik ben eigenlijk een groot voorstander van flauwe grappen. Ik heb bij het samenstellen van dit boek zeker niet aan zelfcensuur gedaan.'

Toen je negentien was, werd je getroffen door de programmatische regel 'We draaien rond en rond in de dierlijke buik, in de minerale buik, in de tijdelijke buik. Het vinden van de uitgang: het gedicht', vrij vertaald naar een gedicht van Octavio Paz. Naar aanleiding daarvan ben je gedichten van Paz en van Cesar Vallejo en Nicanor Parra gaan vertalen. Wat ontdekte je daarmee?

'Soms is een goede manier om een dichter te lezen, hem te vertalen. Vertalen is namelijk een heel grondige manier van lezen. Door dat vertalen kijk je met een blik van buiten naar je eigen taal. Het vanzelfsprekende van het Nederlands wordt opeens een beetje minder vanzelfsprekend. Wat ook heel leerzaam is, is *slang* vertalen. Als je popteksten probeert te vertalen, zie je hoe verduiveld lastig dat is. Je begrijpt precies wat er wordt uitgedrukt, wat de sfeer is, maar je krijgt er niet één-twee-drie het Nederlandse equivalent voor in de plaats. De vertaling is een soort grijze fotokopie van een kleurig ding.

Je leert dat je moet woekeren met de middelen die je hebt. Je kunt iets op tien manieren vertalen maar je moet

toch de beste daaruit kiezen. En je leert dus ook dat de kleine verschillen en de kleine details enorm veel effect kunnen hebben. Je ziet bijvoorbeeld dat een correcte vertaling van een regel niet kan werken of saai is, en dat met een paar kleine ingrepen het ineens een regel is die tot leven komt, wat vaak ook met je eigen poëzie gebeurt als je aan het schrijven bent. Dit mag triviaal klinken maar als je dat aan den lijve ervaart als je aan het schrijven bent, dan is dat een eye-opener.

Dichten is een vorm van goed luisteren naar wat je eigenlijk zegt, of je het niet te vet zegt, of te dun. Als het goed is moeten er allerlei dingen meeresoneren; alle dingen die je niet opschrijft maar die wel doorklinken tussen de regeltjes. Als je schrijft maak je in feite gebruik van bestaand materiaal: de Nederlandse taal. Die heeft ook zo zijn eigen wil en die wil klinkt door in wat je opschrijft. Veel uitdrukkingen zijn beladen. Als je goed wilt schrijven moet je dat ook allemaal kunnen horen, anders kun je er niet mee werken. Wat dat betreft kun je schrijven ook vergelijken met het maken van kaarten. In een kaart kun je complexe zaken eenvoudig weergeven. Als je dat goed doet, heb je een vrij eenvoudig gedicht dat de uitbundigheid van de wereld oproept. De gedichten zijn de toppen van de ijsberg; negen tiende zit onder water. Je kunt ook zeggen dat we paddestoelen maken met enorme wijdvertakte wortels onder de grond.'

Zoals de speling van Breyten Breytenbach?

'Wat ik mooi vond toen ik dat las, was dat hij zei: 'Ik speel niet, ik zoek speling.' Een hele tijd is het woord spelen in zwang geweest. In de jaren zestigzeventig werd de 'homo ludens', de spelende mens, opnieuw gewaardeerd. Die manier van spelen vond ik vaak te vrijblijvend. Het gaat om happen naar adem, het zoeken naar interessante invalshoeken. Ik wil kijken of je sommige dingen die dicht zijn open kunt krijgen, of je bepaalde dingen die in de knoop zitten kunt ontknopen.

Speling is een soort mentaliteit die je bij mij eventueel door alles heen kunt zien schemeren maar die mentaliteit hoeft niet altijd even sterk aanwezig te zijn. Ik hou ervan als gedichten een bepaald soort rijkheid hebben maar dat hoeft niet altijd het geval te zijn.

Voor mij hoeft er ook helemaal geen thematiek achter de bundel te zijn om hem toch coherent te kunnen vinden of om ervan te kunnen genieten. Ik heb een aantal gedichten geschreven en die heb ik op zo'n manier samen geplaatst dat het een beetje een gezelschap is van gedichten die samen wel wat hebben.'

Wat hebben ze samen?

'Dat vind ik moeilijk te benoemen en als het me zou lukken om die steekwoorden te verzinnen dan voelt dat zo armoedig aan. Dan denk ik: nou heb ik een boek geschreven met dertig gedichten erin en vervolgens worden die onder drie steekwoorden samengeplakt.'

'Dichten is een vorm van goed luisteren'

Je doet toch een onderzoek? Hoe kun je onderzoek doen als je niet weet waarnaar?

'Per gedicht ben ik iets aan het uitvissen. Ik heb een bepaald soort zinsopbouw, een bepaald soort stijfbeeld en een bepaald beeld en dat ga ik dan uitwerken. Het zijn maar kleine gedichtjes, taalbouwseltjes of machientjes. Psychologisch onderzoek kun je beter in verhalen of romans doen. Ik hou steeds meer van het materiaal taal. Taal is gewoon lekker. Zelfs al zou ik over de dood schrijven of over ziekte, dan nog blijft de taal een lekker materiaal.'

Het plastische van woorden bijvoorbeeld, vind ik mooi. Het klinkt ook heerlijk. Woorden hebben klanken, ritmes, dat is ook gewoon fijn om mee te werken. Los van waar je het over hebt. En ik blijf het ook leuk vinden om nieuwe vormen te verzinnen zoals bijvoorbeeld nieuwe beginsinnen. Zoals met dat gedicht 'Okay', dat ik begin met: 'Eerst een paar feiten.' Ik vind het ook heel leuk om een gedicht over Oedipus te beginnen met: 'Samenvattend.' Daarmee zet je jezelf op het verkeerde been en daar wordt het fris door.

Of zoals in 'Handpalmpapier': terwijl je de hele tijd zegt dat iets niet gebeurt, laat je het de hele tijd wel gebeuren: 'Geen maan werpt schaduwen.' Maar omdat je zegt geen maan en schaduwen, zie je toch een maan en schaduwen. Als je zegt: 'geen grasland golft', zie je toch golvend grasland voor je. Dat is hartstikke leuk om te doen. Zelf heb ik met verbazing zitten kijken hoe dat werkt. Dan ben je eigenlijk aan het toveren op een leeg vel papier.'

Dus jij vindt schrijven eigenlijk vooral een leuke bezigheid?

'Eigenlijk wel, ja. Leuk is een dom woord, maar ik vind het interessant, of opwindend. Er zit wel bijna altijd een serieuze ondertoon in. Het is nooit alleen slapstick of kolder.'

Je bent ook weer niet te ernstig. Bijvoorbeeld in het gedicht 'Domino' in Waterstudies waarin het bruidsjurken gaat sneeuwen. Dat is een heel mooi beeld maar het gedicht wordt er sprookjesachtig en licht door, terwijl het eigenlijk over een echtelijke ruzie gaat, en de angst van een kind daarvoor.

'Ik ben geen boodschappen aan het doen. Ik ben een gedicht aan het schrijven. In dat gedicht ben ik een soort sfeer aan het schetsen, een situatie aan het neerzetten. Ik doe mijn best om datgene waar ik het in dat gedicht over heb zo beeldend, intens en pregnant mogelijk op te schrijven. 'Domino' bijvoorbeeld, is vrij beeldend geschreven en iedereen kan het zich zo erg aantrekken als hij zelf wil; ik ga niet als een souffleur aan de zijlijn zitten zeggen hoe erg of hoe dramatisch een lezer iets moet vinden.'

Waarom wil je de lezer die ruimte geven?

'Dat vind ik mooi. Zo is het rijk. Ik kan het gedicht honderden keren voorlezen voordat het op is. Als je het allemaal uit gaat leggen, expliciet gaat benoemen, dan is het na één keer lezen weg.'

Het is heel simpel: ik vind het mooi als gedichten veel facetten hebben. Als een gedicht op verschillende manieren gelezen kan worden, in verschillende toonaarden, dus als er bijvoorbeeld een kant aan zit die grappig is, als er een onderstroom van wrangheid is of voor mijn part van melancholie, of dat iets een beetje pijnlijk is. Kortom, als er meerdere lagen zijn die op een transparante manier met elkaar verbonden zijn zodat je dus allerlei gevoelens, sferen, klankkleuren en stemmingen tegelijk in een gedicht kunt hebben. Als er op een ondergrond van serieusheid of ernst ook een grap wordt gemaakt of een ironische streek wordt uitgehaald, des te beter. Dat maakt het alleen maar rijker.'

Je vierde poëziebundel is de wereld in. Ga je nu weer proza schrijven?

‘Ik werk nu aan proza. Maar wat nog niet af is, daar moet je niets over zeggen, dat is niet goed. Ik maak altijd aantekeningen, geen idee of ze terecht komen in proza of gedichten. Aantekeningen zijn volkomen vrij. Op een gegeven moment moet er iets gebeuren en dan richt ik me daar op. Zeggen dat je verschil maakt in proza of poëzie schrijven is net zoiets als zeggen: als je naar Zutphen gaat vanaf Amsterdam dan ga je op een andere manier dan wanneer je naar Rome gaat. Dat is zo, maar hoe ik dat doe weet ik niet precies want ik ben met mijn aandacht in het ene geval bij Zutphen en in het andere bij Rome.’

Je vindt zelf dat je geen filosoof bent. Ben je wel dichter?

‘Wat ik ben kan me niet zoveel schelen. Te veel mensen zijn geobsedeerd door hun identiteit. Je wordt ook via de kranten en de televisie en weet ik wat aangesproken op die identiteit, om die te hebben en belangrijk te vinden. Als mensen privé-identiteiten hebben, is dat op zich onschuldig, maar zo gauw ze groepsidentiteiten gaan hebben en gaan koesteren zijn de rapen gaar. Dan zijn ze lid van een club en meestal is die club gedefinieerd als groep en meestal definieert die groep zich ten opzichte van een andere groep, hetzij bij voetbalsupporters, hetzij bij nationaliteiten, hetzij bij religies. Ik word daar altijd een beetje ongemakkelijk van. Er zijn zo ontzettend veel mensen die van dit of dat geloof Zijn, of die dit of dat soort nationaliteit Zijn, dat ik geen behoefte heb om mij op de een of andere identiteit vast te spijkeren.

Ik maak vaak gebruik van dingen die me overkomen of dingen die ik heb gezien. Die werk ik uit, maar meestal niet op een privé manier. Daar vind ik niks aan. Je moet het vormgeven door de formuleringen, doordat het er treffend en indringend staat, scherp is en precies, dus dan ben je al aan het stileren. Je moet iets zó vormgeven dat het meer dan een persoonlijke betekenis heeft. Het moet een soort van algemene betekenis hebben.’

Iedereen kan natuurlijk ‘ik’ in het woord ‘ik’ lezen

‘Ik gebruik het woord “ik” om het gedicht een focus te geven. Anders heb je een tent, als het ware, zonder centrale paal. Mijn gedichten zijn geen uiting van mijn identiteit. En misschien paradoxaal genoeg daardoor juist weer wel.’

K. Michel. Kleur de schaduwen. Augustus. 55 pags. 16,50 Euro

À I Å Ä È Ö

Omdat we deze avond klanken
Glanzend als moziëktegels
Weelderig als stoom
Fris als drogend wasgoed
Op het podium hebben gezien

Omdat er deze avond
uit de ruis wel elf keer
als een rozenverkoper in een druk café
een helder signaal opdook

omdat we hebben gehoord
met eigen oren
dat 800 kilometer naar het noorden
å i åä ä è ö

en in de stroom ligt een eiland
kan betekenen

doen we
in de hal van het theater
samen zachtjes
bijna blazend toeoe
dan voller luider
toeoeoeoeoeoeoeoeoeoeoeoe
het geluid zwelt aan
groeit in volume
en boven aan de brede trap
verschijnt het schip
de oceaanstomer
die zwaansloom over de treden
statig naar beneden komt gegleden
en dan diagonaal
door de hal op de glazen pui afstevent
om rinkelloos
het plein op te varen de nacht in
nagestaard nagewuifd

Wat vloeit mij aan Column Inspiratie

Ja, wat vloeit de dichter eigenlijk aan? Een van de treffendste gedichten die ik de laatste jaren las, komt uit het Engels, heet 'The correct answer' en luidt als volgt: 'Let me begin with / The correct answer // I don't know for sure // But if you would like me / To give an educated guess / I will do that / But I do not know for sure.'

Karakteristiek nietwaar? Laat-twintigste-eeuwse twijfel. Het niet meer weten, wel proberen maar toch, het is allemaal te ingewikkeld. Dit treffende parlando-gedicht met die prachtige eerste regel zou boven ieder examen kunnen staan, boven iedere nieuwsuitzending, elke krant. Het vers zelf is gelukkig wél te begrijpen maar dat is dan ook het enige want voor de rest: waar gaat de wereld eigenlijk over?

Het komt uit de bundel *Poetry under Oath*, die ik ooit aan een Amerikaanse kassa kocht, 'from the testimony of William Jefferson Clinton and Monica S. Lewinsky', bestaande uit verknipte stukjes uit de getuigenis van Bill Clinton en zijn liefde. Niks inspiratie dus of iets wat iemand aanvloeit. Gewoon knip- en plakwerk, een objet trouvé.

Martinus Nijhoff heet in Nederland de eerste te zijn die de maker losweekte van zijn werk. Zijn vergelijking van het gedicht met een Perzisch tapijtje dat je kunt bewonderen zonder de maker te kennen, maakte naam. 'Een dichter schreit niet' zei hij tegen de tranerige negentiende-eeuwers en vooral ook tegen Kloos met zijn allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie.

Het is ook een onduidelijk begrip, inspiratie, niemand weet er veel zinnigs over te zeggen. Rutger Kopland, een van de weinige dichters die ons een uitputtend verslag gaf van de wording van een gedicht begint dan ook plompverloren: 'Nu ga ik een gedicht maken', maar waarom precies wordt niet echt duidelijk of het zou dit moeten zijn: 'Dat gevoel dat iets nieuws en tegelijk vertrouws geeft, dat gevoel is mijn poëtische motor. Iedereen heeft dat denk ik.' Maar waarom die gedachte juist nu opkomt, krijg je niet te horen. Ook Vestdijk komt er in *De glanzende kiemcel* niet uit, er is niet eens een hoofdstuk aan de inspiratie gewijd en als hij er in het laatste hoofdstuk, waarin hij samen met zijn gehoor een gedicht fabriceert, niet langer aan ontkomt, lezen we iets versluisers als: 'inspiratie heeft betrekking op het dichterlijke scheppingsproces in zover dit *onbewust* blijft, constructie in zover het *bewust* is geworden.' Waarmee wat de dichter aanvloeit zo'n beetje naar het rijk der onzichtbaarheden is verwezen.

Het makkelijkst zou zijn als je kon zien waar de inspiratie precies zat. Maar dat is zelden het geval. Van het gedicht 'The flogging block' van Swinburne is het handschrift zo gejaagd, dat men wel verondersteld heeft dat de verzen (over lijfstraffen) geschreven zijn terwijl de dichter zich zat af te trekken. De meeste dichters laten zich niet zo in de kaart kijken, en van Swinburne is het trouwens ook niet zeker.

Het mooiste gedicht over inspiratie is wel 'Impasse' van, alweer, Nijhoff, waarin hij zich afvraagt waarover het gedicht moet gaan: 'Waarover wil je dat ik schrijf' en dan het antwoord: 'Ik weet het niet.' Ongeïnspireerdheid als inspiratie, daar weten de dichters wel raad mee: 'ik ben de schielijke oplichter' schreef Lucebert en Leo Vroman vertelt in 'Hoe moet ik schrijven' dat hij zonder klad is gaan typen: 'Dat / kon ik doen omdat / ik dat / dat / hele stuk tot hier / in zogenaamd blank vers / d.w.z. stukgehakt proza / tijpte.' Misschien moeten we het maar niet meer vragen: wat vloeit de dichter aan.

Rob Schouten

Reportage

'Heer Tibergien beslist uiteindelijk alles'

De grote man achter het Gents Poëziecentrum

De Nederlandstalige poëzie heeft een ministerie van Propaganda: het Gentse PoëzieCentrum. De instelling is het levenswerk van oprichter en directeur Willy Tibergien. 'Hij is nukkig. Talent is altijd nukkig.'

door Thomas Blondeau

Op de Gentse Vrijdagmarkt strekken zich twee stenen vingers. De ene is van stadsheld Jacob van Artevelde die naar het Engeland wijst waarmee hij in de veertiende eeuw samenspande tegen de Fransgezinden. De andere vinger is de stenen toren die al sinds de vijftiende eeuw naar de hemel reikt. Het is deze toren die het PoëzieCentrum de bijnaam 'het Toreken' opleverde, een diminutief dat geen recht doet aan de grandeur van het oude gildenhuis der huidenvetters.

Een grandeur die nu eer bewijst aan de Nederlandstalige poëzie van met name de twintigste eeuw. Achter de muren van het Toreken ressorteert een myriade aan poëziebevorderende activiteiten. Een collectie die zowat iedere Nederlandstalige bundel na de Tweede Wereldoorlog in bezit heeft, een shop, de organisatie van manifestaties en lezingen en een uitgeverij voor klassieken en debutanten.

Dit alles is het levenswerk van Willy Tibergien (59). Want zoals hij het zelf zegt: 'Zonder Tibergien zou er allang geen PoëzieCentrum meer zijn.' Een pretentieus klinkende uitspraak die gebaseerd is op realiteitszin.

Het PoëzieCentrum geldt als een instituut, maar Tibergien heeft veel en hard moeten vechten voor het behoud van de instelling. Leden van het Vlaamse Fonds der Letteren verweten Tibergien enkele jaren geleden nog gebrek aan professionalisme. Niettemin geeft het fonds het centrum een basistoelage van 240.000 euro. Daar leggen stad en provincie nog een aardig bedrag bovenop. Niet slecht voor iemand die begon als een werkloze in zijn eigen tewerkstellingsproject.

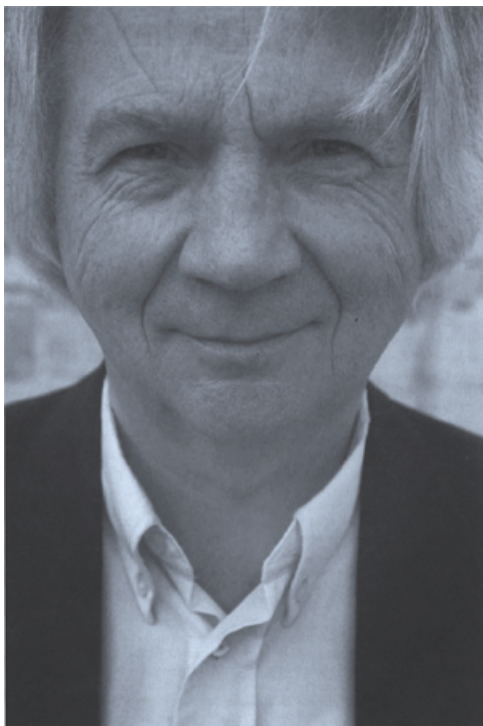
Sinds mei verleden jaar werken

Tibergien en medewerkers in het pand waarvan twee verdiepingen gereserveerd zijn voor een collectie van ongeveer 50.000 boeken met en over poëzie, 500 titels van verdwenen en bestaande literaire tijdschriften en 5.000 knipselmappen. In het documentatiecentrum staan genaaide canonieke werken naast geniete bundels van nobele onbekenden. Bijna alles wat in het Nederlands aan poëzie is verschenen sinds 1945, staat hier op de planken. Geïnteresseerden kunnen zomaar binnenwandelen.

De bekendste bezoeker moet wel Gerrit Komrij zijn. Sinds eind jaren tachtig komt de ex-Dichter des Vaderlands in Gent voor zijn bloemlezingen over de negentiende tot en met de eenentwintigste eeuw. Hij roemt naast de volledigheid vooral de leeskamersfeer van het centrum.

‘Nergens, in noord en zuid, staan zoveel bundels op één plek. Je kunt zelfs spreken van een gooi naar volledigheid. Toen ik begon aan de eerste vermeerderde en herziene druk woonde ik al enige jaren buitengewoon geïsoleerd in Portugal. Het was voor mij belangrijk om zoveel mogelijk bundels tegelijk op zo'n beperkt mogelijke plek te hebben. Ik had een boel in te halen en het PoëzieCentrum bood me uitkomst. De boeken staan om je heen, je kunt ongecoördineerd snuffelen, wegzetten en oppakken. In de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag ben ik vijfenzeventig procent van mijn tijd kwijt aan het invullen van aanvraagkaartjes en het foutloos noteren van codenummers. Ik ken geen collectie die zo toegankelijk is.’

Lage drempels, open deuren. Tibergien hecht er sterk aan. In het eerste halfjaar in het nieuwe pand kwamen zo'n 1500 vraaglustigen naar het documentatiecentrum. Medewerker Bart Brigé wees ze de weg tussen de kasten. ‘Daar zitten studenten en scholieren tussen maar ook mensen die willen weten welke dichter die leuke liedjestekst heeft geschreven. Het merendeel is op zoek naar een tekstje voor een geboortekaartje of

Foto's: Jurgen Rogiers

rouwbrief.' Daarom kent de collectie zoekcategorieën als 'Dood & Troost' of 'Handicaps'.

Het bekendste levensteken van het centrum is de tweemaandelijks glossy *Poëziekrant*, tot de komst van het blad dat u in handen heeft het enige tijdschrift in de Lage Landen dat zich volledig aan de dichtkunst wijdde. Vanaf het getypte begin in 1976 kenmerkt het zich als een tijdschrift zonder poëticaal programma. Of het moet een ultra-democratisch zijn. De *Poëziekrant* brengt een zo breed mogelijk poëzieaanbod uit Vlaanderen en Nederland. Activiteitenagenda's vol poëziewandelingen, woordenwouden en taaltuinen staan broederlijk naast beschouwingen over nieuwe en dode dichters. Kenmerkend is de wedstrijdenrubriek waardoor aanstormend talent kan meedingen naar geldprijzen of 'waardevolle kunstwerken' die de hoofdprijs vormen van provinciale of obscure dichtconcoers. Tegenwoordig heeft de *Poëziekrant* een oplage van 2.000 exemplaren, waarvan 1.700 betalende abonnees. Vierhonderd van die abonnees wonen boven de Moerdijk.

Uit Nederland klinkt soms het verwijt dat de *Poëziekrant* te veel gericht zou zijn op het land van Claus en Gezelle. Tibergien schampert dat weg. 'Ik krijg hier het verwijt dat ik te veel op Nederland ben gericht! Ach, ik ben niet constant bezig met dat evenwicht.'

Komrij vindt de grote aandacht voor Vlaanderen vermakelijk: 'Zonder een gezonde dosis folklore overleeft niemand in het Vlaamse stelsel van fondsen en subsidies. Ik vind het wel amusant, al die dichtende dorpspastoors, die honderden gemeentelijke poëzieprijzen, die duizenden heilige barden die nooit de provinciegrens zullen overschrijden. Er blijft genoeg interessants over.'

De hardste kritiek kwam van iemand die tien jaar medewerker was, criticus Yves T'Sjoen. In 2002 publiceert hij een scherp stuk over de Vlaamse poëziekritiek in het blad *Revolver*. De *Poëziekrant* noemt hij 'populistisch' en 'vanuit een reactionaire poëziebeschouwing geproduceerd'. T'Sjoen doceert aan de Gentse universiteit en werd door het dagblad *De Morgen* een van de tien belangrijkste mensen in het Vlaamse literaire landschap genoemd - mede vanwege zijn aanwezigheid in adviescommissies en jury's. 'Tibergien en ik zijn weer *on speaking terms*. Mijn kritiek op de krant blijft echter wel gelden. Heer Tibergien beslist uiteindelijk alles. Dat het blad geen programmatische inslag heeft, is waarschijnlijk de reden dat het nog steeds bestaat. Maar tegelijk wordt alles maar goed gevonden.'

Aanleiding voor de breuk was dat Tibergien T'Sjoen aanvankelijk vroeg om hem op te volgen als hoofdredacteur, maar vervolgens schrok van zijn academische opvattingen. 'Zijn beleid zou ertoe geleid hebben dat de krant nu niet meer zou bestaan. We hebben al een *Yang* in Vlaanderen en een *Revisor* in Nederland.'

Tibergien bleef hoofdredacteur. 'De *Poëziekrant* is het laatste wat ik zal afstaan. Ik heb er ontzettend veel tijd, energie en geld in geïnvesteerd. Ik ben niet bereid om de krant door te geven aan iemand die er binnen de kortste keren voor zorgt dat er nog 100 abonnees over zijn. Dat ik soms een dichter publiceer die bij de *connaisseurs* niet hoog staat aangeschreven, neem ik voor lief. Ook *connaisseurs* vergissen zich.'

Tot voor kort was ieder bericht dat gewijd was aan het PoëzieCentrum een verhaal over subsidies. Of liever gezegd het ontbreken daarvan. Wanneer de jonge Tibergien in 1976 besluit de *Poëziekrant* uit te geven, is zijn budget nul frank. Als vier jaar later de Gentse poëziewinkel Candide bankroet wordt verklaard, huurt hij het pand om het PoëzieCentrum te beginnen. Dat Tibergien, die ooit een aan een officersopleiding begon, in het vacuüm van een failliete winkel durft stappen, is exemplarisch voor zijn vastberadenheid. Want een succes was Candide nooit geweest. Soms zette de toenmalige eigenaar Guido Lauwaert zijn eigen zogende

kat of pasgeboren kind in de etalage om toch maar wat blikken naar zijn vitrine te lokken.

Tibergiens aanpak is meteen een stuk nuchterder. Wanneer de dichter Bert Populier aan de nieuwe eigenaar om een borrel vraagt, omdat hij tot op bot verkleumd is, snauwt Tibergien hem toe dat Lauwaerts tijd voorbij is. Het succes van die aanpak is gebleken.

Ondanks Tibergiens werklust was armoe troef in de begintijd. In de eerste jaren overleefde het centrum op een kleine subsidie en een leger van vrijwilligers en gewetensbezwaarden. Wanneer in '85 de subsidie wegvalt,

gaat Tibergien samen met sympathisanten in de sneeuw staan protesteren. De actie 'Poëzie in de kou' trekt veel media-aandacht. De minister van Cultuur laat zich vermurwen en komt met een grotere subsidie. Tibergien is nu niet meer te stoppen en bouwt zijn centrum uit. Vanaf de tweede helft van de jaren negentig klinkt de roep om meer geld steeds luider.

Als in 2001 het ruimte-, personeels- en geldgebrek te nijpend wordt, speelt Tibergien het hard. Hij wil het dubbele van de subsidies die hij tot dan toe ontvangt of hij sluit de deuren en trekt naar Antwerpen of Nederland. In *De Standaard* verschijnt een noodkreet om meer geld, ondertekend door het puikje van de Republiek der Letteren. Het lobbyen is een vaardigheid die Tibergien na jaren subsidiestrijd tot in de puntjes beheerst. Compromissen om samen te gaan met andere instellingen houdt hij af, hij vraagt steevast om het dubbele dat men bereid is te geven en weet de media te mobiliseren.

Zijn strategie valt niet altijd in goede aarde. Rond de tijd dat hij zijn ultimatum stelt, zeggen leden van subsidiegever het Fonds der Letteren dat Tibergien professionalisme ontbeert. Het personeelsverloop zou te groot zijn. Het Fonds verspreidt zelfs de mededeling dat Tibergien niet zo moet klagen omdat hij al een stevige toelage krijgt.

De reactie van Tibergien is typerend. Hij omzeilt het autonome Fonds en klopt aan bij de Vlaamse minister van Cultuur Bert Anciaux. Deze wil niet tornen aan de onafhankelijkheid van het Fonds, maar het PoëzieCentrum past in zijn beleid om 'kunst dicht bij de mensen te brengen'. Dus schuift hij het Fonds tien procent meer toe, met het verzoek om de subsidie van de Gentse poëzie-instelling te verhogen. Het Fonds mort wat over koehandel, maar gaat toch door de bocht. Als vervolgens het oude huidenvettershuis beschikbaar komt, lijkt de subsidiestrijd gestreden.

Game, set and match Willy.

Over het personeelsverloop bij het centrum is Tibergien zakelijk: 'Bij socio-culturele organisaties is zo'n verloop vrij normaal. Ik weet dat ik soms veeleisend ben maar dat ben ik ook voor mezelf.' Ex-medewerker Bart Vanegeren, tegenwoordig werkend voor *Humo*: 'Ik kreeg te horen dat de subsidie op was. Maar ik denk dat de eigengereidheid van Willy meer debet is aan het personeelsverloop dan de wisselingen in de subsidiestroom.' Eigengereidheid, vastberadenheid, koppigheid. Wie het over het PoëzieCentrum heeft, komt uit op het karakter van Tibergien, Komrij omschrijft het puntig: 'Hij is nukkig. Talent is altijd nukkig.'

Tibergiens niet-aflatende inzet voor de poëzie komt niet van een gefnuikte dichterschap. Een leraar op de militaire school die Camões met Slauerhoff vergeleek, liet ooit de glanzende kiemcel in Tibergien barsten. Maar wie hem kent, weet niet waarom Tibergien voor de poëzie koos. Boekhandelaar Lauwaert noemt hem enigmatisch. Tijdens het werken met Tibergien kreeg dichter Marcel van Maele geen aanwijzingen. 'Maar ik zou bij me zelf niet eens weten waar mijn liefde voor de poëzie vandaan komt. Poëzie is zelf een zoektocht. Een benaderen van de waarheid. Misschien is dat wel het antwoord.'

Volgend jaar jubileert het PoëzieCentrum met zijn vijfentwintigjarig bestaan. De *Poëziekrant* is bijna aan zijn dertigste jaargang toe. De geestelijke vader nadert de zestig. Vragen over opvolging steken de kop op. Evenals de vraag of de instelling wel zonder zijn oprichter kan. Tibergien geeft zelf aan dat hij nog tot 2010 door wil. 'Ik sta nog steeds borg voor leningen die ik moest nemen om te overleven. Ik vraag me af wie hetzelfde zou doen voor de poëzie. Zeker niet de heren van de universiteit waarvan sommigen het zouden presteren hun versleten fietsbanden of gebruikte postzegels te declareren. Niemand in Vlaanderen is bereid het Poëziecentrum over

te nemen om het te leiden onder de omstandigheden waarin ik het tot op de dag van vandaag heb moeten doen. Niet voor mijn loontje. Niemand.'

Profiel
Gestileerd anarchist
Menno Wigmans zinnen van ijzer

Illustratie: Paul van der Steen

Menno Wigman wilde een 'poète maudit' worden, maar schrijft nu klassieke versvormen. De punk, decadentie en zwarte romantiek liggen achter hem. 'Hij schrijft steeds harder en uitgebeender'.

door Martijn Meijer

‘Menno Wigman is een merkwaardig figuur’, vindt dichter en journalist Joris van Casteren. ‘Hij heeft iets obscuurs, een neiging tot de zelfkant, en aan de andere kant is hij extreem nauwgezet en toegewijd aan zijn werk. Poëzie is zijn ademtocht.’ Van Casteren zag Wigman acht jaar geleden voor het eerst, op het podium van de Nacht van de Poëzie. ‘Een verschijning die meteen op je netvlies stond. Je zag dat het een dichter was. Ik vond hem intrigerend.’ Wigman is een gesoigneerde verschijning. De 38-jarige dichter draagt vaak een donker maatpak en oogt leeftijdsloos. ‘Misschien omdat hij in de verkeerde eeuw leeft’, zegt Van Casteren. De negentiende eeuw is, of liever *was* Wigmans eeuw. In zijn poëzie is hij, na een lange omweg, allang in de eenentwintigste eeuw belandt. Daarvan getuigt, bijvoorbeeld, zijn gedicht over 11 september.

Menno Wigman is behalve dichter ook vertaler en bloemlezer. Hij gold lang als veelbelovend en is nu alweer een tijdje bezig de belofte waar te maken. Zijn derde dichtbundel, *Dit is mijn dag*, is net verschenen. Wigman was tot voor kort redacteur van *Awater* en gaat nu met Joris van Casteren en Arie Storm het literaire tijdschrift *Optima* nieuw leven inblazen. ‘Menno is ambitieus’, zegt Annette Portegies. Zij was tussen 1998 en 2001 Wigmans redacteur bij Prometheus/Bert Bakker. ‘Niet dat hij over tien jaar de Dichter des Vaderlands wil worden, maar hij is wel ambitieus in zijn dichterschap. Het is geen tijdelijk dichterschap, hij werkt aan een oeuvre.’

Sinds 2003 is Wigman ‘betaald adviseur’ bij Prometheus/Bert Bakker. Geeft hem dat invloed? ‘Bij zijn uitgeverij heeft hij wat de poëzie betreft wel een vinger in de pap’, meent Van Casteren. ‘Menno geeft tips en beoordeelt soms ingezonden manuscripten van dichters’, vertelt Tom van Eck van Prometheus/Bert Bakker. ‘Mede door zijn invloed is bijvoorbeeld de laatste bundel van Bernd Bevers bij ons verschenen.’

Punk en de ‘zwarte romantiek’ van de negentiende eeuw, daarin ligt de oorsprong van Wigmans dichterschap. Die twee elementen kwamen samen in de figuur van Baudelaire, die al rond 1850 zijn haar groen verfde. Honderddertig jaar later besloot Wigman dat hij een punker à la Baudelaire wilde zijn, een punker met stijl. Jeugdvriend Roel Smit: ‘Ik raakte bevriend met Menno door de punk. We waren veertien, vijftien jaar. Ik kwam hem tegen in de bibliotheek in Santpoort; hij woonde in Zuid, in woonde in Noord. Menno had een punkblad, de *Oorpijn*, en in de bibliotheek was hij bezig met kopiëren. We raakten in gesprek, het bleek dat we van dezelfde muziek hielden, Nederlandse punkbands als de Rondo's en de Vopo's. Menno had zijn kamer helemaal onder de graffiti, dat vond ik mooi natuurlijk. Maar de muren waren niet zomaar ondergespoten, hij had het netjes gedaan, met sjabloontjes en genoeg wit ertussen. Het was gestileerde anarchie.’

De collega: ‘Wigman dicht met een drumstel in zijn hoofd’

Lex ter Braak is sinds 2000 directeur van het Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst (BKVB). In de jaren tachtig was hij leraar Nederlands op het gymnasium Felisenum in Velsen. Wigman zat van de derde tot en met de zesde bij hem in de klas. Poëzie vormde een substantieel onderdeel van de lessen, vertelt Ter Braak. ‘Aan het eind van de les deelde ik vaak de bloemlezing van Komrij uit. Dan koos iedere leerling zijn favoriete gedicht en las dat voor. Bij Menno sloeg de poëzie meteen aan. Hij ging zelf gedichten schrijven en liet mij regelmatig proeven daarvan lezen. Zijn gedichten verschenen ook in de schoolkrant, *Olympus*.’ Wigman begon zich ook als een dichter te gedragen. ‘Hij wandelde door de duinen voor poëtische overpeinzingen. Je kon hem ook vinden op begraafplaats Westerveld, alsof hij een negentiende-eeuwse dichter was. Die periode had zijn grote voorkeur:

de laat-romantische dichters uit Frankrijk. Wat de Nederlandse dichters betreft hield hij van Bloem, Kloos en Slauerhoff.' Een buitenbeentje was Wigman niet: 'Er waren meer leerlingen met talent en met interesse in de literatuur'.

Er sprak een belofte uit die eerste gedichten, vindt Ter Braak. 'Ze leunden erg op een lang geleden alweer achterhaalde romantiek, maar er zat toch een eigen geluid in en eigen vondsten. Ik heb me toen wel afgevraagd hoe het verder moest. Nu is duidelijk dat hij zich vanuit de "gedoemde dichters" heeft kunnen ontwikkelen tot een dichter van deze tijd. Menno is langzaam de twintigste eeuw in gemarcheerd. Het romantisch verlangen en het "spleen" heeft hij in urbane, hedendaagse gevoelens omgezet.'

In 1984 gaf Wigman in eigen beheer een bundel uit. *Van zaad tot as*. De titels van de gedichten geven de melancholische sfeer al prijs: 'Morfine', 'In het uur van mijn dood', 'Agonie'. Hij las ze voor in jongerencentra en punkcafés. Roel Smit was aanwezig bij zijn eerste openbare optreden. 'Menno had meegedaan aan een dichtwedstrijd van "Groep 82", een Haarlemse dichtersgroep. De opdracht was: schrijf een gedicht over Haarlem. Menno was heel zenuwachtig, het voorlezen ging veel te snel. Het werd een soort rap. Toen ik hem een hele tijd later weer zag voorlezen, was hij heel goed geworden. Hij had er blijkbaar hard op geoefend.'

Tussen 1985 en 1988 verschenen een aantal afleveringen van het tijdschrift *Nachtschade*. 'Nachtschade is een blad dat zeer duidelijk in het teken van de Zwarte Romantiek en de Decadentie staat', schreef Wigman in het voorwoord. 'Om deze reden alleen al had het een eeuw eerder moeten verschijnen.' Onder pseudoniemen als 'G. de Bazelaire' en 'Arthur von Salis' ('aanstellerige namen', zou hij later verklaren) vulde Wigman het tijdschrift met gedichten en verhalen. En met vertalingen van zijn favoriete auteurs: Baudelaire, Verlaine, Mallarmé. *Les Fleurs du Mal* van Baudelaire was voor hem het belangrijkste werk; het werd het ijkpunt van zijn eigen ontluikend dichterschap. Hij vertaalde Baudelaire's gedichten om ze grondig te leren kennen. Het was 'de beste leerschool om zelf gedichten te schrijven' zou hij in 2002 in *De Gids* schrijven. 'Translatio. Imitatio. Aemulatio. Al laat dat laatste vaak lang op zich wachten.'

Niet alleen de melancholie van Baudelaire en de andere 'gedoemde dichters' trof hem, ook het leven van uitpattingen dat zij leidden sprak hem aan. Wigman beproefde de ontregeling van alle zintuigen met behulp van drugs en drank, en leek een voorkeur te hebben voor fatale vrouwen en ongelukkige liefdes. Zo is er een verhaal over een vriendin die, toen de relatie voorbij was, trachtte zijn huis

in de brand te steken. 'Hij zocht het op, want hij wilde een poète maudit zijn', zegt Joris van Casteren. De 'achteloos verrookte jaren en bepoederde excessen' ('Een huid') lijken nu achter hem te liggen. Zoals hij in een interview zei: 'Heel Nederland leeft tegenwoordig als een decadent uit de negentiende eeuw - uitspattingen zijn gewoon geworden, die hebben mijn belangstelling niet meer zo'.

In de jaren negentig verflauwde zijn fascinatie voor de zwart-romantische dichters. Het werk aan de vertalingen van prozagedichten van onder meer Huysmans en Mallarmé ervoer hij als een martelgang. (In 1998 verschenen die prozagedichten onder de titel *Wees altijd dronken!*) 'Moe was ik van al die omslachtige spaghettizinnen en overspannen fantasieën over zonden van niets'. Zijn eigen stem drong in die tijd naar de oppervlakte; de tijd van *aemulatio* was aangebroken. Hij trad uit de schaduw van zijn grote voorgangers. Baudelaire keek af en toe nog over zijn schouder mee. Wigman in *De Gids*: 'Als ik nu, meestal diep in de nacht, een gedicht heb afgerond, leg ik het in gedachten nog vaak aan Baudelaire voor. Niet omdat ik me verbeeld dat het zijn goedkeuring zou kunnen wegdragen, dat zou onzin zijn, maar omdat het in mijn ogen moet voldoen aan wat ik van hem geleerd heb.' Namelijk: het belang van de techniek in de poëzie. 'Wil je je lezer raken, dan kun je maar beter zorgen dat je zinnen van ijzer zijn.'

Roel Smit richtte begin jaren negentig de anarcho-punkband Human Alert op. Menno Wigman kwam er na een tijdje bij als drummer. Op twee cd's speelde hij mee: het tweede album *Bravo Boys* (1996) en het derde, *Circus Chaos* (1998). Smit is nu illustrator en striptekenaar en hij zingt nog steeds bij Human Alert. Hij vertelt dat Wigman in 1999 uit de band stapte omdat hij het te druk kreeg met poëzieoptredens. 'Maar hij was een hele goede drummer met een ongelooflijke swing. Zijn gedichten lopen ook heel lekker, dat is niet voor niets.' Dichter Frank Starik complimenteerde Wigman ooit: 'Jij dicht met een drumstel in je hoofd'.

Wigmans productie is niet zo hoog: in 1997 debuteerde hij met *'s Zomers stinken alle steden*, vier jaar later verscheen de tweede bundel *Zwart als kaviaar*. Wigman werkt lang aan zijn gedichten; schrijven gaat hem niet gemakkelijk af. 'Ik heb er last van dat ik zo gruwelijk lang over een gedicht kan doen', zei hij in een interview. 'Ik kan me er erg ongelukkig door voelen (-) maar ik zou niet weten hoe ik het anders zou kunnen doen. Ja, met een pistool op mijn hoofd zou ik er zo acht gedichten uit kunnen krijgen, maar of daar iets bij zit wat ik onder mijn eigen naam zou publiceren - ik denk het niet.' Annette Portegies bevestigt het beeld van de eeuwig schavende dichter: 'Hij is bedachtzaam. Hij is niet iemand die impulsief dicht en impulsief publiceert.' Pieter Boskma: 'Iedere dichter werkt hard, ook een dichter met een hoge productie. Het past gewoon niet bij Wigmans temperament om de wereld onder een stroom gedichten te bedelven.'

De redacteur: 'Hij heeft het niet nodig dat je meedenkt'

Tom van Eck is tegenwoordig Wigmans redacteur. Hij begeleidde hem bij de nieuwe bundel *Dit is mijn dag*. Van Eck vertelt dat Wigman zijn werk inlevert als het al bijna perfect is. 'De bemoeienis van de redacteur blijft beperkt tot het inbrengen van discussie over minieme details. Wigman heeft het niet nodig dat je meedenkt, maar stelt er prijs op als je tegendenkt, zodat hij kan laten zien dat de meeste tegenwerpingen al lang door hemzelf overwogen en verworpen zijn.' De nieuwe bundel is een 'geïntensiverde voortzetting' van de voorgaande bundels, volgens Van Eck. 'In het algemeen zou je kunnen zeggen dat Wigman steeds "harder" en uitgebeender schrijft, en ook steeds helderder. De laatste afdeling van *Dit is mijn dag*, die gedichten bevat die zijn geschreven bij oude politiefoto's, levert daarvan

het duidelijkste bewijs. Die gedichten zijn trouwens experimenteler dan zijn eerdere werk. Omdat de bundel daarmee afsluit zou je kunnen vermoeden dat het de aankondiging van een nieuwe fase in zijn dichterschap betreft. Maar dat is allemaal speculatie.'

Wigmans technisch vernuft werd vaak geprezen door de critici. Hij is een van de weinige jonge dichters die klassieke versvormen hanteert. 'Als je verwante dichters zoekt, kom je al snel uit bij mensen die al dood zijn. Ik denk aan Martinus Nijhoff, die wist klassieke versvormen ook naar zijn eigen hand te zetten', zegt Van Eck. 'Wigmans poëzie lijkt klassiek, de strofen ogen strak vormgegeven, maar in feite gaat hij heel vrij om met het eindrijm en de klassieke regels. Als je zijn gedichten hardop leest krijg je de indruk dat je met spreektaal van doen hebt.' Dichter Pieter Boskma heeft gemerkt dat Wigman de vaste vorm als een 'keurslijf' begon te ervaren. 'Ik heb wel tegen Menno gezegd: probeer eens wat anders. Als je op een zeker moment een bepaald soort gedichten kunt schrijven, dan gaat voor jezelf de lol er vanaf. Laat de strakke vorm eens los en kijk wat er dan gebeurt. Techniek is belangrijk maar het moet niet ten koste gaan van de vrijheid van scheppen.'

Een terugkerend element in alle verhalen is dat de dichter zo aardig, zo voorkomend, zo bedachtzaam is. Ter Braak vertelt een anekdote die, onder meer, Wigmans hoffelijke natuur illustreert. 'Menno stak in de derde klas zijn vinger op en zei: 'Meneer, u heeft één groot en u heeft één klein oog. Hij zei het op zo'n manier dat ik in de lach schoot. Het maakte mij twee dingen duidelijk: dat Menno direct was in zijn uitspraken, en dat hij een vorm van waarnemen had die anderen niet hadden. Want er werd in de klas niet op gereageerd, de andere leerlingen hadden het subtiële verschil in grootte niet gezien. Maar hoe direct hij ook was, hij bleef altijd uiterst beleefd en voorkomend. In het begin dacht ik - omdat hij nog jong was - dat er een vorm van spot in zat. Dat was niet het geval. Het is zijn aard.'

Menno Wigman: *Dit is mijn dag*. Prometheus. Prijs €15,-

Inleiding op het werk Woestijnplant Mario Montalbetti

Foto: Pieter van der Meer

De Peruaanse dichter Mario Montalbetti was dit jaar één van de verrassingen van het Poetry International Festival in Rotterdam.

door Mariolein Sabarte Belacortu

Mario Montalbetti is in 1953 geboren in Lima en studeerde linguïstiek bij Noam Chomsky aan het Massachusetts Institute of Technology, waar hij in 1984 zijn PhD behaalde. Hij werkt tegenwoordig als linguïst aan de universiteit van Tucson, Arizona, bij de sectie Spaans en Portugees. Toch brengt hij met zijn gezin een deel van het jaar in Lima door, want 'in de VS kan ik werken en geld verdienen, maar ik wil wel dat mijn zoontje leert hoe je lekker kunt eten'. In Peru is hij tevens lid van de redactieraad van het literaire tijdschrift *Hueso Húmero*, dat

al meer dan vijftientig jaar bestaat en zich richt op binnen- en buitenlandse avant-garde poëzie, in een voortdurende zoektocht naar nieuwe mogelijkheden in de taal.

In een boekhandel in Lima heb ik al bladerend en lezend plotseling voor het eerst een strofe van Montalbetti in mijn handen:

Dans-je

Als wij allemaal konden dansen en fluiten
 tegelijk en als wij allemaal
 konden dansen en fluiten tegelijk
 in de woestijn op en neer
 en als wij allemaal konden zingen in de woestijn
 op en neer en als wij allemaal konden
 dansen en fluiten en zingen op en neer
 in de woestijn op het ritme van het hart en als
 wij allemaal konden minnen in de woestijn

Hier heerst een soort vrolijke melancholie die me aantrekt en heel even aan Campert doet denken. Door de ritmische vorm van dit gedicht lijkt het een tegenhanger van diens 'Lamento'. De strofe komt uit Montalbetti's eerste bundel *Perro Negro* (Zwarte Hond; 1978), een experimentele uitgave, waarvan de bladzijden zich onvouwen als de bladen van het boek van een draaiorgel. Dit debuut is intussen helaas niet meer verkrijgbaar, en het duurde lang voordat de dichter zijn opvolgers publiceerde: *Fin desierto* (Einde woestijn; 1995) en *Fin desierto y otros poemas* (Einde woestijn en andere gedichten; 1997).

De woestijn is in Montalbetti's leven en schrijven nooit ver weg. De Peruaanse kust is een lange strook woestijn van het noorden tot het zuiden, die tot diep in Chili doorloopt. Ook in Arizona is de woestijn altijd dichtbij. De dichter lijkt zijn basismetaphor niet te kunnen ontlopen. Door zijn gevoel van ontworteldheid vergelijkt Montalbetti zichzelf met woestijnplanten: planten die ondiep wortelen, overleven. De woestijn is de grote leegte, en wat heeft de dichter daar te zoeken? Hij vindt er intrigerende beelden als 'een nooit geziene vis / een langwerpige zwarte / en blinde vis // precies ter grootte van de rivier', en ontdekt er vragen als: waarom overleeft geen enkel woord nadat het vliegtuig is neergestort? of: waarom heeft de vraag naar liefde geen invloed op de economie?

Zijn vooralsnog laatste bundel, uit 2002, heeft hij geschreven in de negen maanden voorafgaand aan de geboorte van zijn zoon Eliseo: *Llantos Eliseos*. 'Elysesse Tranen'. Als inleiding of waarschuwing bij deze bundel schrijft de dichter: 'Ik wilde deze gedichten in de marge van de taal schrijven. Dus alleen de letters die ik ervoor heb gebruikt zijn echt van mij; de rest (woorden, zinnen, sporadische dichtregels) zijn eerder de perverse effecten van een taal die betekenissen assembleert, omdat het ondraaglijk voor haar is dat er geen aandacht aan haar wordt besteed.'

Montalbetti is een dichter van vrije vormen, hij speelt met woorden en beelden waardoor er een lucide en ludieke poëzie ontstaat. Hij wroet in zijn taal en haalt alles uit de woorden wat erin zit. Als vertaler zit je regelmatig met de handen in het haar, en dat begint al bij enkele titels van gedichten. *Fin Desierto* kan als 'Einde Woestijn' worden omgezet, maar het kan ook 'Verlaten Einde' betekenen. *Llantos Eliseos* is 'Elysesse Tranen' geworden, maar 'Het Huilen van Eliseo' lijkt gezien de ontstaansgeschiedenis bijna logischer. 'El loco de Attar' is de titel van een gedicht. Als er *atar* had gestaan, had het gewoon 'de man die stapelgek is' betekend. Maar

Montalbetti meldt dat het om een Perzische dichter uit de twaalfde eeuw gaat, Attar genaamd.

In Peru wordt Montalbetti beschouwd als een bizarre eenling temidden van de Peruaanse dichters. Hij begeeft zich zelden in literaire kringen en zijn poëzie is niet plaatsgebonden, er zijn verwijzingen naar plaatsen of dichters over de hele wereld. Slechts een enkele keer verschijnen er herkenbare Peruaanse referenties, zoals in het gedicht 'De verwachtingen': 'het sneeuwt in Lima in Pasco zijn de stranden // tropen hoog in de bergen / Machu Picchu is niet van steen // maar van rode koraal'. Het helpt hier om te weten dat neerslag in Lima zeldzaam is en dat Cerro de Pasco op zo'n 4000 meter hoogte ligt, waar de kou spreekwoordelijk is. Het gedicht eindigt met de regels: 'Ica tot slot is // een reusachtig tulpenveld'. De woestijn leeft. Ica ligt in het zuiden van Peru, in de woestijn, en de verwachting dat het ooit een bollenveld zal zijn, is zo ijdel als dat er ooit sneeuw zal vallen in Lima.

Mariolein Sabarte Belacortu vertaalt al meer dan dertig jaar Spaanstalige literatuur, van onder meer Camilo José Cela, Julio Cortázar, Mario Vargas Llosa, Gabriel García Márquez en Carlos Fuentes. Voor Poetry International vertaalde ze in de afgelopen jaren dichters als de Jaime Sabines, Álvaro Mutis en Roberto Juarroz.

Gedicht verpand voor speelgoed

een uitgebreid technisch vocabulair uit de mond van vrouwen
sluit mij uit

schoonheid misschien
walvissen in processie verbreken de lijn van de horizon
zonderlinge zoogdieren
die ik naar verwacht wordt met belangstelling

zal bekijken
gelijk met die eindeloze liederen
die ik maar niet kan ontcijferen
opnieuw een uitgebreid technisch vocabulair

dat mij uitsluit en alles is natuurlijk
mogelijkerwijs

ik volg het ritme met mijn vingers maar ik maak geen deel uit
van dit alles

schoonheid misschien
mismaakt als de wolk die opbolt boven de cypres

een gefingeerd geluid
een metalen stem die opstijgt uit de buik van een pop
mijn naam ik ben ik heet is

een verhitte taal vol knolgewassen
die ik in zout water kook

en alweer de natuurlijkheid
van de hand die met krijt een cirkel trekt op de stoep

de plaats waar ik niet naartoe kan

die ik alleen kan liefhebben

ik zal er op tijd achterkomen of al deze innerlijke
processen
de moeite waard
of eenvoudig onvermijdelijk zijn

Ter grootte van de rivier

I

waar het water stroomt
precies tot aan de rand van de stad
en dan een trede die amper afdaalt
tot de werkelijkheid is bereikt

waar de stenen
samenkomen in bundels
van afnemende genegenheid

waar de brug en de drenkelingen zijn

waar alles is opgebiecht
vanaf het begin

waar het begin geen hoogte is
en geen tuin en geen ontspanning
zo groot dat ze verlamd raakt
maar de stijve vleugels van een vlucht

waar niemand tweemaal
lacht in hetzelfde bad
waar niemand hetzelfde zegt

in dezelfde zin

waar niets vloeit dan
het oog dat hem wenst
te zien

een nooit geziene vis
een langgerekte zwarte
en blinde vis

precies ter grootte van de rivier

II

wat je in je handen hebt zegt niets

het verandert in allerlei dingen het verdwijnt tussen de stenen

het verandert in een bot met fraai handschrift
in de lijn van de horizon in de winter
in een gevleugeld raadsel en in een bloemblad
verwikkeld in het breedsprakige revers van je jasje

het verandert in allerlei dingen

en eenmaal al het andere geworden
keert het zich tegen zichzelf
kauwt eet verteert het zichzelf
zoals de mond van een nieuw instinct

de precieze grootte van de rivier is
de precieze grootte van de vis

het verandert in een ooghaar perplex van zijn geknipper
het verandert in een vorm

van migraine die de berg laat schrikken
het gedicht vat van buiten het vers aan
dat binnenin groeit het gedicht is de hond
die blaft en het vers het ondergedompelde geblaf

de vis weet niet wat het is
een werktuig van het lot te zijn

precies ter grootte van de rivier

III

waar de woorden stromen
precies tot de delta van de verlatenheid

waar de duiven als een wirwar
in zig-zag

en zonder te rusten vliegen
van de ene plaats naar de andere

van de ene plaats naar de andere
een onzichtbaar dak wevend

van menselijke nocturnes

waaruit de woorden afdalen
in een voortdurende stroom

van charismatisch karton

waar de papieren tootsen
opnieuw op zoek gaan

naar de precieze grootte van de vis

waar de tafel wordt gedekt
boven marges van exquise vergissing

een nooit geziene taal
een dove stomme
en blinde taal

precies ter grootte van de rivier

De verwachtingen

het sneeuwt in Lima in Pasco zijn de stranden

tropen hoog in de bergen
Machu Picchu is niet van steen

maar van rode koraal
de Stille Oceaan is een dok in La Oroya

in Pacasmayo is de kaai een kompas

naald die altijd naar het centrum wijst
de inheemse knechts zijn raadsels

die niemand raden kan
vlakbij Quincemil staat een telescoop

die de Zon vlakbij wijst
Ica tot slot is

een reusachtig tulpenveld

Jeugdzonde

‘Als de dood voor de dood’

De jeugdzonde van Leo Vroman

In Jeugdzonde kijken dichters en schrijvers terug op het allereerste gedicht dat zij ooit schreven. Deze keer: Leo Vroman. ‘Ik zal toch wel iets geleerd hebben?’

door Onno Blom

Mijn pop gaat dood

De grijze tijd drijft wolken voor zich uit
met lange handen die hun lijf omvatten,
door de purperwijde hemel, maar geen kooi
omsluit
hun zuchten; van de ronde daken
glijden, kop omlaag, de nevelkatten,
dat de vodden ritselen en de balken kraken.

Op de stenen wangen van mijn pop
kruipt een barst naar de kristallen ogen.
Haar pruik gaapt dodelijk opzij en op
haar beide armen ligt een boek gebogen.

Zij leest niet maar ligt starende te wachten
tot de barst haar ogen zal bereiken.
‘Dit wordt wel een der allerlaatste nachten’
denkt ze en ze ligt te kijken
tot de eerste ster
in de hemel opbloeit, eenzaam,
en de barst is ver.

‘Onder wat voor omstandigheden ik dit versje schreef weet ik niet meer, wel dat mijn ouders het eng vonden, een zoon die versjes schreef buiten de Sinterklaastijd om.’ Dat mailt Leo Vroman, de dichter-bioloog, 90 jaar oud inmiddels, vanuit zijn woonplaats Fort Worth in Texas, de Verenigde Staten van Amerika. ‘Hoe, waarom, wanneer en zelfs waar (op een stoel, in bed, op straat, in een wc) ik iets meer dan 10 dagen geleden schreef kan ik nooit zeggen, en mensen die beweren na zeventig jaar nog precies zulke dingen van zichzelf te weten vertrouw ik voor geen antieke cent.’

Wel weet Vroman nog precies wat de aanleiding vormde voor zijn allereerste gedicht. ‘Mijn neefje Bertus Meijer (of Meier, dat weet ik niet eens meer, maar het gezin woonde geloof ik op Krugerlaan 37 in Gouda, 5 minuten van ons huis) nam mij een keer mee naar hun zolder, we waren ongeveer 6 jaar oud, en zelfs onze eigen zolder leek me altijd een verboden paradijs. Daar dan, lag een grote pop versteend voor zich uit te kijken, met de pruik opzij zodat je binnen het holle hoofd het mechanisme voor het oogknippen kon zien zitten. Ze behoorde aan Ro, het oudste zusje van Bertus. Ze zijn alle drie uitgeroeid in de oorlog.’

Ongeveer tien jaar nadat de kleine Leo in de dode kristallen ogen had gekeken, schreef hij ‘Mijn pop gaat dood’. Dat was zijn eerste gedicht, maar niet het eerste dat hij aan het papier toevertrouwde. Zijn eerste kunstwerk bestond uit een tekening waarin olifanten met hun slurven een brand blusten. Vier jaar was hij toen. Zijn

eerste echte verhaal schreef hij toen hij zeven of acht was. Hier is het: 'Een houthakker ging op een dag het bos in om hout te hakken. Hij nam een bijl mee en ook een stuk touw. In het bos ontmoette hij een stel boeven. Hij liet de boeven zijn bijl zien en bond ze met zijn touw aan een boom vast. Thuisgekomen verraste hij zijn vrouw met de pistolen en geweren. Hij zei "Wat heb je aan die nare mensen. Laten die maar wegblijven." Einde.'

'Zo zie je,' mailt Vroman tevreden, 'het kleine maar rechtschapen wapen wint het van de grote kwaadaardige.' Hij herinnert zich ook nog dat zijn vader hardop de zin over de verraste vrouw aan zijn moeder had voorgelezen. 'Misschien had ik een r weggelaten uit verraste, of wou hij weten of ze al of niet aangenaam verrast was.'

Toen Leo

ongeveer 14 was schreef hij een paar persiflages op detective verhalen, waarvan hij zich alleen nog herinnert een tunnel te hebben beschreven die wijd genoeg was voor twee ezels om elkaar te passeren, terwijl er verder in die verhalen geen ezels voorkwamen. 'Ik vond dat zelf zo geestig dat ik ook die mijn ouders liet lezen, een kleine toename van ongerustheid veroorzakend want ik was toch al zo'n giechelig en zenuwachtig jongetje.'

Werkelijk? Wat voor jongetje was hij op zestienjarige leeftijd, toen hij zijn eerste gedicht schreef? 'Een die noodzakelijk naar de Congo moest en naar Kruger Nationaal Park, mager, leed een beetje onder het gewicht van zijn neus, overdreven geslachtsrijp, nogal aanstellerig grappig om indruk te maken op niet al te aantrekkelijke meisjes maar doodsbenuwd voor de opinie van het meisje waar hij toen verliefd op was, nu allang dood, ontwierp onder haar invloed kostuums voor ballet, niet lang daarna toneelachtergronden voor Anton Koolhaas, had soms buikpijn en was op een raar dieet van beschuutkruimels in karnemelkse pap of zo, en rijst, dat niet hielp geloof ik.'

Waarvan akte. Maar naast een zenuwachtig jongetje was Leo ook ijverig, slim en las alle poëzie die hij te pakken kon krijgen. 'In die tijd kregen mijn ouders een wekelijks rondgestuurde grote en een kleine portefeuille. Ik las toen gedichten die ik in de kleine vond, waarin soms *De Gids* of wat was het. *Groot Nederland*, zat.' Hij hield van het werk van Greshoff, met wie Vroman en zijn vrouw Tineke later goed bevriend raakte en die hem in de literatuur introduceerde, en las de gedichten van Slauerhoff en Marsman.

Niet alleen thuis, maar ook op school kwam hij in aanraking met de poëzie. Hij bezocht de toenmalige Rijks HBS in Gouda, de school waaraan zijn ouders zelf ook als docent verbonden waren én de school die inmiddels naar Vroman is vernoemd. Bij die gebeurtenis, op 20 februari 2002, schreef hij de volgende regels:

Hoe krijg ik mij tenslotte dood?
Met een School en een Effect naar mij genoemd
blijf ik niemand zal weten hoe beroemd
en toch in letters meer dan levensgroot
ergens op

maar minder
warm dan het voetspoor van een beest,
meer als een holgebarsten pop
alsof daar nooit een rups in is geweest.
(vlinder?)

De 'holgebarsten pop' wijst regelrecht terug naar Vromans allereerste gedicht, geschreven toen hij op dezelfde HBS zat, in het begin van de jaren dertig van de vorige eeuw. Toch opmerkelijk dat het eerste vers van een jonge jongen zo bewust over de dood gaat, met als tastbaar symbool die starende pop, die ligt 'te wachten tot de barst haar ogen zal bereiken'. Achteraf vindt Vroman dat helemaal niet verwonderlijk. 'Natuurlijk wist ik dat dat vers over de dood ging, wat anders? Ik was in die jaren, zeg maar 12 tot 25 jaar oud, als de dood voor de dood maar misschien was dat wederzijds, ik leef immers nog.'

Of Vroman zich ook zo bewust was van de vorm van het gedicht, een vrij vers maar met traditioneel rijm én binnenrijm, zoals in de eerste regel, dat valt te betwijfelen. 'Waarom vrij vers, vraag je, nou, zo vers is het allang niet meer ha

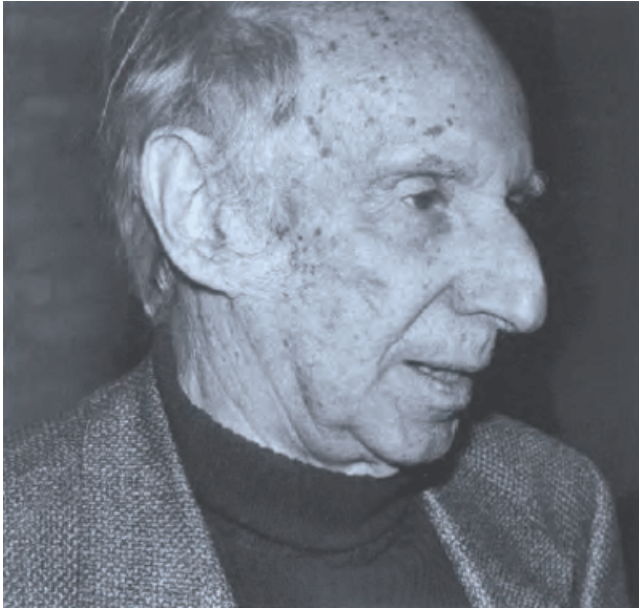

Foto: Querido

ha. Maar in alle ernst, wist ik veel, ik schreef het op zoals het moest, en dat doe ik tegenwoordig nog, ik bedoel het gedicht schijnt er al te zijn en ik kopieer het alleen maar. En dat binnenrijm in de eerste regel: daar ben ik mij nu, na meer dan 70 jaar, nog steeds niet van bewust. Er staat toch niet: “De grijze tuit drijft wolken voor zich uit” of “De grijze tijd drijft wijzen voor zich uit”, of “De grijze tijd drijft wolken door mijn lijf.”?’

Vroman mailt spottend: ‘Als we zo doorgaan leer ik nog eens iets, over de dichtkunst.’ Verdere vragen over de ontstaansgeschiedenis van zijn eerste gedicht - ‘ik geloof niet dat ik er veel aan geschaafd had, maar die vraag is voor mij even goed te beantwoorden als de vraag of ik 72 jaar en 3 weken en 2 dagen geleden 2 maal nieste’ - of een melancholische blik op de ontwikkeling van zijn poëzie zijn niet aan hem besteed: ‘Nee, ik zal toch wel iets geleerd of verleerd hebben dus anders schrijven, maar dit vers is een van Tineke's favorieten, dat wel. Ik kijk ook niet met schaamte of verwondering terug op dit gedicht, maar met een slecht geheugen (altijd al gehad). Ik heb het nu net maar weer eens over gelezen en herinner me wel dat ik die nevelkatten toen al en ook nu nog voor mij zie, zonder te weten wat ze wilden.’

Is dat niet nu juist de crux van dit gedicht? Dat het een mysterieus en dubbelzinnig gevoel nalaat? Na de verzuchting in de eerste strofe, ‘de tijd drijft wolken voor zich uit’, volgt de consequentie: ‘Op de stenen wangen van mijn pop / kruipt een barst naar de kristallen ogen.’ Een vanitas-tafereel. Maar dan de derde strofe. De pop ligt in ‘een der allerlaatste nachten’ te wachten op de naderende dood, maar ‘de barst is ver’ in de laatste regel. Volgens Vroman is hier helemaal geen sprake van dubbelzinnigheid. ‘Nee nee!!’ flitst de mail uit Fort Worth. “‘De barst IS ver’ betekende: de barst is al een heel eind, al tot vlak bij de ogen. De pop gaat dus inderdaad nog dooier dan ze al was, en dood als ze was wist ze toch dat ze nog dooier ging.’

Voor Leo Vroman is het zo klaar als een klontje. Zijn allereerste gedicht laat geen twijfel bestaan, óók niet in het slot. ‘Nauwelijks,’ concludeert de dichter ferm. ‘Eerder: hoe hartstikke iets al dood is, het kan altijd nog hartstikker.’

Illustratie: Olivia Ettema

Beschouwing Vers tegen Vers

Voor een nieuwe 'Menschheitsdämmerung'

Er klinken korte tikken op de daken
En uit de hemel valt een kleine vlam
Maar een man zweeft aan een witte kogel

Loeiend en lijnrecht vliegt een starre vogel
Een sirene geeuwt met stalen kaken
Er brandt iets aan de rand van Amsterdam.

Willem Frederik Hermans (1921-1995)

Uit: *Hypnodrome*, A.A.M. Stols, 's-Gravenhage, 1947

Bommen

De stad is stil.
De straten
hebben zich verbreed.
Kangeroes kijken door de venstergaten.
Een vrouw passeert.
De echo raapt gehaast
haar stappen op.

De stad is stil.

Een kat rolt stijf van het kozijn.
Het licht is als een blok verplaatst.
Geruisloos vallen drie vier bommen op het plein
en drie vier huizen hijsen traag
hun rode vlag.

Paul Rodenko (1920-1976)

Uit: *Gedichten*, U.M. Holland, Amsterdam, 1951
(Voor het eerst verschenen in december 1945 in het tijdschrift *Columbus*.)

In 'Vers tegen Vers' worden twee gedichten over hetzelfde thema met elkaar vergeleken. Deze keer: Willem Frederik Hermans versus Paul Rodenko.

door Menno Wigman

Ik was in Berlijn en raakte in de ban van een gedicht. Het was, zo las ik later, zelfs een ongemeen revolutionair gedicht, een gedicht dat een hele generatie dichters, van Alfred Lichtenstein tot Georg Trakl, de weg had gewezen.

In de Hackesche Höfe zag ik een plaquette waarop vermeld werd dat de dichter ooit, hier, op deze plek, in het destijds zogeheten 'Neopathetische Cabaret' zijn beroemd geworden gedicht had voorgedragen. Vermoedelijk was het in 1910 net zo rumoerig als tijdens welke kroegvoordracht ook, maar het gedicht sloeg in als een bom. Ook bij wie het op 11 januari 1911 in het tijdschrift *Der Demokrat* na kon lezen.

Het telde niet meer dan acht regels, en toch, schreef een dichter later, tilden deze acht regels hem en zijn vrienden hoog boven alle doffe burgerlijkheid uit. 'We ontdekten telkens weer nieuwe schoonheden in deze acht regels, we zongen ze, we neurieden ze, we mompelden ze, we floten ze voor ons uit.' En bij het herhalen van die magische regels zwoer iedereen bij zichzelf dat hij eens gedichten zou schrijven die elke burger 'het horen en zien zouden doen vergaan'.

Inmiddels doet dit walgen van de bourgeoisie wat verwrongen aan. Dat is ook niet de kracht van het gedicht. Het spannende is dat er met die acht regels een volstrekt nieuw soort gedicht was ontstaan.

Wie schreef het? Jakob van Hoddiss (1887-1942). Hoe heet het? 'Weltende'. Na deze omineuze titel begint de dichter over een burgerman met punthoofd wiens hoed plotseling de lucht in vliegt. Zoiets kan gebeuren. Vervolgens klinkt overal angstig geschreeuw. Ook dat kan gebeuren. Daarna storten er dakdekkers naar beneden. Weer later - we zijn nog maar bij regel vier - schrijven de kranten dat er een vloed op komst is.

Ondanks deze jachtige opsomming staat het er allemaal redelijk laconiek bij. Ja, denk je bij jezelf, zo had Europa rond 1910 best ten onder kunnen gaan. Maar let vooral op die twee volmaakt achteloze regels waarmee Van Hoddiss zijn apocalyps beëindigt (de niet helemaal vlekkeloze vertaling, ik zeg het er meteen maar bij, is van mij):

Einde van de wereld

Van 's burgers punthoofd vliegt de hoed,
door alle luchten galmen bange kreten,
dakdekkers storten neer, breken in tweeën
en aan de kusten - lees je - stijgt de vloed.
Het stormt, nu springt het zeegeweld aan land
om fors versterkte dijken fijn te drukken.
De mensen niezen hevig in hun hand.
Er vallen stalen treinen van de bruggen.

Geloof het of niet, maar met deze zestig woorden had Van Hoddiss een totaal nieuw soort gedicht gecreëerd: het zogenaamde 'simultaangedicht', een kort, slagvaardig gedicht waarin vrijwel gelijktijdig allerlei volstrekt verschillende impressies uit de *Großstadt* worden opgesomd.

Het procédé was zo besmettelijk dat een andere jonge Berlijner, Alfred Lichtenstein, het al binnen enkele weken overnam. Niet veel later deden ook Georg

Heym, Else Lasker-Schüler en Georg Trakl, zij het oneindig subtieler, hun voordeel met Van Hoddiss' revelatie. Toen Kurt Pinthus in 1920 *Menschheitsdämmerung* uitbracht - een onverwoestbare, nog altijd veelgelezen bloemlezing met de beste én hardste poëzie van de Duitse expressionisten - plaatste hij 'Weltende' ostentatief aan het begin. Waarna het ook buiten Duitsland bekendheid kreeg.

Zo beeldend was er na de oorlog nog niet geschreven

In ieder geval in Nederland, waar het vlak na de Tweede Wereldoorlog zelfs iets toepasselijks had. Zeker voor Willem Frederik Hermans die rond 1946 met 'Voor een nieuwe "Menschheitsdämmerung"' een Amsterdams antwoord op 'Weltende' wilde geven. Erg adembenemend is zijn gedicht niet. Daar zijn zijn beelden veel te onbestemd voor. Maar het is duidelijk dat Hermans Van Hoddiss' jachtige stijl goed kon gebruiken om, althans voor de duur van dit gedicht, de oorlog in zijn stad te bezweren.

Veel mooier liet Paul Rodenko - die zo'n beetje alles las wat er in de twintigste eeuw aan poëzie verscheen - zich door Van Hoddiss inspireren:

Kangeroes kijken door de venstergaten.
Een vrouw passeert.
De echo raapt gehaast
haar stappen op.

Zo beeldend was er na de oorlog nog niet geschreven. En wat een oorverdovende stilte stijgt er uit dit gedicht op. Als ik het goed heb is 'Bommen' nog steeds een van onze bekendste, in ieder geval scherpste oorlogsgedichten.

Kijk je naar de geboortejaren van Rodenko, Hermans én Van Hoddiss, dan valt op dat ze hun gedicht alledrie tussen hun drie- en zesentwintigste levensjaar schreven. Misschien kunnen alleen hooggestemde jongelingen zo lucide en laconiek op rampen reageren. Eindelijk oorlog! Eindelijk hoeden die door de lucht vliegen!

Reportage

Wat bezielt

Foto's: Sake Elzinga

Bart FM Droog (38) is hoofdredacteur van de drukbezochte poëziewebsite Rottend Staal Online. Een mengeling van nonsens, nieuwtjes en eigenzinnige commentaren maken zijn site tot de virtuele dorpskroeg van vele dichters en lezers.

door Thomas Möhlmann

Ruim vier jaar geleden werd Rottend Staal Online (www.epibreren.com/rs) opgericht. Intussen hebben 181 Nederlandstalige dichters er hun eigen pagina, waarop hun biografische gegevens en enkele gedichten staan. Ook vindt men er poëziepeilingen, overzichten van dichtersoptredens en literatuurfestivals en algemene informatie over onderwerpen als poetry slam en het uitgeven in eigen beheer. Begin dit jaar kwam Rottend Staal in het nieuws door een eigen Dichter des Vaderlands te laten kiezen door bezoekers van de site. Simon Vinkenoog werd Dichter des Vaderlands namens Rottend Staal. De oorspronkelijke Dichter des Vaderlands, de in 2000 gekozen Gerrit Komrij, kondigde in januari aan het laatste jaar van zijn termijn van vijf jaar de functie niet meer te willen uitoefenen. Vanachter zijn toetsenbord voorziet Droog zijn bezoekers bovendien vrijwel dagelijks van de laatste nieuwtjes en geruchten in letterland.

U lijkt een substantieel deel van uw tijd online te zijn. Was u in de vorige eeuw al een fervent internetter?

‘Nee, voor 2000 had ik nog niet eens een internetaansluiting, maar ik maakte al wel vijf jaar lang de Rottend Staal Nieuwsbrief, de papieren voorloper van de site. Dat ging me steeds meer tegenstaan, vanwege de kosten, tot ik bedacht dat ik het op internet kon overzetten.’

‘Een papieren nieuwsbrief uitgeven was erg duur en het bereik was beperkt. We verschenen drie à vier keer per jaar en hadden doorgaans een oplage van 350 exemplaren. Zeg dat gemiddeld twee mensen zo'n blaadje lezen, dan heb je maximaal 700 mensen te pakken. Als je de hele oplage al kwijtraakt. Met internet is het echt véél meer. Er komen op onze nieuwspagina dagelijks gemiddeld meer dan 200 mensen. In de weekenden zijn dat er minder. Per maand trekken we toch rond de 5000 bezoekers.’

De nieuwspagina is voor velen de voornaamste reden om de website te bezoeken, maar er worden ook geregeld ‘verse verzen’ neergezet. Na rijp redactioneel beraad, neem ik aan?

‘Veel dichters die we op de site zetten, hebben we eerst ergens een goed optreden zien verzorgen. Ik vind het ook leuk om dichters die nog geen eigen plek op internet hebben een pagina te geven, zodat ze traceerbaar zijn.’

Naast poëzie en nieuws bevat de website een aantal peilingen, zoals de ‘populairste poëzierecensenten-poll 2004’.

‘Dat was naar aanleiding van een onderzoekje van tijdschrift *Literatuur*, waaruit Elsbeth Etty als populairste criticus naar voren kwam. Aan die peiling deden maar zestig mensen mee, dus ik dacht: zodra ik daar met één stem overheen ga...’

...is mijn uitslag geldiger dan die van hen.

‘Ja, en even nietszeggend natuurlijk. De echte waarde van die poll is niet zozeer de uitslag als wel het overzicht van poëzierecensenten. Voor het eerst werden die eens bijeen gezet, ongeacht voor welk medium ze schrijven. Wat poëziekritiek betreft, moet je bijvoorbeeld ook een internetblad als *Meander* serieus nemen. Yves Joris van *Meander* eindigde samen met Piet Gerbrandy op nummer één: *Meander* op gelijke hoogte met *de Volkskrant*!’

U heeft eens gezegd dat het effect van berichten in papieren media op de bezoekersaantallen van een site als Rottend Staal nihil is.

‘Er is een beetje effect, maar niet veel. Onze berichtgeving eind vorig jaar rondom de samenstelling van de nieuwe Dikke Komrij leverde bijvoorbeeld veel bezoekers op, maar de dag dat dat op de voorpagina van *de Volkskrant* stond, kwamen er maar 17 extra bezoekers. Echt impact heeft het als andere sites, zoals *Meander*, *de Recensent* of nu.nl, naar je doorlinken.’

Waarom dan nog wel meedoen aan papieren interviews?

‘Als het erop aankomt, moet je alle media bespelen. De ruimte voor kunst en poëzie wordt in de papieren media toch al kleiner. Het is voor kranten lucratiever om te berichten over sport of filmsterren. Op zich is dat niet erg, want vrijwel iedereen heeft tegenwoordig een computer en internettoegang.’

Feitelijk poëzienieuws wordt op Rottend Staal afgewisseld met behoorlijke larie. Intussen heeft u in de nieuwsrubriek een hele eigen wereld gecreëerd. Waarom?

‘Ja, de schijnwereld van Epibreren, het fraaie waddeneilandje met een uiterst conservatieve bevolking die graag uit zeehondenmeppen gaat en stranden die je zeker zomers beter niet kunt betreden omdat horden Duitsers er hun kuilen graven met boormachines. Regelmatig stranden er schepen en storten er vliegtuigen neer. Alleen maar droog poëzienieuws is gewoon erg saai om te lezen. Als je er wat lucht tussendoor brengt, wordt het behapbaarder en leest het prettiger.’

Aan veel nieuwsberichten is een positieve of negatieve waardering van bepaalde onderwerpen of dichters duidelijk af te lezen. Is dat ook ter verluchting?

‘Mijzelf bevalt dat wel, andere mensen soms niet. Zoals mijn berichten over dat project “Dichter op het scherm” van de Koninklijke Bibliotheek, dat is gekoppeld aan de komende Dichter des Vaderlandsverkiezing. Veertig dichters worden op die site en in *NRC Handelsblad* gepresenteerd als “gedachtenbepaaldichters”.’

Droog doelt hierbij op de tekst in het Cultureel Supplement van *NRC Handelsblad*: ‘Eind dit jaar wordt de verkiezing van een nieuwe Dichter des vaderlands gehouden. Het Cultureel Supplement publiceert wekelijks een dichter om de gedachten te bepalen.’

Droog: ‘Zeker een kwart van die dichters heeft al laten weten geen Dichter des Vaderlands te willen worden. Dan blijven er nog dertig kandidaten over, waarvan een aantal debutanten, dus die vallen ook af. Dan word ik erg benieuwd wie dat veertigtal eigenlijk selecteert. Er wordt wel verteld dat de Poëzieclub, *NRC Handelsblad*, de KB en Poetry International de selectie verrichten, maar daar werken in totaal honderden mensen. Ik wilde de precieze namen weten. Van elke andere literaire jury is toch ook de samenstelling bekend, dus waarom werd dat geheim gehouden?’

Omdat u zodra u de precieze namen weet, die mensen gaat benaderen met lastige vragen?

‘Natúúrlijk, meteen! Dat ze dat afschermen is toch te debiel voor woorden? Alle *Awater*-redacteuren met een bundel zijn intussen gelanceerd als gedachtenbepaaldichter. *Awater* en de Poëzieclub zijn twee verschillende dingen, maar het zit wel heel dicht tegen elkaar... Tenminste, zo komt het toch op de buitenwereld over. Ik denk dat elke zichzelf respecterende redacteur zich bij zo'n verkiezing afzijdig moet houden. Voor *NRC Handelsblad* geldt hetzelfde: dichters die daarvoor schrijven, zoals Pfeijffer en Marjoleine de Vos, komen prominent op de lijst.’

Zo gaat dat dus: u ziet iets gebeuren dat niet geheel onbelangrijk is in poëzieland...

‘Zeker belangrijk! De nieuwe Dichter des Vaderlands heeft vier jaar lang een goedbetaalde boterham: je wordt voor van alles uitgenodigd door het bedrijfsleven, elk festival wil je hebben, je kan vragen wat je wil.’

Maakt het u nog iets uit wat de uitslag wordt?

‘Nee, als er maar toezicht is en openheid. Eén van de dingen waar ik bang voor ben, is dat het lijstje van veertig wordt afgedrukt naast het stembiljet. Zo kook je het toch een beetje voor. Mensen die daar niet op staan, zijn eigenlijk bij voorbaat kansloos. Dus: zet er helemaal geen namen bij, of alle namen van alle landelijk publicerende dichters.’

Dat is ook zó gedaan, want die lijst staat al op Rottend Staal. Je kan dan ook alvast van tevoren aan die dichters vragen of ze überhaupt Dichter des Vaderlands zouden willen zijn. Nu wordt er eerst gestemd en moet vervolgens gevraagd worden of de winnaar er wel zin in heeft... Wat nu als 1000 mensen stemmen op iemand die er geen zin in heeft, en nummer twee heeft maar 500 stemmen?!

Gaat u op uw site een schaduwverkiezing houden?

‘Nee, ik heb net deze week besloten dat niet te doen. Maar ik ga het wel goed in de gaten houden en ik blijf kritische vragen stellen.’

U bent ook stadsdichter van Groningen.

‘Ik ben voor drie jaar aangesteld, vanaf januari 2002. Het kost me niet veel tijd, omdat ik per jaar maar een paar gelegenheidsgedichten voor de gemeente schrijf. Niet alles daarvan heeft eeuwigheidswaarde, maar het gaat er om dat het in de context werkt. Als je geluk hebt, zit er soms iets blijvend goeds tussen. Toen Komrij Dichter des Vaderlands was, schreef hij een gedicht bij de moord op Pim Fortuyn. Dat is en blijft een ijzersterk gedicht.’

U bent eens beschreven als de ‘ondergrondse tegenvoeter van Gerrit Komrij’. Kunt u zich daarin vinden?

‘Als reclame mag zo'n uitspraak blijven, al slaat het natuurlijk nergens op.’

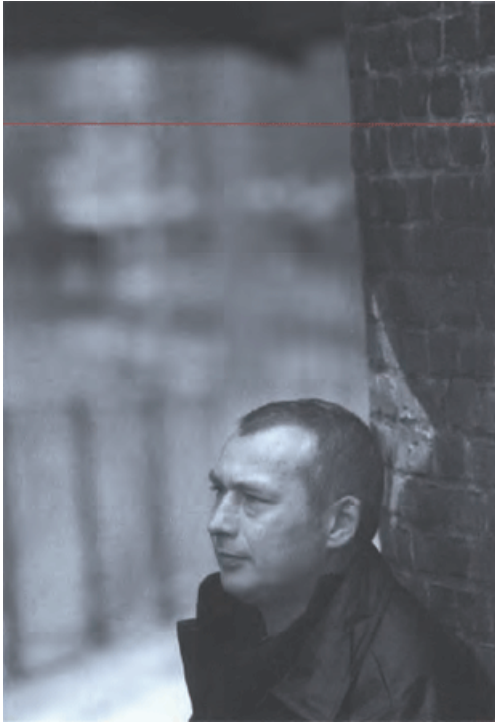
Voelt u zich een tegenvoeter van het literaire establishment, waarvan Komrij als vertegenwoordiger kan worden aangemerkt? ‘Dat establishment zegt me weinig, omdat dat maar zo'n kleine groep mensen is, die alleen maar naar de eigen navel kijkt en naar de navel van degene die er toevallig naast zit. Ik heb er geen boodschap aan, en hoef me er dus niet tegen te verzetten. Alleen als ze liegen, dan ga ik niet zitten kniezen in een hoekje. Zo ben ik ooit begonnen aan een groot encyclopedisch project nadat Poetry International in 1998 verkondigde dat er in Nederland en Vlaanderen driehonderd dichters actief waren. Ik dacht: volgens mij klopt dat niet, laat ik zelf maar even gaan turven. Van veel dichters wist ik niet of ze nog leefden. Daarna besloot ik een encyclopedie te gaan maken waarin alle dichters vermeld staan die tussen 1900 en 2000 Nederlandstalige poëzie uitbrachten.’

Hoeveel zijn dat er?

‘Ik ben nu zes jaar verder en weet het antwoord nog steeds niet. Het zullen er ergens rond de vierduizend zijn. Momenteel zijn er in Nederland en Vlaanderen 618 actief. Maar daar moet ik nog een paar nieuwe namen bij zetten en er zitten enkele twijfelgevallen tussen. Gerard Reve leeft bijvoorbeeld nog wel, maar hoe actief kun je hem nog noemen? Nel Benschop verkeert in vergelijkbare staat. Nou ja, zeg zeshonderd dichters.’

Waarom doorwerken aan die encyclopedie als u die cijfers al heeft?

‘Dat is zonde van het werk. Ik wil er mee verder zodra ik stadsdichter af ben. De basis is af, vrijwel alle namen zijn er. Van elke dichter heb ik een beknopte biografie, voor zover bekend. Ik schrijf niets over wat voor poëzie de dichters maken, dat is aan de lezer zelf. Nel Benschop kun je maakster van Christelijke verzen noemen, maar ook één van de grootste pornografische dichters. Het is maar hoe je het leest.’

Professionele lezers die over poëzie schrijven, krijgen er op Rottend Staal soms flink van langs. Heeft u niet de behoefte om eens zélf een poëzie-essay of een poëticaal stuk te schrijven?

‘Ik heb vroeger recensies geschreven, maar het is niet echt iets voor mij. Misschien vind ik literaire essays zelfs om te lezen niet echt interessant. Ik lees liever een bundel dan dat ik iemands interpretaties ervan lees. Eigenlijk kan ik geen zinnig woord zeggen over wat goede of slechte poëzie is, en vind ik het als anderen het doen vaak maar koket gezwets.’

Wat ambieert u?

‘Wat de site betreft natuurlijk “meer meer en vooral meer”, zoals in Tjitse Hofmans nieuwste bundel staat. Meer bezoekers, meer dichters erop. Mijn persoonlijke ambitie was om van mijn werk als dichter te kunnen leven. Dat kan ik al een paar jaar, dus daar raakt de uitdaging onderhand vanaf.’

Dat kan weer uitdagend worden als u geen Groninger stadsdichter meer bent.

‘Dan wordt het weer lastiger. Wat dat betreft zou ik dolgraag Dichter des Vaderlands worden. Maar daar vind ik mezelf veel te jong voor, daar moet je minstens vijftig voor zijn.’

Vindt u dat u voor uw inspanningen voldoende erkenning krijgt?

‘Ja, meer dan! Rottend Staal is bij mijn weten intussen de bestbezochte poëziesite van Nederland. En ik geloof dat de poëziewereld dankzij de site toegankelijker wordt voor mensen die niet direct overal middenin zitten. Ook krijg ik regelmatig mailtjes van mensen die door de site opdrachten of optredens hebben gekregen.’

Komt het werken aan Rottend Staal ook ten goede aan uw eigen dichterschap?

‘Sommige mensen hangen graag op recepties rond. Ik heb hier altijd mijn eigen receptie. Voor het netwerken kan het geen kwaad, maar ik zal er geen betere gedichten door schrijven.’

Nieuw werk Esther Jansma

Schaduw

We hebben geen doden, we zijn alleen
denkende weefsels in het heden die zich denkende
weefsels herinneren, vertalingen maken zoals
u is nu tien jaar dood - tien jaar

dood zijn bestaat niet. Die herdacht wordt, verdween
vanuit het eigen perspectief, dat er niet is,
tegelijk een miljard jaar en een seconde geleden.
Verdween totaal. Er is dus geen u die iets is.

We leven in de schaduw, het geraas van een golf
die voor altijd zojuist begon aan zijn val.
Al dat schuim, al dat verdwijnen in onze hoofden
van wie er niet zijn, achter onze rug om.

Over het vanzelf dat natuur heet

Iemand woont op een plek die ze niet kent.
Het blijft wennen, ze denkt in stevige termen
over de dingen na terwijl ze er vanzelf in wegzakt
en ze houdt niet van vanzelf, ze schrikt zo steeds.

Het is stil, het zijn de seconden van de lichte
beschadiging die wennen heet, de kinderen gingen
hun monden wijdopen van verhalen of huilen
met de wereld mee en zij wacht tot iets het begeeft

met kleine zakelijke handen schept zij dinosaurussen
uit water waarin zo even nog gespeeld werd.

De deuren staan open

Ook de deur van het kamertje in de smalle gang
waar geen licht komt is open gewaaid. Zo was het, ja.
Zwarte nageltjes, gore geurkaars, kontje
dat nooit meer zou schijten, met een luier aan.

Daar gaan we weer, het is de oude koude glijbaan
richting niks en een kistje barstensvol wensen
dat daarop wordt gezet omdat het weg moet en
alweer wordt niemand gek. We hebben het druk.

We doen zand op ons kind, bereiden de rot voor.
Regels houden ons recht als soldaten en niemand,
niemand weigert de wereld, vreet aarde, valt stuk,
wordt grond om te groeien voor zijn vuistjes als bloemen.

Tot het vlees

Waarom schaam jij je niet, schoonheid waaide
bij toeval als een vod in je haren, verdriet ook, zomaar,
dat werd de grond voor al die verhalen van jou.

Waarom wil jij zo bij mij zijn dat jij desnoods
als rook wilt hangen in het hoofd dat ik bewoon?
Wil jij het vuur zijn dat ik maak?

Waarom wil je niet met mij praten, ben je vergeten
dat ik jou ben? Het is mijn leven dat glanst in jouw haren,
jij spreekt met mijn stem. Je hebt mij gestolen.

Je bent minder dan ik, ik was hier het eerst
om te zien hoe het stond met de aarde. De wereld bewaarde
de zwakste voor het laatst, zo eenvoudig is het

dus waarom antwoord je niet nu ik tussen de krijgers,
de doden, de droeve helden van steen in de tuin van de wereld
bewaard bent, waarom troost je me niet? Het gaat maar door.

Esther Jansma (1958) is dichtster, schrijfster en archeoloog. Voor haar
veelgeprezen vierde dichtbundel *Hier is de tijd* (De Arbeiderspers, 1998)
ontving zij in 1999 de VSB Poëzieprijs. In 2000 verscheen haar meest
recente bundel *Dakruiters*; een nieuwe bundel verschijnt in 2005.

Foto: Désirée Palmen (www.desireepalmen.nl)

Nieuw werk

Jan Baeke

Ik moest aan de eindeloze weg denken
die door bussen wordt onderhouden
de weg die sterren over smalle, traag dansende dorpen verdeelt.

Het was niet wat ik wilde zeggen
toen de chauffeur het dorp uitreed
wetend dat het mogelijk was
de ochtend te halen voordat alles doorbrandt
in onblusbaar donker.

Mijn ogen gericht op de plaats waar de maan is gevallen.
Tussen mijn vingers een kleine nerveuze gedachte.
Hoe haar hand op mijn schouder ligt
doortrokken van de kou, haar lichaam
tegen mij aan, ademen
tot de morgen alles onbegrepen maakt.

Ik zie hoe iedere beweging vervaagt
omdat haar gedachten niet zijn ingesteld op voltooiing.
Alleen het begin telt
als het eind een open deur is
van waaruit je niet ver kan kijken.

De velden rond het volgende dorp
de lantaarns van het busstation
het einde van de wereld.

Als het leven van de buschauffeur hier ophoudt
is er achter in de straat een woordeloos café, wat denk jij
en ik vraag het haar opnieuw.

Ze laat haar tanden zien, om mij te overtuigen.
Het kan net zo goed een hemel zijn
daar, boven mij
zo zeker is de nacht.

De man van de wedstrijd

Voor ons strepen, kalk
 een streeplandschap
 streepjesbehang, een notatie
 het blanco begin van de partituur
 is niet blanco, maar zijn strepen.
 Het veld plat op tafel
 en tussen de vingers
 het tijdstippenlandschap
 van ochtend tot nu, tot vanavond
 op een hoop, in een asbak
 restanten van een zwijgzaam bloedend
 zestienmetergebied.

Langzame nooit opgehelderde gebaren.

Lang voor de vensters
 waar je zijn silhouet ziet hangen
 lang voor de tijd om naar buiten te kijken
 naar zijn zwaar onbeweeglijk lichaam
 op een bank langs de muur van de kantine.
 Mist trekt de velden langs
 of ademen de sigaretten?

Hij beweegt niet goed meer.
 Zijn handen hebben geen doel.
 Mensen denken dat het op de voeten aankomt
 maar een onhoorbaar neuriën
 van de meest eenvoudige deuntjes
 en het oog van de trainer -
 je moet er in geloven.
 Of alles op het veld blijft
 daar is zo weinig over bekend.

Ze hebben zijn portret nu weggezet.
 Er is een video van
 waarop de buurman een foto maakt.
 Iedereen is bezig patronen te verzinnen
 maar het was bedoeld dat Arie
 makkelijk kon winnen.
 Een strak gestreept hek

groen en wit in de kleur van
 goed en kwaad.
 Alles binnen de lijnen houden.

Als het weer winter wordt
 en hij een nieuwe jas nodig heeft
 hoop ik dat hij hem zo draagt
 opvallend
 als een schot voor open doel.

De herinneringen lopen al lang niet meer
 op hem toe
 maar ergens achter ons

als een gefluisterde ansichtkaart
het blaffen tegen de terreinknechten
en het kapotgeschopte winterlicht
het niets dat niemand kan doen.

Na al die jaren
wil niemand meer storen.
Regen streept vooral de ochtend
en de zaterdagen
dat we uit spelen in een langgerekte provincie.

Met alles wat ik weet
weet ik dat zij hetzelfde weten.
Je vraagt eens naar het veldje
of het clubhuis
maar je weigert
de naam te noemen
van wie er alles aan gelegen laat
niemands zoon meer te zijn.

Raar
dat ook de bal een kant heeft
die zich van familie afkeert.

De nonchalante broek

Altijd onverschillig is het gebogen hoofd
de nonchalante broek
het hangen in de nonchalante broek en het
met de schouders dansen.

Wie correct behandelen
middelvinger, brede lach
over een schoolklas meisjes uitgesmeerd
kinderen met technische handen?

Geen van die, geen van de nonchalancedragers
want zoveel liefde in één hand

en daarbij al die op ons wachten
alle kleuren opgebruikt
weten elkaar te vinden
hoeven niet meer na te denken over het gesprek.

Wie kan de werkelijkheid van die broeken negeren
wie weerstaan?

Voor ons is het belangrijk dat een moeder
wier zoon zich gaat verloven
weet waar hij zijn voeten zet
hoor je zelden.

Niet uit hen waaruit het bloed het groen
is weggetrokken.

Verveling dan toch, want het is overal oorlog
en wat wacht ons na de laatste vijanden -
nieuwe broeken!

Allemaal door het slijk!
Allemaal een vogeltje!

Als kinderen door officieren worden toegesproken
is het in twee woorden
(die broek?!)
of een woord en een cijfer.

Zie hier twee te onderscheiden helften
met het voordeel van klokkijken
veters strikken
en langdurig blijven hangen op
één lettergreep.

Woorden als koffie, zon en auto
slijten minder door gebruik
dan schoonheid, onrust en slaap.

Onder invloed van koffie en slaap
in het bijzijn van uit de nacht meegespoelde gedachten

krijgt de stad de vereiste diepte.

Alleen al uit het raam
zonder acht te slaan op de zon, op het glunderen
dat het gezicht van de autobezitter tekent

zie ik de ernst en de tragedie
van iedere gang naar de kiosk, naar de bakker
van het schudden van handen

een afscheid dat de één een kantoorgebouw instuurt
en de ander een kant uit doet lopen
die deze ochtend erger maakt

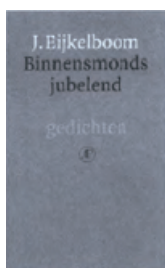
erger zoals verder weg van wat ik heb geschreven
verder zoals klaar met spreken
en toe aan het eerste glas wijn.

Jan Baeke (1956) debuteerde in 1997 bij De Bezige Bij met de bundel *Nooit zonder de paarden*, gevolgd door *Zo is de zee* in 2001. Hij combineert zijn bestaan als dichter met werkzaamheden voor het Amsterdamse Filmmuseum. In november verschijnt zijn derde bundel: *Iedereen is er*, waaruit het hier opgenomen 'De man van de wedstrijd' afkomstig is.

Recensies

J. Eijkelboom *Binnensmonds jubelend* Uitgeverij de Arbeiderspers, 64 pagina's, €14,95

**Kerkganger ontdekt genot
door Rob Schouten**

Opmerkelijk aan Jan Eijkelbooms (1926) inmiddels vijftientig jaar oude dichterschap is de gestage gang van melancholie naar klaarheid. In zijn eerste bundels voerden al dan niet overwonnen drankzucht en een moeizaam afscheid van de godsdienstige jeugd nog de boventoon. Echt het werk van een man op middelbare leeftijd. Een kwart eeuw later is het bovenal helderheid en klaarheid wat de klok slaat. Naarmate de dichter ouder werd, werd hij ook veerkrachtiger en optimistischer. Kijk maar naar de titels van zijn laatste bundels: *Heden voelen mijn voeten zich goed* (2002) en dan nu *Binnensmonds jubelend*. Geen kwaaltjes en gemopper in elk geval: 'Een gefluisterde ziekte ging ook stil / voorbij.'

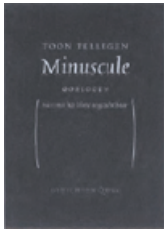
Iets echt nieuws mogen we van de achtenzeventigjarige dichter natuurlijk niet verwachten, in zijn als met een muzikale aanduiding getitelde bundel *Binnensmonds jubelend* gaat het als vanouds toe. Eijkelboom neemt zijn eigen ervaringen bij de kop, overgiet ze met levenswijsheid en maakt er iets moois en treffends van. Zijn poëtica is altijd onmiskenbaar geweest: helderheid, verstaanbaarheid en klankschoonheid staan voorop; het hermetische en cryptische liggen ver van zijn bed.

Dat blijkt ook uit de dichters van zijn voorkeur, die welke hij graag vertaalde, bijvoorbeeld de Engelsman Larkin en de Ier Yeats. Geen mannen van de geheimtaal. Misschien paste de soms ietwat zure en bitter-ironische Larkin wat beter bij de vroege Eijkelboom, inmiddels doet zijn werk me steeds meer aan dat van Yeats denken: het is gebeeldhouwd geraakt, vol mystieke en magische gewaarwording dat wel, maar nooit ondoorzichtig. Yeats beschreef zichzelf op latere leeftijd als 'a tattered coat upon a stick', Jan Eijkelboom heeft het in zijn slotgedicht over 'de afbladderende dichter'. Maar zijn gevorderde leeftijd lijkt, althans in de poëzie, vooral lichtheid en aangename berusting mee te brengen.

Dit zijn gedichten vol levensaanvaarding die gestoeld is op relativiseringsvermogen. 'De tijd staat stil, / wij zijn het die voorbijgaan' schrijft hij in 'Papeters', en in 'Landschap, olieverb' heet het 'Want landschap is er, ook zonder ons'. Om nog maar eens te melden dat de mens voorbijgaat in het decor van de blijvende natuur. We wisten het al, maar

Toon Tellegen *Minuscule oorlogen* Uitgeverij Querido, 56 pagina's, €16,95

**Donzig universum
door Bernhard Christiansen**

...het zijn mooie woorden
Wij hebben ze van alle kanten bekeken
We hebben ze ook aangekleed en laten dansen.
Ze konden er niets van.

Net als in het eerdere werk van Toon Tellegen kan ook in zijn nieuwe dichtbundel *Minuscule oorlogen* van alles ineens tot een losgekoppeld en zelfstandig personage worden: woorden, gevoelens, ja, ik. Dat is een leuke en verrassende benadering maar het is inmiddels ook een vertrouwd stijlmiddel van Tellegen. Doordat zoveel onderdeeljes binnen Tellegens wereld de rol van levende wezens kunnen aannemen, verliest de mens als individu zijn leidende positie. De wereld van Tellegen is een wereld die jou overkomt, geen wereld waarop je als individu invloed uit kunt oefenen. En natuurlijk is alles even zinloos als willekeurig.

Ontkomen

We moeten ontkomen, zegt de een.
Waaraan, vraagt de ander.

Ze omhelzen elkaar,
bonzen op de muren om hen heen.
Waaraan, roepen ze, waaraan moeten we ontkomen?

Het is winter, het regent.
Voorbijgangers bonzen terug met nietsontziende ontoeroering,
vertellen het niet.

Een wereld waarin genadeloze ontoeroering heerst biedt geen

[Vervolg recensie J. Eijkelboom]

Eijkelbooms poëzie is er dan ook niet op uit om ons iets nieuws te vertellen alswel om het oude op een steeds nieuwe en wisselende manier te bezingen.

In het slotgedicht 'Sluitertijd' legt de dichter zichzelf alvast ter ruste in een dichtgemetseld godshuis, een veelbetekenend beeld voor iemand die zolang met de kerk en een christelijke opvoeding worstelde: dichtgemetseld maar toch een kerk. Naarmate Eijkelbooms dichterschap vorderde lijkt ze me ook steeds religieuzer geworden, in de niet kerkse zin. De voor calvinisten niet altijd vanzelfsprekende ontdekking dat ook levensvreugde en passie er mogen wezen heeft hier kennelijk veel zonde- en schuldbesef opgeklaard. Neem het gedicht 'Appels, peren' voor de gelegenheid maar eens wél met elkaar vergeleken:

Er was daar wel veel stil
en wederzijds genoeg
maar genot werd op afstand gehouden.

Een zure appel heette gezond
maar van een sappige peer werd gezegd
dat hij geen bouwstoffen bevatte.

En hij kleefde ook zo, bijna
als de passievrucht die niet veel later
tot een verzengende ontploffing kwam

in je geheime lijf.

Daar heb je het, kerkganger ontdekt genot.

Ook opmerkelijk trouwens is die neiging van Eijkelboom om zijn gedichten ouderwets dubbelgelaagd te houden. Deze appels en peren staan onmiskenbaar voor iets anders. Hij wil per se dat de werkelijkheid meer te bieden heeft dan oppervlakte (ook een religieus rudiment, schat ik). Dat ze signalen uitzendt waar we wat aan hebben. Zo is dat dichtgemetselde godshuis ook een beeld voor de dichter zelf: 'Maar in verweerde steen en brokkelige / kalk schuilt een betekenis / die nog verwoord wil zijn / wie weet nog uitgelegd'. En in 'Vreemde vogels' stapt de klassieke ornithologische collega van de dichter, de reiger, rond, die dan wel niet helemaal zichtbaar een dichter wil worden maar er automatisch toch wel wat van wegheeft: 'Hij kijkt, mislukte metafoor, / niet eens naar de golfjes / die om zijn stokstijve poten spoelen. // maar net als jij even niet kijkt / doet hij zijn werk. Uit zijn bek / kwispelstaart het visje.'

Jan Eijkelboom verbeeldt graag iets in zijn werk, maar daarnaast zingt en jubelt hij ook nogal eens. Vooral dat laatste is een eigenschap waarmee hij zich van het gros van de Nederlandse dichters onderscheidt. Hij laat zich gemakkelijk gaan: Muziek leidt steeds vaker / tot schaamteloze tranen' en probeert een bescheiden danspasje: 'Vandaag nog betrapt mijn zolen zich / op een shuffle over droog asfalt.'

Heel erg lyrisch worden zijn gedichten overigens niet van deze late extasen, daarvoor zijn zijn zinnen te lang en betogend, en houdt hij ieder schoonklinkend verbalisme te zeer op afstand. Hij is toch vooral een plastisch dichter, schrijver van treffende, levenswijze regels. Volgens een beproefd recept dat voorlopig nog niet uitgewerkt lijkt.

[Vervolg recensie Toon Tellegen]

houvast. Vreemde combinaties zorgen ervoor dat wij over woorden en hun betekenis gaan struikelen. De wereld van Toon Tellegen is een onbetrouwbare wereld. Tegelijkertijd is de wereld van Tellegen een zachte wereld, een wereld van de relativering. Woede en wanhoop zijn even mild als liefde en passie. Men omhelst elkaar zonder er veel troost uit te kunnen putten, het is eerder een reflex dan een keuze. Maar ook de met een boude bewering zelf gecreëerde wanhoop in dit gedicht blijft een lieve vorm van wanhoop. We zien hen bezig blijven, af en toe elkaar omhelzend, af en toe wanhopig roepend, het is wel goed zo. De personages zijn marionetten die Tellegen gebruikt om gevoelens of ideeën helder neer te kunnen zetten. Je kunt als lezer geraakt zijn, je kunt bepaalde gevoelens herkennen, maar je zult je niet snel serieus met zijn personages gaan identificeren.

Ik kom met je vechten, zei een engel.
De man zweeg.
Ik zal je nooit meer loslaten,
ik zal je tot bloedens toe slaan, je achter mij aan slepen
en nooit meer loslaten...

Het is niet alleen het eendimensionale karakter van de personages dat afstand schept, het is ook het feit dat zijn beelden vreemde sprookjesachtige beelden zijn, dat Tellegen voortdurend speelt met de verwachtingen van de lezer. Wanneer een inbreker of psychopaat iemand tot moes wil slaan is dat beklemmend en onprettig, wanneer daarentegen een engel hetzelfde gedrag vertoont is dat naast wrang vooral ook vreemd en grappig. En doordat dingen bij Tellegen heel vaak 'niet kloppen' worden wij uitgedaagd om anders naar 'de werkelijkheid' te kijken, en kan ook de willekeurigheid van onze dagelijkse manier van denken en doen en interpreteren ineens stukken helderder worden.

Er zijn wel kritische aanmerkingen te bedenken. Soms zijn teksten wat zwakjes, een woordspel als 'geen strobreed in de weg liggen' bijvoorbeeld als basis voor een heel gedicht te gebruiken is niet erg overtuigend. En Tellegen is geen meester in het steeds hele nieuwe dingen verzinnen, regelmatig lijken teksten een beetje op elkaar. Maar waarom ook steeds andere werelden verkennen als je de conciërge kunt zijn van een eigen donzig universum? Waarom niet in plaats daarvan elke steen van jouw eigen universum heel nauwkeurig blijven bestuderen? Het is in elk geval erg prettig dat er een dichter is die zo feilloos de kern van ons wankel bestaan weet te benoemen:

Wat ons rest zijn onrust, verlangen en onhandigheid,
die drie,
en van die drie onhandigheid het meest.

Willem van Toorn *Het stuwmeer* Uitgeverij Querido, 55 pagina's, €18,95

**Dat het nu nog bestaat
door Ilja Leonard Pfeijffer**

'Het Museo degli Argenti in Florence bewaart een bladgoudminiatur, die laat zien hoe Buontalenti een houten model van de te bouwen Dom aanbiedt aan Francesco de'-Medici. Het schaalmodel zelf is te zien in het Museo dell'Opere di Santa Maria del Fiore.' Dit staat in de aantekeningen. Hoe maak je hier een gedicht bij? In elk geval is het flauw om het gedicht 'Schaalmodel' te noemen. Verder is één van de ergste dingen die mis kunnen gaan dat je zwicht voor de verleiding om niets meer te doen dan navertellen wat er op de bladgoudminiatur te zien is: 'De Dom pontificaal voor ons geplaatst / de heren eromheen, vorst, klerk, prelaat. / Leven geplet in een miniatur / waar alles goud aan is wat de klok slaat: / de groothertog op zijn stoel, de naar / hem toe gebogen architect'.

Dat is natuurlijk niks. De woorden voegen niets toe aan het bestaande artefact. Ga dan dat ding bekijken in het Museo degli Argenti en ook als je daar geen tijd voor hebt, kun je je wel zo ongeveer voorstellen dat de beschreven personen erop staan afgebeeld. Verder moet je natuurlijk te allen tijde de valkuil vermijden dat je vervolgens doodleuk gaat uitleggen dat het model zelf nog bestaat en waar het toe diende: 'Model van een model. In werkelijkheid / een ding van hout, vierhonderd jaar geleden / manhoog gezaagd, geschaafd, geschuurd / om Sua Eccellenza te overreden / tot de bouw.'

Dit is een alinea voor een reisgids, geen strofe van een gedicht, ook de snobistische demonstratie van kennis betreffende de correcte contemporaine aanspreekvormen doet daar niets aan af. Maar het allergrootste gevaar bij een dergelijk gedicht is dat je als clou van het gedicht de overweging geeft dat het toch gossiemijne wat is dat die oude dingen nog bestaan en dat je ze kunt zien en dat je dan als het ware even oog in oog staat met het verleden: 'Dat het nu nog bestaat, [...] is meer dan een gezond verstand zomaar aanvaardt. // Elk woord te veel. Hoor het hemelse zingen / van zoveel eeuwen.'

Een dergelijke conclusie maakt een oninteressant

Jos de Haes *Gedichten Met een nawoord door Erik Spinoy* Uitgeverij Lannoo/Atlas, 236 pagina's, €22,50
Lichtetende liezen
door Bas Belleman

Er zijn gedichten waaraan je meteen merkt dat ze tientallen jaren geleden geschreven zijn, zelfs als je niet op spelling of metrum let. Je merkt het aan het beeldgebruik.

Neem nou deze regels van Jos de Haes:

Wij hebben dooden nu om voor te bidden.
Hun klam-doorwaakte slaap, waarin de droomen zitten
als vogels in een witte Winterberk,
roept ons een vreemden groet: den glimlach van den zerk

Zo'n onmogelijk beeld als 'den glimlach van den zerk' stamt duidelijk uit de jaren voor de oorlog. Het is expressionistisch. Alles mag in de poëzie, natuurlijk, maar wie zou tegenwoordig nog een zerk laten glimlachen?

Zo komt Jos de Haes (1920-1974) over: als een kundige dichter van decennia geleden. Zijn debuut *Het andere wezen* stamt uit 1942. Zijn laatste bundel kwam uit in 1964 en zijn laatste gedichten schreef hij in 1974. Zijn verzameld werk was al twintig jaar niet meer herdrukt. Nu is zijn kleine oeuvre opnieuw uitgebracht, onder de titel *Gedichten*.

De bovenstaande regels komen uit zijn eerste bundel, *Het andere wezen*, uit 1942. Maar ook in zijn latere gedichten blijft De Haes zulke expressionistische beelden gebruiken: een tong is 'dat rode blad met blauwe nerven', een 'schervenschedel' is een 'mandolien', en het land 'bloedt roden en blauwen / tegen een hemel van zand'.

Het doet denken aan kunstenaars die blauwe paarden of

[Vervolg recensie Willem van Toorn]

gedicht, dat je schouderophalend leest, tot pure kitsch die ergernis wekt.

Willem van Toorn, de gevestigde literator die sinds zijn debuut in 1963 een in omvang indrukwekkend oeuvre heeft gepubliceerd in meerdere genres, trapt in alle valkuilen tegelijk. De geciteerde aantekening staat in zijn recente bundel *Het stuwmeer* en hij presteert het om daar precies dat gedicht bij te schrijven waarvan we zojuist hebben besloten dat het het slechtst denkbare is. En dit gedicht vormt in de bundel als geheel geen uitzondering.

Het openingsgedicht heet 'Berry', gaat inderdaad over die overbekende plaatjes in het getijdenboek *Les très riches heures* van de gelijknamige hertog en heeft als strekking: het is gossiemië net of we erbij zijn, het is toch wat, alsof je als het ware oog in oog staat met het verleden: 'Jagers [...] schoten wel, maar lieten ons ongemoeid // omdat ze ons niet zagen: de hertog / had hen doen schilderen in zijn kerkboek. [...] Roofvogels stippen in de lucht, / spiedend door eeuwen heen.'

In het gedicht hierna beschrijft hij een ander plaatje uit hetzelfde boek met precies dezelfde strekking: 'landschap dat wij tijdelijk in leen / mogen van voorgangers'. En dan, vooruit, waarom ook niet, nog een ander gedicht bij nog een ander plaatje volgens beproefd recept: 'Omdat ze daar zo zitten, zij en hij, [...] wil je de eeuwen die dit beeld duurt / wel wegdenken. Die daar zitten zijn jij //en ik.'

Let vooral ook op dat zogenaamd zinderende strofische enjambement tussen de 'jij' en de 'ik', waar het amateurisme vanaf straalt.

Van Toorn heeft wat met dat dekselse verleden dat je soms bijna kunt aanraken, zoveel is duidelijk. De hele titel-cyclus gaat erover, elf gedichten lang. Een oude man in een zuidelijk land wijst de empathische dichter, die daar onmiddellijk een gedicht in ziet, waar hij is geboren: "Daar," wijzend / naar het midden van het meer. // "Het is er nu vijf jaar," / zegt hij. "Ons huis stond daar / beneden aan de rivier. / Toen is de dam gesloten / en steeg het water tot hier." "Dat is toch een prachtige metafoor," hoor je de dichter denken, 'voor hoe het is met ons verleden.' En ja hoor, in zijn dromen daalt hij af naar het verdronken huis van de oude man, komt er, krek als het niet waar is, zijn dode vader tegen, met wie hij aan het keuvelen slaat, en een dode vriend komt ook nog langs. En we kunnen erop wachten, de dichter gaat zijn eigen geheugen vergelijken met het stuwmeer: 'Gezichten. Stemmen. Landschappen. Reddeloos / vastgelegd in dit bodemloos hoofd', een hoofd waarin sprake is van 'ontelbare / dierbaren daar beneden, de scharen / vrienden, geliefden, passanten / van wie ik heb geloofd [...] dat ze in mijn ene leven / zo nabij of onmisbaar waren.'

Is het echt zo erg? Ik ben bang van wel. Met het amateurisme waarvoor menig zondagsdichter zich nog zou schamen weet Van Toorn het klaar te spelen om oninteressante gedichten keer op keer volgens hetzelfde recept om te smeden tot pure kitsch.

[Vervolg recensie Jos de Haes]

vrouwen met een groene neus schilderden: hun schilderijen kunnen mooi zijn en je kunt er lang naar kijken, maar ze zijn niet meer hedendaags. Ze hebben hun actualiteit verloren. Je kijkt er vooral met historische interesse naar.

Wat dat betreft lijkt De Haes op Marsman: 'De zon en de zee springen bliksemend open: / waaiers van vuur en zij.' Dat is wel mooi, maar niet actueel. Je zou het niet meer willen schrijven, maar je kunt het wel met interesse herlezen.

De cyclus 'La noue' is daar ook een helder voorbeeld van. Daarin vergelijkt De Haes een drassig, vruchtbaar stuk grond en een sensuele vrouw met elkaar.

Ik vang blauwe libellen voor mijn haak.
Een jonge hesseling slaat er zijn kaak
in. Water is lava. Drink en proef,

zegt zij in theegeur achter de heuvelen
van haar gevouwen uilevleugelen
boven de groeve van haar lichtetende liezen.

Zij ligt als had een schaduw haar gewurgd.
Als welke huurling sta'k voor welke burcht
met smaak van ijzer aan mijn kiezen.

Blauwe libellen, heuvelen van gevouwen uilevleugelen, huurling, burcht. Je ziet de schilderijen voor je.

Je moet De Haes leren lezen. Soms is het bizar hoeveel moeite hij doet om in het strakke metrum te blijven (magere wordt 'maagre', enige wordt 'éénge') en de rijmdwang doet wel eens pijn aan je oren, maar als je je erop toelegt om zijn zinnen met een stevige dreun in het ritme te lezen, dan bloeien zijn verzen op.

Hoe ouder De Haes werd, hoe meer hij trouwens de teugels liet vieren. Hij durfde de sensualiteit in de gedichten toe te laten zonder haar meteen af te straffen, zijn metrum werd iets losser. Op het einde van zijn leven schreef hij zelfs een paar onaffe zinnen. De Haes ging in de poëzie steeds meer op gevoel varen. Ook de onzekerheid liet hij hoe langer hoe meer expliciet toe in zijn regels. Dat maakt zijn laatste gedichten de krachtigste.

'Een kus in ter Kameren' eindigt bijvoorbeeld vertwijfeld, zonder enige dichterlijke dweepzucht:

jouw koude speeksel zuig ik,
als het gaat gisten zal ik,
het kan niet dat ik

Treurig dat hij zo vroeg is gestorven.

Nachoem Wijnberg. *Eerst dit dan dat* Uitgeverij Contact, 76 pagina's, €17,50

**Net naast de logica
door Jannah Loontjens**

Het openingsgedicht van Wijnbergs nieuwe dichtbundel *Eerst dit dan dat* lijkt een formule te presenteren voor hoe je zijn gedichten zou moeten lezen. Dit eerste gedicht, getiteld 'Een twee drie vier vijf zes zeven', begint als volgt:

Hier zijn een twee drie vier.

Kom terug met een om terug te zeggen tegen een,
met een twee drie vier vijf zes zeven
tegen een twee drie vier
en vijf zes zeven tegen een twee drie vier samen.

Aan de hand van cijfers wordt in dit gedicht een beweging van lezen en herlezen beschreven; heen en weer, terugblikkend, herinnerend in het vooruitzien. Het is een denkend lezen dat het onderwerp zal zijn van veel van de gedichten in deze bundel. *Eerst dit dan dat* is Wijnbergs meest verstilde dichtbundel, er gaat een Oosterse, bijna meditatieve rust van de gedichten uit, die versterkt wordt door de hoeveelheid Chinese namen van de dichters die Wijnberg ten tonele voert: Shotetsu, Shinkei, Su Dongpo, Tao Qian, Han Yu, Meng Jiao, Jia Dao. Al deze oude Chinese dichters spreken op berustende wijze over elkaars dichtwerk en oorzaken die tot schrijven leiden.

'De eenvoudigste manier om tot rust te komen: / steeds weer op een andere manier beginnen', staat er in het gedicht 'Su Dongpo en de truc die hij zegt van Tao Qian geleerd te hebben'. Een rust bereiken door steeds opnieuw te beginnen, het klinkt vermoeiend en lijkt zelfs een paradox, maar is het ook een paradox? Dat is een vraag die je jezelf blijft stellen tijdens het lezen van Wijnbergs gedichten, zoals bijvoorbeeld in het gedicht 'Shams en Roemi': Moe van mijzelf vraag ik om een vriend, / om naar te kijken als ik om iets vraag.' Of in 'Zien': Zien alsof het te zien is,

B. Zwaal *Een drifter* Uitgeverij Querido, €16,95
Rivieren vangen
door Marja Pruis

De schreefloze letter waarin B. Zwaal zijn naam en gedichten laat zetten, heeft niet het beoogde effect van een alledaagse tekst. Integendeel. Dit ziet eruit als poëzie met een hoofdletter P, waarover niet eerbiedig genoeg gedaan kan worden. Hoe gevaarlijk het is je door uiterlijkheden te laten leiden, bewijst B. Zwaai met zijn zevende bundel 'Een drifter'

Zijn gedichten komen tot leven als je ze de meest primitieve behandeling geeft, ofwel ze hardop leest. Dan hoor je de klanken, voel je de cadans, en begrijp je - soms, niet altijd - waarover hij het heeft. Ze zijn vederlicht en aards tegelijkertijd, en nodigen niet zozeer uit tot eerbied als wel tot consumptie.

De bundel is opgedeeld in drie afdelingen. In het eerste gedeelte cirkelen de, steevast ultrakorte, gedichten rondom het thema 'water'. In het tweede gedeelte staan, eveneens overwegend korte, gedichten die over aarde en tuinieren gaan. In de derde afdeling is het kermis. De gedichten worden langer, prozaïscher maar tegelijkertijd ook lyrischer. Het lijkt alsof de dichter zich laat meevoeren in zijn eigen klankdronkenschap. Lijkt. Tot je, nogmaals, ook zo'n lang gedicht als het laatste, 'een kers', hardop leest. Dan blijkt Zwaal een tikje weemoedig een Marsmanianse wereld neer te zetten. Met vruchten die vallen, en rivieren die stromen, en met 'een enkele mens op een erf' die dat aanziet en er zo zijn gedachten om weeft.

[Vervolg recensie Nachoem Wijnberg]

alsof wat uitgekozen is / om te zien voldoende is.'

In de dichtbundel *Eerst dit dan dat* is het moeilijk te zeggen wat er eigenlijk eerst komt en wat volgt. Het zijn gedichten die vertellen, maar toch ook niet vertellen, die spelen met de logica van de vertelkunst. Dit zou je ook over eerdere bundels van Wijnberg kunnen zeggen, maar in *Eerst dit dan dat* intensificeert hij het spel met talige verwachtingspatronen. Wijnberg plaatst als het ware de gedichten net naast de logica, zoals je dat ook vaak ziet in oosterse wijsheden.

De invloed van de Chinese dichters is duidelijk zichtbaar en daar moet je misschien van houden. Hoe dan ook, het levert intrigerende gedichten op die je doen nadenken over de beperkingen en mogelijkheden van taal. Het gedicht 'Dit is dit' eindigt met de regel: 'Het is stil en daaromheen is dit niet dit.' Op het moment dat je denkt iets te kunnen zeggen over 'dit', komt er altijd een 'dat' om de hoek kijken en verschijnt het 'dit' in een ander licht. En zo gaat het eigenlijk altijd met het lezen, herlezen en schrijven van gedichten, lijkt Wijnberg te willen zeggen. En misschien refereert hij met het openingsgedicht 'Een twee drie vier vijf zes zeven' ook wel aan het herlezen van zijn eigen oeuvre, dat precies uit zeven bundels bestaat, plus een bloemlezing die *Uit7* is getiteld. In het herlezen en herschrijven van eigen werk kan het moeilijk zijn vast te stellen wanneer een gedicht uiteindelijk echt 'af' is, toch weet Wijnberg in vrijwel ieder gedicht een spanningsboog te creëren, waaromheen het zo stil is, als zou het gedicht in stukken breken als er ook maar één woord, of zelfs maar een punt aan toegevoegd zou worden. Deze gedichten zijn wel degelijk 'af'.

Van het vierregelige gedicht 'Ryokan en de gedichten van Dogen' luiden de laatste twee regels: 'Moeilijk daarin iets te vinden dat verbeterd kan worden. / Iets nieuws te weten komen en terug naar de gedichten.' Dit is precies dat eindeloze proces, van het niet kunnen voltooien, maar dit gedicht gaat niet alleen over het schrijven, het drukt ook goed uit hoe het voelt om Wijnbergs gedichten te lezen, even leg je de bundel weg, kijk je om je heen en denk je, 'zo, voor vandaag genoeg gelezen', maar dan zie je het half leeggedronken glas wijn op tafel staan, of hoor je in de verte een auto toeteren en sla je de bundel toch nog een keer open, want wat zei hij ook alweer in het gedicht 'Gedicht'?

Gedicht

Een gedicht maken
dat groter is dan past

tussen wat ik nu zie en wat ik zie
als ik stil ben.

Zeggen: dit is zo,
zonder te zeggen: dit is dit.

Met een gedicht proberen.
Als ik het niet groter kan maken is het af.

[Vervolg recensie B. Zwaal]

Gevaarlijk, al dat water, die aarde, de natuur kortom. Voor je het weet ben je op stap met landschapsfotograaf Martin Kers en bezie je de wereld om je heen alleen nog maar door een soft focus. Zwaal is daarvoor te gek en te plagerig. 'ik was de linde toegedaan maar eerde ook de beuk' dicht hij. Iets te woordspelerig gaat hij dan door met 'en in min was ik met de eiken en 't overspel / bracht mij naar de wilgen'. Zwaal houdt, behalve van de natuur, ook wel van een grapje. In het al genoemde slotgedicht is sprake van 'uithuizige mensen die de waarden bezoeken / op zoek naar de kluts in hun leven'. Die kluts, dat is maar matig. Daar staat tegenover dat hij elders onbekommerd dicht: 'o schip / bezeil het zeeland'. Een hedendaags dichter die wekomt met 'o'. Ook dat is B. Zwaal.

Het openingsgedicht van deze bundel krijgt met terugwerkende kracht de lading van een poëtisch programma:

een drifter vangt rivieren
buiten netten
zoals de stroom hem droomt

Een dichter jaagt de woorden op hun plaats, om met Neeltje Maria Min te spreken. Buiten de regels om, zonder zijn oor te laten hangen naar lezer, doelgroep, trend, collega. Op de momenten dat het hem uitkomt, opgefokt noch verbeterd. Op de enige manier mogelijk, namelijk zoals het hem goeddunkt. Zonder hoofdletters dus.

waar winter door het water schoot
daar lag zij

in het harde rood van baaien
vissersvloten

de joon reikt dobber hemelhand
ter doggersbank

geen schootmuziek die haar verried

in 't harde rood van baaien
vissersvloot

Bernlef *Kiezel en traan* Uitgeverij Querido, 80 pagina's, €17,95

Zorgvuldig bewaren

door Daan Cartens

Kiezel en traan, de afgelopen zomer verschenen bundel van Bernlef, opent met een motto van de Argentijnse dichter Roberto Juarroz (1925-1995), de man die tijdens zijn leven dertien bundels *Verticale poëzie* publiceerde. 'De aard van de zaak is niet de dood of het leven / De aard is iets anders / Dat soms aan de oppervlakte komt.' Dat Bernlef verwantschap voelt met de lucide poëzie van Juarroz, is niet zo vreemd. Bernlef is niet de dichter van het hoge woord of poëtisch effectbejag. Hij is in zijn gedichten vooral een onderzoeker, iemand die de realiteit wil doorgronden door uit te gaan van een andere invalshoek, een andere manier van kijken of luisteren. In een essay schreef Juarroz: 'De vraag naar de werkelijkheid: wat is werkelijk. Wat is zijn? Wat onderscheidt zijn van niet-zijn? Wat zijn wij? Wat zijn wij niet? En de vraag naar de poëzie: is er een manier om iets uit te drukken? Hoe kan het werkelijke worden uitgedrukt? En het onwerkelijke?' Het zijn precies die vragen waarop Bernlef in zijn gedichten op een concrete manier antwoord probeert te geven. Zijn poëzie is tegelijkertijd nuchter en stekelig. Het gaat hem om de nuance, de tussentinten, het tegenlicht. Soms, zoals in *Bagatellen voor een landschap* (2001) richt hij zijn aandacht op één onderwerp. Het nooit identieke Noord-Hollandse duinlandschap vormt voor Bernlef een ideale locatie om nauwelijks waarneembare verschuivingen te observeren. In *Kiezel en traan* is hij veel explicieter. De gedichten gaan over de gehechtheid aan het aardse, de ontroering die kunst, vaak muziek, kan bewerkstelligen en een nadrukkelijk besef van vergankelijkheid: 'Verder drijven wij / tot de wind gaat liggen/ ons neerlegt / waar wij moeten zijn.'

Waar wij moeten zijn - dat is voor Bernlef in elk geval niet een plaats waar mensen samenkomen die het hogere koesteren of uitkijken naar een hemelse verlossing. In het openingsgedicht 'De ongelovige' beschrijft hij iemand die 'met beide benen op de kale grond' blijft staan. 'En zo ook zal hij sterven, ver van de berg / zijn handen niet in gebed maar / middenin een handeling afgebroken / tot aan zijn laatste ademtocht trouw / aan wat hij zag, aan wat hij voelde.' Programmatischer kan het haast niet! In het prachtige 'Archeoloog van niets' specificeert Bernlef zijn geduldige zoektocht naar de essentie die evengoed in een nauwelijks

Pieter Boskma *Puur* Uitgeverij Prometheus, 83 pagina's, €15,-

Het grote geluk

door Ron Rijghard

Op de parelmoeren rug en achterzijde van het omslag staat geen tekst, op de voorzijde ontbreekt de naam van de uitgeverij. De naam van de dichter, de titel, en 'Gedichten'. Serene eenvoud. Alles draait om puurheid. Pure liefde, pure woede, pure emoties. Met dichter Boskma als de pure lyricus die dit alles in pure bewoordingen bezingt.

Lariekoek natuurlijk. Verlakkerij. Puurheid is de grootste vijand van de dichter. Iedere geschoolde lezer kent zijn Nijhoff; het gaat om wat er niet staat, wat er ook staat, wat er meezingt, de omweg, de afleiding, het raadsel. Gelukkig biedt Boskma dit in overvloed, in een bundel met veel gezichten.

De suggestie van puurheid is het sterkst in twee 'persoonlijke intermezzo's', lange gedichten die lezen als ontboezemingen. De eerste, 'Brief uit Elegia', is opgedragen aan Hafid Bouazza en leest als een verontschuldiging aan een goede vriend. De geacteerde intimiteit en openhartigheid is heel effectief door het aplomb waarmee de dichter zich uitspreekt. 'Mijn vrienden sterven jong / en mijn liefdes emigreren, / daarom treed ik uit mijzelf / zodra iemand mij nadert.' Sinds zijn 'broeder' tien jaar geleden stierf, denkt hij soms, 'komt het nooit meer goed / wie ik ook ontmoet.' Van vriendschap gaat het naar liefde, naar de weemoed die deze gevoelens met zich meebrengen. Tot de

[Vervolg recensie Bernlef]

hoorbare toon kan schuilen, als in een door de tijd afgesleten steen: 'Steeds fijner zeef ik mijn vondsten uit tot ze / voor het menselijk oog onzichtbaar zijn.'

Kiezel en traan is naar onderwerpen een gevarieerde bundel. Autobiografische momenten, zoals de eerste pianolessen, het sterven van een geliefd huisdier, een scène aan een tropische kust en herinneringen aan een collega-dichter, worden geraffineerd opgeroepen. Het zijn geen lukrake beschrijvingen die voor andere zouden kunnen worden ingewisseld. Bij Bernlef wringt er altijd iets, een tafelblad vertoont butsen en vlekken, een muziekstuk blijkt bijzonder te zijn door de dissonanten, kortom: de tijd schaaft en schuurt en laat littekens na die de dichter zorgvuldig bekijkt.

Eigenlijk staat er in *Kiezel en traan*, en misschien wel in het hele poëtische werk van Bernlef, één vraag centraal en dat is die onbeantwoorbare vraag naar wat er blijft, wat er van mensen en gebeurtenissen beklijft. Het mooiste zou het zijn als alles keurig was geordend, als de antwoorden helder waren, het perspectief aanlokkelijk.

Maar die zekerheden zijn er voor de anderen, 'de gelovigen', de 'bekeerlingen / naar de berg van de benevelde rede'. Wat een kind nog kan, alles als een verblindend geheel zien, kan een denkende volwassene al lang niet meer:

Tot wij volkomen in de war
de wereld ondergaan zoals zij is
voordat wij er waren.

Er zijn.
Wat anders dan
staren door mazen?

Dat lijkt een schraal lot, maar in het titelgedicht maakt Bernlef duidelijk dat in een heel bewust ondergane zintuiglijke waarneming zoveel troost schuilt, dat het bestaan daardoor weer werkelijk en waarachtig wordt, op een manier die ook de door Bernlef geciteerde Juarroz voorstaat. In 'Kiezel en traan' beschrijft hij het fascinerende en verontrustende werk van de Russische componiste Galina Oestvolskaja, een duel tussen geweld en verstillings, tussen emotie en harmonie. 'Er is iets dat zij vernietigen wilde/ en tegelijk bewaren, koesteren // (...) Kiezel en traan / tot één substantie vermaken.'

Dat kernachtige en ook wel voor Bernlef typerende beeld, komt terug in het laatste gedicht van deze bundel, waarin de uiterst productieve schrijver (zijn romans, essays en gedichten verschijnen jaar na jaar) een zekere losheid van formuleren betracht, die heel goed uitwerkt. Wat iemand die iets maakt, wat een ieder met zijn leven zou willen, beweert Bernlef in 'Zo is het niet', is het beleefde zorgvuldig bewaren zonder ruis, scheuren of vlekken. Dat is een onmogelijkheid. De edele ogenblikken zijn de onverwachte. Die moeten gekoesterd worden. *Kiezel en traan* is een pleidooi voor de ontroering die schier ongrijpbare momenten kunnen oproepen: 'Meestal was je afwezig / liet te veel door je vingers glijpen / wat je overhield niet meer dan / een tot kiezel bevroren traan.'

Niet verstaend, maar verbeeld. Zo is het wel.

[Vervolg recensie Pieter Boskma]

dichter opmerkt: 'Het zijn wel rare luchten hier, vol onrustbarend fluisteren, / als van gevallen engelen / met koele intellecten.'

Boskma is al vijftien jaar de dichter van het grote gebaar, een gulle woordmetselaar, en in deze bundel is zijn talent op zijn best. Hij is vilein en maniëristisch in 'Liefdeswraak' en vals en lichtgeraakt in 'Dood tij', waar hij critici belachelijk maakt. Die spotlust voert hij door in 'Zekere kritiek aangaande' waar hij na uitvoerige bedreigingen de critici genade schenkt, uit verlangen naar het kind dat zich 'een kuis en zuiver zwijgen weet'. Die hunkering naar onschuld geeft de toon aan in 'Hadden wij maar', opgedragen aan Joost Zwagerman. Het is een weemoedig wiegend lied, waarin Boskma zijn zangerigheid aanwendt om veelgehoorde thema's en versleten frases weer fris te laten klinken.

ja wij zijn vermoeid de nadagen van het dagen
aan het ontstijgen o hadden wij nog dichters
die zomaar het grote geluk wisten te vinden
en dan zeiden: het grote geluk heb ik gevonden

Niet voor het eerst komt hij uit bij zijn grote voorbeeld Gorter. Hij refereert aan zijn begintijd als maximaal en varieert op Lucebert, maar dat is allemaal omweg, afleiding: Boskma zelf is hier het onderwerp. Hij is de dichter die gewaagd is aan de grote romantische thema's en die de lezer zo maar het grote geluk in de schoot wil en kan gooien.

Puur? Nou nee, alleen maar als in 'pure poëzie'. In 'Poème dangereux' verdedigt hij zijn opvattingen, nog maar eens, tegen 'het onaanzienlijke / van veel te kleine woorden'. De dichter waarschuwt: 'en nog is er honger naar stof op een stofje / en nog kleeft gevaarlijk daaraan het gedicht.' Er is wel meer in de wereld, zegt 'Aan de hand', dat alarmerend inzet met 'Zesenzestig handgranaten welden toornig / uit de mond van een jonge Marokkaan'. Maar wie zich laat meeslepen, wordt ruw gewezen op zijn eigen vooroordelen. Het is niet wat het lijkt; de verbeelding is in deze poëzie stevig aan de macht.

Als Boskma dan toch zaken bij de naam noemt, zoals in de afsluitende afdeling 'Luister', dan kiest hij daarvoor een ander register: 'In dit overvolle land door sinterklazen falende / bedekt en aangeslagen, zit men stil en leeg / te hopen op een omslag in de oude kunst'. Dat slot toont de beheersing en beeldkracht die *Puur* tot zo'n goede bundel maken.

**J.A. Deelder *Zonder dollen* Uitgeverij De Bezige Bij, 49 pagina's, €10,-
Wat erin zit
door Erik Jan Harmens**

Onlangs zag ik 'm nog staan, tijdens de seizoensopening van de Utrechtse Stadsschouwburg, achter de draaitafel, waar een massa jonge, hipper-dan-ikke mensen danste op zijn rhythm and jazz. The ultimate Mr. Cool Jules Deelder, schrijver van prachtboeken als *De zwarte jager* en *Schöne welt*, the man in black, haar met een strijkijzer naar achteren gewalst, swingend als een jarenlang op zware siroop gegiste aardbei. De Phil IJzerdraad van de poëzie rules!

Hohoho, hoor ik, en dat is niet de kerstman, maar de Literatuurkenner, die me erop wijst dat het hier niet om poëzie maar om 'po-di-um-po-ë-zie' gaat. Deelder mag zijn 'performer'-ster op het borstzakje spelden en zich voegen bij zijn dichters-die-het-altijd-goed-doen-als-entracte-collega's, leuk voor jongeren, voor een eerste kennismaking met de poëzie, maar laten we hopen dat men zich daarna stort op een Jansma, een Jellema of een Zuiderent.

Het is ondoenlijk om de term 'podiumpoëzie' in acht te blijven nemen, nadat zich de laatste jaren een enorme hoeveelheid ijzersterke dichters heeft aangediend die zich ook thuis voelt op het podium, die tussen de gedichten door soms zelfs even contact zoekt met het publiek ('goedenavond Geldrop!'), die geen fles Chablis nodig heeft om het podium op te durven, maar anderzijds zo professioneel is dat ze zelfs met een fles Chablis in de mik nog alleszins redelijk uit de woorden komt. Rekenen we deze extravagenten ook tot de 'podiumdichters', of zullen we ophouden met dit doelloos categoriseren, en poëzie simpelweg beoordelen op haar merites? Voegt een dichter en zijn bundel iets toe aan wat er al is? Is er op een of andere manier sprake van een noodzakelijkheid? Word ik er boos om, verdrietig van, opgewekt, buiten zinnen, arbeidsongeschikt of geil? Gebeurt er iets? Of gebeurt er juist niets, maar knalt dat niets dan weer van het papier?

Eenvoudigweg zo, lees ik de nieuwe bundel van Deelder, *Zonder dollen*, uitgegeven ter viering van zijn masters 60ste verjaardag. Als een gedichtenbundel.

En het is niet bepaald zijn beste.

Ik herlees 'm en herlees 'm en sla mezelf blauwe plekken en bloedneuzen, maar het blijft een boek waarvan ik me keer op keer afvraag wie hierop zit te wachten en waarom ie geschreven moest worden. Als vanouds bevatten de blad-

**Bernd G. Bevers *Tegenberichten* Uitgeverij Prometheus, 48 pagina's,
€15,-
Rotte appel
door Rob Schouten**

Vijftien jaar lang was Bernd G. Bevers (1952) bezig als kunstschilder maar in 1992 hing hij zijn palet aan de wilgen en stortte zich even later geheel en al op de poëzie. Het resultaat daarvan is de bundel *Tegenberichten*.

Mijn God, tien jaar lang dichten en daar rolt dan dit dunne bundeltje uit met niet bijzonder opzienbarende gedichten. Je vermoedt intussen wel dat er heel wat innerlijke noodzaak en pijn in is geïnvesteerd want het is nogal somber spul geworden. Als een hedendaagse 'maudit' voelt Bevers zich nergens op zijn plaats, blijktens het openingsvers, dat herinnert aan Slauerhoffs klassieke credo: 'Alleen in mijn gedichten kan ik wonen, Nooit vond ik ergens anders onderdak' en aan Rilkes 'Ich habe keine Geliebte, kein Haus, keine Stelle auf der ich lebe': 'Ik heb een paspoort maar geen land / dan de grond onder mijn voeten. Geen volk / dan de adressen van mijn dode vrienden, / geen vlag die mij iets doet / dan die waarin ik straks verdwijnt.'

En verder, een donkere jeugd met allerlei sporen van de Tweede Wereldoorlog erin, hardhandige ouders, een gehate stiefvader, ja zelfs regelrecht 'tandengeknars' bepalen de toon van deze bundel: 'Er zijn maar weinig mensen / met een gezicht dat heel is gebleven.' Het gedicht 'Beschermengelen' begint nog redelijk optimistisch met de in de titel genoemde creaturen maar eindigt bitterzoet met een geslacht huiskonijn.

Ook in het latere leven gloort weinig licht, getuige de gang naar een psychiater: 'We zijn op weg naar iemand / die scheuren in levens met woorden / en kalme gebaren

[Vervolg recensie J.A. Deelder]

zijdes een substantiële hoeveelheid wit, wat volstrekt geen bezwaar is, als de weinige woorden die er staan dan ook maar olifantenballen hebben! En dus niet zouteloze contradicties als: 'Ans Beentjes / kan weer lopen', met dan de rest van de bladzijde wit en onderaan: 'Barak bezoekt / concentratiekamp'.

Volgende bladzijde: 'Grafdelver bedolven / IJsbeer bevroren' en weer helemaal onderaan de pagina: 'Het is te gek / voor woorden'. Sla maar weer om: Deelder wijdt een regel aan de Kerkhoflaan in Rotterdam waar J.J. Crucifix en F. Rouw burens van elkaar blijken te zijn. 'Zonder dollen', grapt Deelder. En gooit er nog een geheel witte pagina achteraan.

Dit is niet knap, gevat of verrassend, maar flauw en lange halen snel thuis. Er staat eigenlijk gewoon niks.

Het komt wel even goed, op pagina 20.

Brood is dood
De speed is kut

Maar verder heb
ik geen klachten

Wat erin zit komt
eruit hoe lang

het ook op zich
laat wachten

Da's in ieder geval taal om over na te denken. Deelder neemt waar, schetst en toont wrange berusting. Maar na een prijzenswaardige verwoording van blues 'om met al je ge- / breken vol spijt en / on vervulde wensen // in te wentelen tot / je zwart ziet en / je kloden achterin // je keel zitten te / klaverjassen' zakt het opnieuw af. 'De wereld is / van iedereen // maar wie betaalt / de rekening?' Heel veel wit en onderaan de pagina: 'Het kind en dan / het liefst // dat van de / burens'.

Sorry, maar dat is te makkelijk. Je kijkt voor de zekerheid nog even op de volgende pagina om te zien of deze draak nog op geniale wijze wordt ondergraven, maar nee: dit was het echt. In het land der blinden doen we het vervolgens nog met deze éénoog - rouwpoëzie die misschien niet erg sterk is, maar wel indruk maakt: 'Weg slecht / doch recht // langs heg / en steg // tot laat- / ste snik // verlegde / grens // De ader / zwelt'. De ader kan dan weer de bulls eye vormen voor de junk, dan wel de halsslagader die opspeelt als men gaat tranen. Kortom, er is sprake van een dimensie, iets dat actie van de lezer vergt. Maar Deelder kan oneindig veel beter dan dit.

Had de redacteur van De Bezige Bij nou echt niet de schroom kunnen afwerpen en kunnen zeggen: Jules, kan dat er niet uit? En dat? En dat? Of zullen we gewoon nog even een jaar wachten? Veranderen we je geboortedatum gewoon even en vieren we je 60ste verjaardag in 2005?

Blijkbaar niet. Deelder is een groot dichter. En *Zonder dollen* is een bundel die goed zal verkopen, meer dan menig meesterwerk van mindere namen. Wat gezien de kwaliteit en het ontbreken van enige echte thrill droevig stemt, ondanks de heuglijke verjaarsfestiviteiten.

[Vervolg recensie Bernd G. Bevers]

herstelt.' Geen wonder dus dat de hoofdpersoon droomt van een bestaan 'zonder de pijn van geboren / worden, zonder de luxe van een zekere dood.' Het in memoriam voor de jonggestorven, gedoemde dichter Nico Slothouwer verbaast in deze omgeving niet. Het leven is dit soort dichters niet gunstig gezind, misschien maar goed ook, want pijn en ellende levert ze de inspiratie.

Wat nu precies de aanleidingen en de ankerpunten van dit rotte-appelbestaan, zoals hij het ergens noemt, zijn wordt niet helemaal duidelijk. Bevers, de voormalige schilder, is nu eenmaal eerder een beeldend dan een anekdotisch-autobiografisch dichter; hij wil voorbeeldige gedichten schrijven, maar dat is geloof ik ook precies de kuil waarin hij soms valt. Zijn beeldspraak is pregnant maar vaak ook tamelijk gezocht. De omslagtekst geurt met 'de hemel als een winkelcentrum voor regenjassen' terwijl we elders bijvoorbeeld een tv als 'detaillist in wereldbeelden' beschreven zien, maar hoe aardig getroffen ook, je voelt dat de schrijver toch vooral niet armetierig en beeldarm wil overkomen. Zo vind ik 'een ballet van berkenstammen / in gescheurde nylons' voor een bos langs het meer misschien wel mooi en raak maar intussen ontgaat mij de innerlijke noodzaak van zo'n aandachttrekkende metafoor.

Nog meer bezwaar heb ik tegen formuleringen als 'Alleen de woorden blijven, de / dingen raken steeds meer kwijt', algemeenheden die door anderen al eerder en beter zijn verkocht.

Ik zou het van deze morose dichter kortom minder fraai verbeeld en gesublimeerd, en daarentegen rauwer en persoonlijker willen hebben. Wat dat aangaat komt de naakte optelsom in 'Hitlers portefeuille' dichter in de buurt:

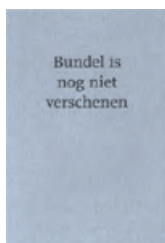
Twee schetsen op kladpapier,
twee studies in schaduw.
Een triomfboog.
Een mausoleum.
Het vierbladerig klaverblad.
De uitnodiging voor het schoolbal
van negentienhonderdvijf.
Zijn geheime fascinatie
voor schuttingwoorden.

Een uiterst bescheiden bijdrage
aan de geschiedenis

Bernd Bevers kan echt wel wat, maar zijn neiging om de zielepijn en het existentiële verdriet mooi aan te kleden bederft het effect van zijn gedichten zo nu en dan. Misschien is de appel van binnen rot, van buiten glanst hij mij te veel.

Luuk Gruwez *Allemansgek* Uitgeverij De Arbeiderspers, 55 pagina's, €17,50

**Leerschool van de dood
door Ron Rijghard**

Soms is een goed gedicht vooral een goed idee. Na een goed idee heb je alleen nog een dichter met talent nodig om er vorm aan te geven. Dat talent laat zich aflezen aan de eerste zin. Een klinkende zin, want de dichter wil gauwgauw laten zien wat hij heeft bedacht.

Luuk Gruwez is een dichter met veel ideeën. Zijn beste idee in zijn nieuwe bundel *Allemansgek* leidt tot een prachtig gedicht. Die regel is: 'Ik was het niet. Het was een ander.' Veelbelovend. Alleen van het eerste zinnetje maakte Shaggy al een hit: Zelfs als je vrouw je betrapt met je broek op je knieën, op de buurvrouw: altijd ontkennen. Maar de kop boven het gedicht van Gruwez stuurt een andere kant op: God schrijft een brief.

Vier strofes lang werkt Gruwez de beginregel uit. Elke strofe begint met een variatie: Ik was daar niet, had niet bepaald mijn dag. Ik was bekaf, vond nergens rust. En nog maar eens: Ik had gene tijd, had niet bepaald mijn dag. Wat is Hij aan het doen? God is bezig. Met 'de miereneter, kopererts'. Het is niet makkelijk: Vooral de vrouw moest vreselijk precies. Zo uitwijdend komt Hij bij zijn slotakkoord, de herhaald aangekondigde wending:

Om maar te zeggen, lieve vriend:
Het moet beslist een ander zijn geweest,
Een concurrent met meer talent,
Die iets zaligs en zachtvaardigs
Als de dood geschapen heeft.

Deemoedig, geestig, tragisch, dit doodsgedicht. Vol ritme en melodie. En instant-klassiek, door de in de slotstrofe geformuleerde idee. Bij Gruwez gaat uiteindelijk alles over de dood, maar toch laat hij je dat soms vergeten.

Het belangrijkste thema is natuurlijk de dood, zegt dit gedicht. En dat maakt de doodsdichter vanzelfsprekend van meer belang dan de concurrenten: de liefdesdichter, de natuurdichter, de pretdichter, de humanistische, de experimentele dichter etc. En van de doodsdichters is Gruwez met dit gedicht opzichtig de concurrent met meer talent.

De dood komt in vele vormen, en Gruwez kent verkwikkend veel varianten. Dat levert onder meer een fraaie 'Laatste wens' en een innemend 'Bruiloftslied'. Maar wat

Ad Zuiderent *Fietser naar niets* Uitgeverij Querido, 48 pagina's, €16,95

Zondagsgevoel door Nico de Boer

De nieuwe dichtbundel van Ad Zuiderent heet *Fietser naar niets*. Kan het Hollandser? Op vrijwel elke bladzijde spreekt het Hollandse landschap mee.

Het titelgedicht - de zesdelige cyclus 'Fietser naar niets' - is een stroom van woorden en klanken, van associaties en verwijzingen. Het verbaast dan ook niet dat dit is geschreven bij het pianostuk 'Men go their ways' van Ton de Leeuw. Het vers is veelstemmig, de regels waaieren alle kanten uit. Er zijn aardige vondsten en beelden:

Zo werd je steeds beter
in het schrijven zonder pen, bewegen
zonder doel, denken zonder hoofd,
applaudisseren met één hand'.

Het is kenmerkend voor Zuiderent, wiens poëzie meestal speels en laconiek is, 'praterig' ook. Zij verradt de hand van een vitale dichter die ervoor waakt larmoyant of weemoedig te worden. Toch laat deze soms babbelse, veelal bespiegelende poëzie je na lezing vaak met lege handen staan. Want wat heb je nu precies gelezen? Dat gevaar voorzag de dichter blijkbaar zelf ook, getuige de terloopse opmerking in 'Fietser naar niets' dat de tekst 'wel bekt maar niet zegt wat hij zegt'; met een opzichtige verwijzing naar Nijhoffs 'Awater' ('Lees maar, er staat niet wat er staat.')

[Vervolg recensie Luuk Gruwez]

bijblijft zijn de uitzinnige en aanstootgevend wreedheden in een aantal gedichten.

In deel 1 van het tweeluik 'Watou' richten de dichters bij hun komst in het poëziedorpje een slachting aan: vrouwen, 'onder lachsalvo's verkracht / werden ter lering opgeknoopt' (...) 'ook werd er her en der een baby gekeeld / en gaargekookt terwijl zijn moeder keek.' Het is niet meer dan een metafoor, blijkt in deel 2, voor 'vunzigheden / die enkel af en toe op dichtkunst leken'. Na hun vertrek komt iedereen weer tot leven. De dichters komen niet terug. 'Zij sturen hun excuses en facturen. Zij gaan er met uw dochters vandoor. / En zonder verzen is er geen beminnen aan.' Dat is een teleurstellend conventioneel einde na zoveel heftig metaforisch lawaai.

Het gedicht 'Dominee Dood' heeft daarentegen niets van doen met metaforen. Gruwez vatte het idee op om de geschiedenis op te rakelen van een dominee die in de jaren tachtig in België zijn twee vrouwen en vier stiefkinderen talloze malen verkrachtte en op één na wist te vermoorden. Het gedicht is zijn pleidooi voor de rechtbank. Hij zegt bijvoorbeeld:

Meneer de voorzitter, ik eis: laat mij een laatste keer
mijn longen vol verliefdheid zuigen
en expireren in de monding van een teerbeminder.
In en uit. In en uit. Als in de gymnastiek of de mystiek:
want veel is hetzelfde, wat zich nooit hetzelfde noemt.

Dit is geen poëzie die zich laat beschrijven in esthetische termen. Dat lijkt me althans niet de bedoeling van de dichter, die zijn obsessie met de dood hier tot het uiterste voert. Het is poëzie om het koud van te krijgen en in dat opzicht knap gemaakt. Maar de kou komt vooral van de echte gebeurde gruwelen en van het idee dat deze voorloper van Dutroux in al zijn slechtheid tot een romantische held wordt gekneed. Gruwez vergoelijkt niks, maar de taal van de dichter poetst de banale moordenaar op tot een verleidelijke retoricus. Maar dat levert geen nieuw inzicht in de bron van het kwaad op. Geen gedicht dat je makkelijk van je afschudt.

Onontkoombaar is het te speculeren over de herkomst van de doodsfixatie van Gruwez. In het gedicht 'Speelplaats' geeft hij rechttoe rechtaan een verklaring. Op de speelplaats van zijn school stak ooit een medeleerling een mes 'deskundig in het hart van Ivan'. De dichter licht toe: 'Vaak vraagt men mij waarom er in mijn werk / bijna wellustig wordt gestorven, hoewel / mijn verzen kosten op het sterfhuis zijn: // hier stond mijn leerschool van de dood.' Het is een verklaring, misschien, als het al waar is, maar Gruwez is slim genoeg om te weten dat hij het mysterie van zijn fascinatie niet heeft blootgelegd.

Wellicht kan hij een andere keer zijn onbegrijpelijke liefde voor de woordspeling uit de doeken doen. In het openings- en titelgedicht van de bundel staat bijvoorbeeld: 'Er hangt een vreemd gevogelte tussen zijn benen, / iets slaps dat lijkt geslacht ter ere van het wereldwijd / vergetene. (...)' Wat een futloos taalgrapje! Wat zonde van een verder prachtig schurend gedicht over de dunne lijn tussen eenzaamheid en krankzinnigheid. Dood aan de woordspeling! Het is de enige vorm van sterven die deze bundel nog ontbeert.

[Vervolg recensie Ad Zuiderent]

Ad Zuiderent (1944), die sinds 1968 poëzie publiceert, heeft in het verleden veel over de watersnoodramp van 1953 geschreven. Ook in deze bundel verwijst hij ernaar, zoals in 'Van het eiland', waarin hij 'reageert' op het 'Leesbaar landschap' van collega-dichter Willem van Toorn. In 'Bij water een kind' verweeft Zuiderent het kinderliedje 'In Den Haag daar woont een graaf' achteloos met 'Het kind en ik' van Nijhoff. De suggestie is duidelijk: 'Als een blad tussen vinger en duim / vist een kind zoiets op, weet geen raad / en verdrinkt, of ook niet'. Maar de ontroering blijft uit. Het vers mist de zeggingskracht die het gedicht van Nijhoff, hoe vaak je het ook herleest, blijft behouden.

Een geslaagd gedicht is wel 'Jongkind in Klaaswaal'. Met een fraaie strofe als 'Er waren stemmen, een vreemde blik, / drank, alles wat zijn soort kunstenaar / in het coma van een eiland bracht'. Je ziet daarbij de door drank gevelde kunstenaar voor dood liggen.

Opvallend is dat op de twee lange gedichten - het titelgedicht en 'Pinksteren' - meer spanning staat dan op de kortere, die meer de hand van de vakman verraden dan die van de bevlogen dichter. Zo slingert 'Pinksteren' zich als een toeristisch pad door de betrekkelijke zondagsrust. Je kijkt door de ogen van de fietsende dichter of dichtende fietser naar een landschap dat, als Zuiderent op dreef is, voortdurend beweegt en van karakter lijkt te veranderen. Voor de dichter is Pinksteren geen dag om ter kerke te gaan, maar om er op uit te trekken. Fietsend van niets naar nergens, want 'de dag / strekte zich als een lange leegte uit'. Het drukt het zondagsgevoel treffend uit.

Toch ontkomt de dichter zelf ook niet aan de geest van Pinksteren. Dat gebeurt als onderweg de routekaart wordt ontvouwd: 'Alsof een tekst gezocht werd in Gods woord, / zweefde je vinger, maar ik keek wel mee / toen hij bij Leimuiden terechtkwam'. De vinger komt, heel toepasselijk, tot rust bij Groote Heilige-Geestpolder. Tegelijk gaat dit vers over poëzie, over haar veelstemmigheid: op 'Pinksteren is de smaad van Babel / uitgewist'.

'Fietser naar niets' is geen bundel die je lang bij blijft. Daarvoor overheerst teveel het zondagsgevoel. Daarvoor is deze poëzie iets te vrijblijvend, niet dwingend genoeg. Je voelt je als lezer net als de 'fietser naar niets': je bent overal geweest en tegelijk nergens. Het is aangenaam verpozen bij Zuiderent, even heb je gewoond in zijn gedichten. Daarna is het weer tijd voor iets pittigs.

Foto: Désirée Palmen (www.desireepalmen.nl)

Top 25

Best verkochte poëzie (verkoopweken 1 tot en met 36 van 2004)

- 1 **Rutger Kopland.** *Wat water achterliet.* G.A. van Oorschot, €1,50.
- 2 **Gerrit Komrij (samensteller).** *Komrij's Nederlandse poëzie van de 19de tot en met de 21ste eeuw in 2000 en enige gedichten (paperback).* Bert Bakker, €29,95.
- 3 **Vic van de Reijt (samensteller).** *Ik wou dat ik twee hondjes was.* Bert Bakker, €12,50.
- 4 **Anna Enquist.** *De tussentijd.* De Arbeiderspers, €15,95.
- 5 **Gerrit Komrij (samensteller).** *Komrij's Nederlandse poëzie van de 19de tot en met de 21ste eeuw in 2000 en enige gedichten.* Bert Bakker, €49,95.
- 6 **Tjitske Jansen.** *Het moest maar eens gaan sneeuwen.* Podium, €12,90.
- 7 **Judith Herzberg.** *Doen en laten.* Muntinga, €8,-.
- 8 **Hagar Peeters.** *Koffers zeelucht.* De Bezige Bij, €15,-.
- 9 **Jean Pierre Rawie.** *Verzamelde verzen (inclusief CD).* Bert Bakker, €25.
- 10 **Homerus.** *Ilias.*
Athenaeum-Polak & Van Gennep, €9,95.
- 11 **Ramsey Nasr.** *Onhandig bloesemend.* De Bezige Bij, €15.
- 12 **Vic van de Reijt (samensteller).** *Toen wij van Rotterdam vertrokken.* Bert Bakker, €12,50.
- 13 **C.J. Aarts & M.C. Van Etten (samenstellers).** *Domweg gelukkig in de Dapperstraat. De bekendste gedichten uit de Nederlandse Literatuur.* Bert Bakker, €12,50.
- 14 **Mustafa Stitou.** *Varkensroze ansichten.* De Bezige Bij, €16,-.
- 15 **C.J. Aarts & M.C. Van Etten (samenstellers).** *Ik ging naar Bommel om de brug te zien. Nederland in 100 liedjes en gedichten.* Bert Bakker, €12,50.
- 16 **Ovidius.** *Metamorphosen.*
Athenaeum-Polak & Van Gennep, €13,60.
- 17 **Huub van der Lubbe, Bart de Ruiter & Jan Robijns.** *Concordia versterkte gedichten.* Nijgh & Van Ditmar, €11,90.
- 18 **Willem Wilmink.** *Ik had als kind een huis en haard.* Bert Bakker, €15,-.
- 19 **Rutger Kopland.** *Geluk is gevaarlijk.* Muntinga, €9,90.
- 20 **Rutger Kopland.** *Geluk is gevaarlijk (heruitgave).* Muntinga, €7,90.
- 21 **Wisława Szymborska.** *Het moment.* J.M. Meulenhoff, €7,95.
- 22 **Jan Wolkers (inl.).** *Het mooiste gedicht. De favoriete gedichten van Nederland en Vlaanderen.* Muntinga, €10,-.
- 23 **Hans Dorrestijn.** *Ik ben een oude cowboy.* Nijgh & Van Ditmar, €7,50.
- 24 **Drs. P.** *Toenemend feestgedruis.* Nijgh & Van Ditmar, €14,95.
- 25 **F. Petrarca.** *Sonnetten en andere gedichten.* Athenaeum-Polak & Van Gennep, €8,95.

Bron: CPNB/Bestseller 60

Nieuw verschenen

Informatie voor deze rubriek graag naar: info@poezieclub.nl

■ Nederlandstalige poëzie

- **Hans Andreus.** *Verzamelde gedichten.* Bert Bakker, €39,95. (augustus 2004) verzamelde gedichten
- **Catharina Blaauwendraad.** *Niet ik beheers de taal.* Holland, €5,95. (september 2004) debuit in de poëziereeks Windroos
- **Huib Beurskens.** *Als met een vogeltje.* Atlas, €15,-. (oktober 2004)
- **Sacha Blé.** *Onder de pijnbomen.* Lannoo, €14,95. (september 2004) tweede bundel
- **Kurt de Boodt.** *Anselmus.* Lannoo. (oktober 2004)
- **Jacobus Bos.** *Liefde - Onheil.* Wereldbibliotheek, €15,90. (mei 2004)
- **Tsead Bruinja.** *Batterij.* Contact, €14,90. (oktober 2004) tweede bundel
- **Andreas Burnier.** *Na de laatste keer.* Augustus, €17,95. (april 2004) herdruk, plus nieuw werk
- **Bart Chabot.** *Greatest Hits vol. 1.* Nijgh & Van Ditmar, €29,95. (september 2004) verzamelde gedichten
- **Huisdichter Cornelis!** *Over waaierloze wegen. Wielergedichten.* L.J. Veen, €13,50. (oktober 2004)
- **Yves Coussement.** *Vacuüm en ozon.* Meulenhoff/Manteau. (oktober 2004) debuit
- **Eva Cox.** *Pritt.stift.lippe.* Holland, €5,95. (september 2004) debuit in de poëziereeks Windroos
- **J.A. Deelder.** *Zonder dollen.* Bezige Bij, €10,-. (augustus 2004)
- **Didymus.** *Gedichten.* 521, €12,50. (augustus 2004) verzamelde gedichten
- **Drs. P. Toenemend feestgedruis.** Nijgh & Van Ditmar, €14,95. (augustus 2004) verzamelde gedichten
- **Jan Eijkelboom.** *Binnensmonds jubelend.* Arbeiderspers, (augustus 2004)
- **Paul Gellings.** *De stem van de herfst.* De Geus, €13,90. (augustus 2004)
- **Luuk Gruwez.** *Allemandsgek.* Arbeiderspers, €15,95. (oktober 2004)
- **Jos de Haes.** *Gedichten.* Atlas, €22,50. (juni 2004) verzamelde gedichten, herdruk
- **Micha Hamel.** *Alle enen opgeteld.* Augustus, €17,95. (oktober 2004) debuit
- **Ingmar Heytze.** *Nietzsche schrijft een laatste vers.* Podium, €12,90. (september 2004)
- **Judith Herzberg.** *Soms vaak.* De Harmonie, €12,50. (oktober 2004)
- **Marjolein Houweling.** *Gouden bergen.* L.J. Veen, €9,95. (september 2004) e-poetry
- **Luc Huybrechts.** *Linkeroever.* Arbeiderspers, €14,95. (september 2004)
- **Klaas Jager.** *Klipgeiten.* In de Knipscheer, €14,50. (juni 2004)
- **Tjitske Jansen.** *Het moest maar eens gaan sneeuwen.* Podium, €17,50. (september 2004) herdruk, nu met cd
- **Paul Janssen.** *Instructies voor een ober.* Holland, €5,95. (september 2004) debuit in de poëziereeks Windroos
- **Rutger Kopland.** *Een man in de tuin.* Van Oorschot, €19,50. (oktober 2004)
- **Onno Kusters.** *Callahan en andere gedaanten.* Contact, €17,50. (mei 2004)
- **Fouad Laroui.** *Hollandse woorden.* Vassallucci, €13,95. (oktober 2004)
- **Jan Lauwereyns.** *Tegenvoetig, tweeënig.* Meulenhoff. (september 2004)
- **Gerry van der Linden.** *Goed Volk.* L.J. Veen, €15,95. (juni 2004)
- **K. Michel.** *Kleur de schaduwen.* Augustus, €16,50. (september 2004)
- **Leonard Nolens.** *Laat alle deuren op een kier.* Querido, €32,95. (oktober 2004) verzamelde gedichten
- **Cees Nootenboom.** *Bitterzoet.* Arbeiderspers, €15,-. (juni 2004) verzamelde gedichten, met cd.
- **Frank van Pamelen.** *De generaalpardon-democratie.* Nijgh & Van Ditmar. (september 2004) politieke gedichten
- **Kasper Peters.** *Hellevaartsdagen.* Passage, €13,-. (juni 2004) debuit

- **Anneke Reitsma.** *Steentijd in mei.* Aspekt, €14,95. (mei 2004)
- **Paul Romeny.** *Over Rosita en andere gedichten.* Bert Bakker, €15,-. (oktober 2004) debuut
- **Bert Schierbeek.** *De gedichten.* Bezige Bij, €39,90. (september 2004) verzamelde gedichten
- **Hans Sleutelaar.** *Verzonken stad.* Bezige Bij, €16,50. (oktober 2004)
- **Erik Solvanger.** *Eenvoudig schedelichten.* 521, €12,50. (augustus 2004)
- **Frédérique Spigt.** *Dit is geen lied.* Podium, €15,-. (september 2004) songteksten + tekeningen
- **F. Starik.** *Rode Vlam.* Vassallucci, €16,90. (september 2004)
- **F. Starik.** *De verdwijnkunstenaar.* Vassallucci, €16,90. (september 2004)
- **Nick J. Swarth.** *De napalmsessies.* IJzer. (oktober 2004) debuut, met cd
- **Hans Tentije.** *Deze oogopslag.* De Harmonie, €14,75. (oktober 2004)
- **Mark van Tongele.** *Luchthonger.* Lannoo, €14,95. (juni 2004)
- **Willem van Toorn.** *Het stuwmeer.* Querido, €18,95. (september 2004)
- **Marc Tritsmans.** *Warmteleer.* Lannoo, €14,95. (juni 2004)
- **Vrouwkje Tuinman.** *Vitrine.* Nijgh & Van Ditmar, €14,95. (september 2004) debuut
- **Han van der Vegt.** *Ratel en experimenten.* Holland, €5,95. (september 2004) debuut in de poëziereeks Windroos

- **Hans Verhagen.** *Moeder is een rover.* Nijgh & Van Ditmar, €15,95. (oktober 2004)
- **Andrea Voigt.** *De tempel van Saturnus.* De Geus, €13,90. (augustus 2004) debuut
- **Victor Vroomkoning, Hans Bol (fotografie).** *Het formaat van waterland.* De Weideblik, €45. (augustus 2004) verzamelde gedichten
- **Hein Walter.** *Hier ben ik, Nathalie Geijsbregts.* Van Gennep, €9,90. (oktober 2004)
- **Menno Wigman.** *Dit is mijn dag.* Prometheus, €15. (oktober 2004)
- **Nachoem Wijnberg.** *Eerst dit dan dat.* Contact, €17,50. (augustus 2004)
- **Willem Wilmink.** *Verzamelde liedjes en gedichten.* Bert Bakker, €49,95. (september 2004) verzamelde gedichten
- **Harry Zevenbergen.** *Punk in Rhenen.* De Papieren Tijger, €12,50. (mei 2004)
- **B. Zwaal.** *Een drifter.* Querido, €16,95. (september 2004)

■ Bloemlezingen

- **C.J. Aarts, M.C. van Etten.** *Alles in de wind.* Bert Bakker, €12,50. (augustus 2004) kinderversjes
- **Theo van den Bogaard.** *Mijn rust is heen, mijn hart is zwaar. De mooiste liederen uit de klassieke muziek.* Bert Bakker, €14,95. (oktober 2004)
- **Hafid Bouazza.** *De zon kussen op dit nachtuur.* Prometheus, €15. (september 2004) Arabische poëzie
- **Tsead Bruinja, Hein Jaap Hilarides.** *Droom in blauwe regenjas.* Contact ism uitgeverij Bornmeer, €25. (oktober 2004) Friese poëzie
- **M.v.M. hr. van Cl.** *Mintriomfen in Rome.* J.M. Meulenhoff, €13,50. (juli 2004)
- **Jessie de Caluwe.** *Als alles thuiskomt.* Lannoo, €14,95. (oktober 2004) met cd
- **Jozef Deleu.** *Groot verzenboek.* J.M. Meulenhoff, €29,95. (augustus 2004)
- **Huib Fens, Richard van den Dool.** *Een stuk of wat gedichten - Bloemlezing uit het fonds van Wagner & Van Santen.* Wagner & Van Santen, €15,95. (augustus 2004)
- **Hans Groenewegen.** *Vrede is eten met muziek.* Van Gennep. (oktober 2004)
- **Rob Kammelar, Jacques Sicking, Menno Wielinga.** *Het monster van de oorlog - Nederlandse liedjes en gedichten over de Eerste Wereldoorlog.* Nijgh & Van Ditmar, €22,50. (augustus 2004)
- **Gerrit Komrij.** *Een kleine mooie revolutie.* Bezige Bij, €18,50. (september 2004) Dichters van de Bezige Bij
- **George Moormann.** *Het Spaarne Stroomt Helemaal Niet.* De Zingende Zaag, €29,50. (juli 2004).
- **Coen Peppelenbos.** *Poëtisch Academisch Groningen.* Kleine Uil, €12,50. (juni 2004)
- **Poetry International.** *Hotel Parnassus 2004.* Arbeiderspers, €17,95. (juni 2004)
- **Ad Zuiderent.** *De staat der dichtkunst.* Arbeiderspers, €9,95. (juni 2004)

■ Vertaald

- **Dante Alighieri.** *De goddelijke komedie.* (Vert. Ike Cialona en Peter Verstegen). APvG, €27,50. (augustus 2004)
- **Elizabeth Bishop.** *Verliezen is een kunst.* (Vert. Guus Luijters). Wagner & Van Santen, €26,50. (september 2004)
- **Joseph Brodsky.** *Winterbruiloft.* (Vert. Peter Zeeman). Bezige Bij, €17,50. (september 2004)
- **Nuno Júdice.** *De emotie in kaart gebracht.* (Vert. August Willemsen). Wagner & Van Santen, €27,50. (september 2004)
- **Pablo Neruda.** *Boek der vragen.* (Vert. Stefaan van den Bremt). In de Knipscheer, €15,75. (september 2004)
- **Don Paterson.** *In zo'n intieme ballingschap.* (Vert. J. Eijkelboom). Wagner & Van Santen, €15,50. (juli 2004)
- **Salvatore Quasimodo.** *De mooiste van Quasimodo.* (Vert. Erik Derycke en Bart van den Bossche). Atlas, €16,50. (juli 2004)
- **Sapfo.** *Gedichten.* (Vert. Mieke de Vos). APvG, €7,95. (augustus 2004)
- **José Luis Sierra.** *Een stad voor José María.* (Vert. Stefaan van den Bremt). P, €17,50. (mei 2004)
- **José Angel Valente.** *De compositie van de stilte.* (Vert. Bart Vonck). Wagner & Van Santen, €34,50. (juli 2004)
- **William Wordsworth.** *De mooiste van Wordsworth.* (Vert. Ivo van Strijtem). Atlas, €16,50. (juli 2004)

■ Secundair

- **Ton den Boon, Theo van de Goor.** *Een droom die niet gedroomd werd. Allusies op het werk van Paul van Ostaijen.* De Weideblik, €15. (augustus 2004)
- **Gerrit Komrij.** *Kost en inwoning.* Bert Bakker, €14,50 pab. / €19,95 geb. (september 2004)
- **Lucebert.** *Kalm aan kinderen, er komt nog wat bij.* De Prom, €15,95. (mei 2004)
- **Yves T'Sjoen.** *Stem en tegenstem. Over poëzie en poëtica.* Atlas, €18,50. (oktober 2004)
- **Cor Vos.** *Ijsberen en zitvlees.* L.J. Veen, €13,50. (juni 2004)
- **Marjoleine de Vos.** *Dichtersgesprekken.* Prometheus, €14,95. (september 2004)
- *Het teken van de Ram deel 4.* Bezige Bij, €25. (september 2004) Vierde aflevering van het jaarboek voor Claus-studie.

Poëzie-agenda

■ t/m 18 april 2005

Willem Wilmink-tentoonstelling

Letterkundig Museum, Den Haag

Tentoonstelling over de vorig jaar overleden schrijver en dichter Willem Wilmink. Met Wilminks eerste publicatie in de schoolkrant, dagboekjes, schriften met liedjes en gedichten, foto's, illustraties en brieven, maar ook Wilminks typemachine en accordeon zijn te zien.

Voor meer informatie zie www.letterkundigmuseum.nl

■ Vanaf 17 oktober 2004

(permanente tentoonstelling)

200 jaar literatuur in Vlaanderen

Letterenhuis, Antwerpen

Deze tentoonstelling laat handschriften, brieven en documenten van Vlaamse schrijvers, uitgevers en critici zien. Daarnaast wordt een grote selectie foto's, affiches, prenten, tekeningen, schilderijen en sculpturen getoond die met de Vlaamse literatuur van de afgelopen twee eeuwen te maken heeft.

Voor meer informatie zie http://museum.antwerpen.be/amvc_letterenhuis

■ 17 oktober 2004

Café Cossee

Perdu, Amsterdam

Uitgeverij Cossee en Stichting Perdu organiseren elke derde zondag van de maand café Cossee.

In een aangename zondagmiddagsfeer lezen bekende schrijvers voor uit nog ongepubliceerd werk. Musici musiceren. Nieuw talent treedt voor het voetlicht.

Deze zondag zullen Rob Schouten, Wouter van Oorschot en Wanda Reisel voorlezen uit nog ongepubliceerd werk.

Voor informatie: www.perdu.nl

■ 30 oktober 2004 t/m februari 2005

Overzichtstentoonstelling 60 Jaar Bezige Bij

Letterkundig Museum, Den Haag

Deze tentoonstelling over de geschiedenis van de Bezige Bij geeft een beeld van de ontwikkeling van de na-oorlogse Nederlandse en Vlaamse literatuur. Met documenten, foto's en reclamemateriaal.

Voor meer informatie zie www.letterkundigmuseum.nl

■ **6 november 2004**

8e Lezersfeest

Centrale Bibliotheek, Rotterdam

Met optredens van Jules Deelder, Jessica Durlacher, Remco Campert, Kees van Kooten, Mustafa Stitou, Hagar Peeters, Harry Mulisch, Elvin Post (winnaar van de Gouden Strop 2004), Azar Nafisi (*Lolita lezen in Teheran*), Robert Anker, Roel Bentz v/d Berg, Tom Lanoye, Kristien Hemmerechts en Monika van Paemel. *Passionate* organiseert een poetry slam.

Nelleke Noordervliet schrijft dit jaar het Rotterdams Leescadeau en is ook te gast op het Lezersfeest.

Voor meer informatie zie www.lezersfeest.nl

■ **10 november 2004**

Dichter bij de Zaan

Zaantheater, Zaandam

Interactieve poëzieavond voor jongeren met als thema 'verbeelding'. Drie dichters - Ruben van Gogh, Mustafa Stitou en Tjitske Jansen - gaan in discussie met jongeren over de dichtkunst. Met akoestische muziek van Vorago.

Voor meer informatie zie www.dichterbijdezaan.nl

■ **20 november 2004**

Poëziefestival Sappho 2004

Centrum Polenplein, Ruselede (België)

Met optredens van Dimitri Casteleyn, Paul Demets, Anna Enquist, Hilde Keteleer, Erik Spinoy en H.H. ter Balkt. De muzikale omlijsting wordt verzorgd door Willem Vermandere, en de presentatie is in handen van Piet Piryns.

Voor meer informatie bel Luc De Leersnyder: T +32 051-68 71 93 (na 19 u).

■ **21 t/m 28 november 2004**

10e Wintertuinfestival

Arnhem, Nijmegen.

'Alleen maar hits!' is de titel van de tiende editie van dit Nederlandse literatuurfestival. Met optredens van onder andere Remco Campert, Abdelkader Benali, Tjitske Jansen, Erik Jan Harmens, Ilja Pfeijffer, Hagar Peeters, Tonnus Oosterhoff, Joris van Casteren, Menno Wigman, H.H. ter Balkt, Saskia de Jong, Adriaan Jaeggi, Tomas Vanheste, Arie Storm, Mustafa Stitou, Tsead Bruinja, Vrouwkje Tuinman, Maurice Buehler, Pieter Boskma, Astrid Lampe, Ruben van Gogh en Sieger Geertsma.

15 oktober 2004 verschijnt de Wtkrant met een uitgebreide festivalbijlage.

Voor meer informatie zie www.wintertuin.nl

■ **3 december t/m 24 december 2004**

Dichter des Vaderlandsverkiezing 2005

Van 3 tot en met 24 december 2004 kan er via de NRC-site gestemd worden in het kader van de Dichter des Vaderlandsverkiezing 2005, waarbij de officiële opvolger van Gerrit Komrij zal worden gekozen. De winnaar wordt op 26 januari 2005 bekend gemaakt in een NPS televisie-uitzending. Zowel in het Cultureel Supplement van het NRC Handelsblad als op de website van de Koninklijke Bibliotheek verschijnt elke week informatie over een potentiële Dichter des Vaderlands, maar de kiezer is vrij om ook andere dichters voor te dragen.

Voor meer informatie zie www.nrc.nl

■ **18 december 2004**

Poëzienacht van het Oosten

Leescafé de Miridiaan, Almelo

Met optredens van H.H. ter Balkt, Bart FM Droog, Sieger Geertsma, Erik Jan Harmens en Mustafa Stitou.

Voor meer informatie: jterhellen@bibliotheekalmelo.nl

■ **20 t/m 23 januari 2005**

Winternachten

Theater a/h Spui en Filmhuis, Den Haag

Het programma is per 1 december op de website www.winternachten.nl te vinden.

■ **27 januari 2005**

Nationale gedichtendag

Diverse locaties in Nederland en Vlaanderen

Tijdens deze zesde editie van Gedichtendag worden weer honderden poëzie-activiteiten georganiseerd door boekhandels, bibliotheken, scholen, literaire organisaties en vele anderen. De Stichting Poetry International en Behoud de Begeerte leggen met de lessuggesties, de Gedichtendagbundel (die dit jaar wordt geschreven door Gerrit Kouwenaar) en de Gedichtendagprijzen de basis voor Gedichtendag.

Voor meer informatie zie www.gedichtendag.nl

Poezieclub

De poëzieclubpagina's worden samengesteld door de Stichting Poëzieclub

Poëzieclubkeuze zomer 2004

De bundel *Puur* van Pieter Boskma werd door het Dichterspanel van de Poëzieclub uitgeroepen tot Poëzieclubkeuze zomer 2004.

‘Wie schrijft met een tak in de wind of met een menselijke teen in het water’ Door Judith Herzberg en Ed Leeflang

Puur van Pieter Boskma is een bundel vol contrasten. Dat geldt voor de uiteenlopende onderwerpen en ook voor het taalgebruik, dat varieert van lichtvoetig en eenvoudig tot geruchtmakend en gecompliceerd.

Aan de ene kant laat Boskma zich duidelijk kennen als een geëngageerd dichter van de actualiteit, getuige bijvoorbeeld zijn grimmige reactie op de Irak-oorlog. Maar ook voelt hij zich ‘volmaakt passen in Villa Het Grote Geluk / op een duim met rondom uitzicht’.

Met overgave ondergaat en bezingt hij die tijdeloze wereld aan zee van Gorter, Roland Holst en Lucebert, de visionaire dichters van wie hij bekende regels parafraseert, voorgangers met wie hij zich verwant voelt: ‘zie maar / hoor maar, voel in hun bericht / door mij gevonden dat hier / amper iets veranderd is’.

In zijn beschrijving van erotiek of zijn tijd van geweld en ‘bevingerde mores’ heeft Boskma bepaald niets van een fluwelen dichter, maar de gedachte aan zijn opa's huisje in het Friese Akkerwoude kan hem een idyllisch geluksgedicht ontlokken.

Tegenover de barse toon van de boetprofeet ‘in dit overvolle land door sinterklazen falende / bedekt en aangeslagen’ staan feilloos geregistreerde momenten als ‘van grote woorden verstoken / ritselt een mees prunus’.

Doorgaans is in deze bundel een dichter aan het woord van de grote allure, absoluut niet bang voor een hooggestemd idioom. ‘Hoofdgerecht’ voor Gerrit Kouwenaar zet in met

Meer dan te paard en rechter dan de botten
der gevallen - maar evengoed verlegen met
het eigenste karkas - nader je de stilste trom
van de decibellen (...)

Maar Boskma beschikt ook over sarcastische en quasi-luchtige registers:

Zeker de kroonprins ontfermt zich zoals het
de jagende adel betaamt zich te buigen over
de bloedende prooi en de pluchen honden
af te blaffen (...)

Ook poëzie in de gewone omgangstaal komt voor in deze pluriforme bundel, zoals in ‘Brief uit Elegia’ voor Hafid Bouazza of in een passage als

En ik zei lieve X (laat ik nu je naam kwijt zijn)
al die korte snelle jaren en ik heb nog steeds

hoe zeg je dat the blues for you of zo -

Het zijn regels uit een aandoenlijk gedicht over een al anoniem geworden maar niet meer te vergeten meisje in een park, 'zo high je wist niet eens waarvan precies'.

Geen taalgevoelige lezer zal zich kunnen onttrekken aan het altijd muzikale en stromende van deze poëzie, die de indruk maakt op te wellen uit een onuitputtelijk beeldend vermogen. Ten bewijze waarvan dit visioen met zijn intrigerende slotregels:

Kind van berekening

'Zou zich nog ooit op een zonnige dag
een waaier van warme, rustgevende kleuren
over mijn leven ontvouwen, de geelgrijze
berg met zijn donkere wangen, en al het
verlangen, ja al het verlangen, en zal dan
iets breedts als de ziel zich versmallen
en evenwicht vinden als druppeltjes bloed
in de aderen van een of ander systeem,
en zal ik dan groeien of leren te spreken
zonder te haten of liegen of dwepen, en de
dieren lokken naar het strand om uit te blazen,
de gehoefde, de gevederde, de kale, die met
vachten, alle aandachtig luisterend, die met
een staart fel kwispelend, en zal de reusachtige
stem mij deelachtig dan worden begrepen door
al wat beweegt, ook de bomen, de wolken,
het water, het gras, en het stof dat vervliegt
op de wind, die mijn adems adem is, en zal ik
dan god zijn of gewoon één van alle doden.'

N.B.

Deze bespreking is gebaseerd op het bij de Poëzieclub ingeleverde manuscript van Puur. Dat wijkt enigszins af van de gepubliceerde bundel.

200 jaar literatuur in Vlaanderen

Hoe zag het blaadje eruit waarop Paul van Ostaijen het gedicht 'Marc groet 's morgens de dingen' schreef? En het handschrift van Louis Paul Boon? Het is te zien op de nieuwe permanente tentoonstelling in het Letterenhuis te Antwerpen, die op 17 oktober van start gaat onder de titel *200 jaar literatuur in Vlaanderen*. Er zijn documenten van Vlaam-

se schrijvers te zien, foto's, affiches, prenten, tekeningen en schilderijen en sculpturen.

Het AMVC-Letterenhuis heeft dit jaar voor het eerst de erkenning van de Vlaamse overheid als het literaire archief van en voor Vlaanderen. De collectie bestaat uit ruim 2 miljoen brieven en handschriften, 130.000 foto's en 35.000 affiches.

AMVC-Letterenhuis, Minderbroederstraat 22, Antwerpen.

<http://museum.antwerpen.be/amvc>

Poëzie in woord en beeld op Poetry International Web

Wat is de zin van poëzie? Heeft poëzie überhaupt zin? Op deze elementaire vragen geeft de Zuid-Afrikaanse dichter Antjie Krog haar antwoord in de traditionele 'Defence of Poetry' (Verdediging van de Poëzie), voorgedragen op het Poetry International festival 2004 en onlangs gepubliceerd op Poetry International Web.

Dat poëzie niet altijd in geschreven woord hoeft te zijn, bewijst de 'Poetry clip of the month' van september. Dit filmpje toont een voordracht van Jaap Blonk, dé Nederlandse vertegenwoordiger van klankpoëzie. Naast zijn interactieve poëzievoordracht zijn er onlangs nog twaalf nieuwe filmpjes toegevoegd op de site, die alle opgenomen zijn tijdens het Poetry International Festival 2003. Dit unieke audiomateriaal laat de bezoeker kennismaken met dichters uit bijvoorbeeld Egypte, Macedonië en India. Van het Poetry International Festival 2004 zullen spoedig digitale opnamen op de website van Poetry International Web verschijnen.

Maandelijks zijn op Poetry International Web meer dan vijftig nieuwe gedichten te vinden uit allerlei verschillende landen, in de originele taal en in Engelse vertaling. Daarnaast biedt de website nieuws, essays, links en achtergrondinformatie over meer dan 250 dichters.

www.poetryinternational.org